
**SBORNÍK
SEVEROČESKÉHO MUZEA**

HISTORIA17

2012

SBORNÍK SEVEROČESKÉHO MUZEA
ACTA MUSEI BOHEMIAE BOREALIS – HISTORIA

HISTORIA 17

SPOLEČENSKÉ VĚDY

LIBEREC 2012

Redakce a redakční rada:

Vedoucí redaktor: PhDr. Jan Mohr

Výkonný redaktor: PhDr. Lubor Lacina

Redakční rada ve složení: Mgr. Robert Filip, Mgr. Petra Hejralová, PhDr. Lubor Lacina, PaedDr. Jan Luštiněk, PhDr. Jan Mohr, PhDr. Petr Nový, Mgr. Oldřich Palata, PhDr. Jiří Waldhauser

**Sborník Severočeského muzea – Historia (Společenské vědy) 17
Acta Musei Bohemiae Borealis – Historia**

Redakce: PhDr. Jan Mohr, PhDr. Lubor Lacina

Překlady do angličtiny: Mgr. Šárka Hastrdlová, Ph.D.

Fotografie: Milada Dománková, Jiří Drkl, Jiří Erml, Tomáš Hilger, BcA. Jana Hunterová, Mgr. Luděk Kocman, PhDr. Lubor Lacina, Mgr. Oldřich Palata, Miloš Strnad, Mgr. Petra Štovićková, Adolf Vrhel, archivy autorů, archiv SM, archiv Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové

Grafická úprava, sazba: Jiří Sloup

Vydalo © Severočeské muzeum v Liberci v roce 2012

Náklad: 300 ks

Tisk: Tiskárna a knihárna Květoslav Zaplatílek

ISSN 0232-0592

ISBN 978-80-87266-11-3

Obsah:

<i>Editorial</i>	4
------------------	---

STUDIE

Jiří Waldhauser – Marcela Stará, <i>Sídelní komponenta se specializovanou výrobou u Svijan v Pojizeří jako potenciální grangium středověkého cisterciáckého kláštera Hradiště</i>	7
Bohunka Krámská, <i>Od kostelních k lidovým papírovým betlémům na Liberecku</i>	37
Petra Štovičková, <i>Měnící se podoba tří libereckých pozdně barokních měšťanských domů, zachycená na dobových stavebních plánech</i>	57
Pavla Machalíková, <i>Kronika rodiny Führichů</i>	71
Jana Hunterová, <i>Padesát let od vzniku Studia výtvarné fotografie v Liberci</i>	83
Kateřina Nora Nováková, <i>Ivo Burian: výtvarník a pedagog</i>	97
Oldřich Palata, <i>Sklo Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové v architektonických objektech zařazených mezi národní kulturní památky České republiky</i>	113

MATERIÁLY

Marcela Stará, <i>Přehled menších archeologických záchranných akcí Severočeského muzea v Liberci v roce 2010</i>	137
Jan Mohr, <i>Dvě osobnosti rokokového zámečnictví</i>	161
Jiří Hofman, <i>Výtvarná rada a její působení v podniku Plastimat</i>	173
Lubor Lacina, <i>Za ostnatým drátem. Nacistické koncentrační tábory na území dnešní České republiky</i>	177
Šárka Msallamová – Eliška Jindrová, <i>Cínový mor – mýty a fakta</i>	223
Šárka Msallamová – Eliška Jindrová, <i>Vliv těkavých organických kyselin na poškození historických olověných předmětů</i>	233

ZPRÁVY

Markéta Lhotová, <i>Výzkum likvidace židovských obcí a spolků v pohraničí (1938–1944)</i>	241
Jan Mohr, <i>Projekt Otto Bartning in Europa</i>	245
Jan Mohr, <i>Liberec – Ročenka liberecké architektury 06/2010 (recenze)</i>	247
Jiří Sloup – Lubor Lacina, <i>Přehled výstav Severočeského muzea v letech 2011 a 2012</i>	249

EDITORIAL

Jan Mohr

V obroční periodicitě se dostává ke čtenářům Sborníku Severočeského muzea v Liberci sedmnácté číslo řady Historia (Společenské vědy). Přes značné úsilí o roční periodicitu zůstává sborník ve dvouletém vydavatelském cyklu. Pochopitelně jako v předchozích letech je značný prostor věnován výzkumům odborných pracovníků ze dvou společenskovědních oddělení, historického a uměleckohistorického. Ve větší míře se však na stránky sborníku dostávají i mimomuzejní badatelé, kteří se v oblasti historie a dějin kultury zabývají muzeu blízkými tématy. V letošním čísle se také objevují dva příspěvky, které mají vazbu na konzervování sbírek, byť jsou zaměřeny na obecnou problematiku tzv. cínového moru a koroze olova. Odráží se v nich spolupráce muzea s vysokoškolskými institucemi, v tomto případě s VŠCHT v Praze. Část sborníku je věnována tradičně i souhrnu aktivit obou oddělení v rámci muzejní prezentace ve výstavní, přednáškové i publicistické oblasti za uplynulé dva roky.

STUDIE

HISTORIA 17

Obr. 1. Svijany – pracovní snímek z objektu 2 – celkový pohled od ZJZ.

SÍDELNÍ KOMPONENTA SE SPECIALIZOVANOU VÝROBOU U SVIJAN V POJIZEŘÍ JAKO POTENCIÁLNÍ GRANGIUM STŘEDOVĚKÉHO CISTERCIÁCKÉHO KLÁŠTERA HRADIŠTĚ

Přehled terénních akcí a konfrontace s písemnými prameny

Jiří Waldhauser – Marcela Stará

První archeologické nálezy z katastru Svijan (okres Liberec, tentýž kraj), datovatelné do raného středověku, jsou známy již více než sto let. Naposledy provedl rekognoskaci lokality M. Nechvíle v roce 2007. Rozlišovat lze tři mikrolokality (polohy), aniž by šlo vyloučit okolnost, že se jedná o jedinou kompaktní sídelní komponentu. Předmětem analýzy se stávají polohy 2 a 3, které v letech 1969–1971 zkoumalo několik pracovníků Severočeského muzea v Liberci, kam byly získané archeologické nálezy s dokumentací uloženy.

Poloha 1 – „Podél panské zahrady“ / „sad nad zámkem“ / „zámecká zahrada“

„Hradištní nálezy keramiky“ z „osady“, lokalizované zhruba do „zámecké zahrady“ a „sadu nad zámkem“ (kres. 1) jsou známy již z počátku 20. století; shrnul je J. Filip.¹ Jím zmíněný „střep s vlnicí“ měl být před rokem 1909 nalezen v místě „podél zámecké zahrady“,² což patrně platí i pro další keramické fragmenty „silné tuhé“. Některé z nich se dostaly do sbírek Národního muzea, a to darem pana Svobody. Další zlomky, nalezené roku 1944 a před tímto datem, měl po druhé světové válce v soukromé sbírce známý řídící učitel František Hrdina, amatérský archeolog.³

Přibližná lokalizace: Z okraj intravilánu, S a V od zámku; ZM 10 03-32-21, 474:159; ppč. 106/14, 106/1.

Polohy 2–3 – Svijany (okres Liberec), SZ okraj intravilánu, cca 100 m JZZ od bývalého dvora J svah sprašové terasy nad údolím řeky Jizery, nadmořská výška okolo 274–275 m, jižní expozice, cca 30 cm mocný pokryv ornice v poloze Za dvorem, 35 cm v poloze Pivovarská zahrada; makroskopicky hnědozem a sprašové podloží.

Poloha 2 – Pivovarská zahrada

Lokalizace: J od silnice Loukov – Svijany; souřadnice ZM 10 03-32-21, 451:146; ppč. 174/2, 174/2.

Okolnosti: Záchranný výzkum Severočeského muzea v Liberci, 25. 6. – 15. 10. 1969 po upozornění Františka Loudy (Hlavice); vedoucí výzkumu Lubomír Košnar a Jiří Waldhauser; sondáž zaměřil a na státní geodetickou síť připojil Jaroslav Kaván (důvod archeologické akce – stavba hospodářských objektů Státního statku Svijany). V průběhu let 1970 a 1971 došlo k zachycení tří porušených objektů, které sice byly průběžně dokumentovány, nikoli však zaměřeny (akci prováděl V. Weber).

1 J. FILIP, *Dějinné počátky Českého ráje*, Praha 1947, s. 255–256.

2 J. L. PÍČ, *Čechy za doby knížecí*, in: *Starožitnosti země české II-1*, Praha 1909, s. 403.

3 J. FILIP, *Dějinné počátky Českého ráje*, s. 256.

Metody exkavace: Ve výkopech pro patky a v rýhách byly zachyceny objekty, jejichž řez byl poté dokumentován. Následovala exkavace těchto objektů. Další část objektů byla dohledána (v místech budoucí betonové podlahy) prostřednictvím vrtů ve čtvercové síti 2×2 m. Zjištěné objekty byly následně začištěny, z poloviny vybrány, následovala dokumentace profilů a na závěr byla dokončena preparace zbývajících částí objektů.

Archeologické struktury: Dva objekty z období slezské fáze kultury lužických popelnicových polí, jeden z období stěhování národů, 10 objektů raného středověku (mladohradištní a pozdněhradištní datace); mimo to tři objekty nedatovatelné a nezaměřené.

Nálezy: Keramika, mazanice, přeslen, fragment ušlechtilým kovem plátované ostruhy (obj. 8). Uložení archeologického materiálu a archivních pramenů: Severočeské muzeum v Liberci, původně č. přír. 245/69.

Poloha 3 – Za dvorem

Lokalizace: Mezi silnicemi Svijany – Svijanský Újezd a Svijany – Loukov bezprostředně Z od jejich křižovatky; souřadnice ZM 10 03-32-21, 432:133 (střed); ppč. 190/2.

Okolnosti: Záchranný výzkum na ploše cca 100×50 m pod vedením Jaroslava Kavána prováděli techničtí pracovníci Severočeského muzea Vít Weber a Jiří Menšík v září 1971 (důvod archeologické akce: hloubení silážních jam); o měsíc později byly prozkoumané objekty Jaroslavem Kavánem zaměřeny, ale bez připojení na státní geodetickou síť.

Metody exkavace: Po skrývce ornice došlo k začištění objektů na sprašové podloží; poté byly rozděleny na dva sektory a postupně prozkoumány.

Archeologické struktury: Osm objektů a třináct kúlových jamek (čtyři oválné objekty slezské fáze kultury lužických popelnicových polí pozdní doby bronzové, čtyři dehtařské pece z přelomu raného až vrcholného středověku).

Nálezy: Keramika, mazanice, fragmenty borky (přepálené kůry), „slitky dehtu“, uhlíky.

Kritika pramenů

Navzdory tomu, že výzkumné akce v posledních dvou uvedených polohách proběhly bezmála před půlstoletím a že byly vedeny vesměs archeology bez zkušeností, můžeme konstatovat, že podstatné informace byly zachyceny i dokumentovány. Chybí však zaměření objektů z akce v roce 1970 na celkovém plánu výzkumu. Nálezovou zprávu o výzkumech

Obr. 2. P 7317 – rekonstruovaná keramická nádoba zdobená jednoduchou vlnicí a pod ní pásem hustě kladených vodorovných rýh (šroubovicí) – objekt č. 8. Foto: Petr Plamínek.

Obr. 3. P 7202 – lahvovitá keramická nádoba celá zdobená jednoduchými vlnicemi – objekt č. 13. Foto: Petr Plamínek.

Obr. 4. P 7206 – torzo keramické nádoby zdobené jednoduchou vlnicí a rytou horizontální šroubovicí – objekt č. 13. Foto: Petr Plamínek.

Obr. 5. P 7315 – torzo okrajové části keramické nádoby zdobené pásem hustě kladených horizontálních rýh (šroubovicí) – objekt č. 8. Foto: Petr Plamínek.

Obr. 6. P 7316 – rekonstruovaná keramická nádoba zdobená v podokrají a na výdutí jednoduchou vlnicí a pod ní rytou horizontální šroubovicí – objekt č. 3. Foto: Petr Plamínek.

Obr. 7. P 7201 – rekonstruovaná nádoba (bez dna) zdobená pásem vrypů a horizontální šroubovicí – objekt č. 6. Foto: Petr Plamínek.

Obr. 8. P 7309 – vyšší hrncovitá keramická nádoba zdobená několikanásobnými vlnicemi – objekt č. 8. Foto: Petr Plamínek.

Obr. 9. P 7272 – torzo okrajové části keramické nádoby zdobené vrypů – objekt č. 2. Foto: Petr Plamínek.

z let 1969–1971 (několik stran strojopisu s ilustracemi) není možno hodnotit jinak než jako málo vyhovující.

Přesný počet získaných zlomků keramiky zpětně stanovit nelze, neboť některé zlomky s původními inventárními čísly byly použity k rekonstrukci jednotlivých nádob. Vzhledem k výše uvedeným faktům část zlomků nelze druhotně určit (sporná je např. identifikace vzorků kresebně dokumentovaných vykrytím šedě, kres. 5–8). Tyto limity však ještě dovolují archeologický výzkum ve Svijanech, byť s výhradami, vyhodnotit.

Přehled zjištěných objektů s příslušnými archeologickými nálezy

Objekt 1

Deskripce objektu: Před výzkumem došlo k porušení objektu, nicméně bylo možné identifikovat zachovalé rozměry 115×110 cm původně oválného půdorysu. Hloubka dosahovala 112 cm. Výplň byla kompaktní tmavohnědá až černá, obsahovala zlomky keramiky, hrudky mazanice a uhlíky. Ve svrchní části při stěnách byla výplň promísená spraší (kres. 2/1).

Nálezy: Keramika (inventární čísla P 7571 – P 7580 a P 20869; minimálně 66 profilovaných nebo zdobených jedinců – kres. 4); struska (inv. č. P 7582); mazanice (inv. č. P 7581).

Interpretace: Pravděpodobně silo/zásobnice?

Objekt 2

Deskripce objektu: Patrně oválný půdorys (zachován zčásti, 128×200 cm). Hloubka 118 cm. Kompaktní hnědá zemina s hrudkami mazanice a uhlíky. Při dně zjištěna asi deseticentimetrová vrstvička vypálené hlíny (kres. 2/2; obr. 1 a 11).

Nálezy: Keramika (inv. č. P 7258 – P 7271, P 7273 – P 7280, P 7231; desítky profilovaných zlomků; kres. 5; jedno torzo okraje s inv. č. P 7272 – obr. 9); mazanice (inv. č. P 7282, P 7258); železo (inv. č. P 21542 – P 21544); brousek (inv. č. P 7259).

Interpretace objektu: Snad silo/zásobnice?

Obr. 10. P20800 – fragment ostruhy plátované ušlechtilým kovem – objekt č. 8. Foto: Milada Dománková.

Objekt 3

Deskripce objektu: Po skrývce podloží se objevil kruhový půdorys, jehož průměr po začištění dosáhl 230 cm. Maximální hloubka činila 90 cm. Výplň tvořila tmavohnědá zemina s hrudkami mazanice a uhlíky. Při stěnách a dně jámy byly pozorovány „větší bloky vypálené hlíny.“ (kres. 2/3; obr. 12 a 13).

Nálezy: Keramika (inv. č. P 7334 – P 7335, P 7337, P 7339, P 20824 – P 20834, P 20839 – P 20868, P 20870 – P 20888, P 20894 – P 20898; minimálně 211 diagnostických kusů; dvě celé nádoby s inv. č. P 7316 – obr. 6 a P 7331; čtyři větší torza s inv. č. P 7328 – P 7330 a P 7332; kres. 6 a 7); mazanice (inv. č. P 7338; desítky kusů).

Interpretace objektu: Snad silo/zásobnice?

Objekt 4

Deskripce objektu: Během stavebních prací došlo k devastaci zhruba poloviny objektu původně trychtýřovitého tvaru. Průměr na úrovni podloží dosahoval 98 cm, na spodním okraji dočervena vypáleného pláště 43 cm, zatímco průměr rovného dna činil 20 cm. Síla dehtem prostoupeného pláště se pohybovala okolo 4 cm, vypálené spraše 3 cm. Výška pláště technického zařízení byla 52 cm (kres. 2/4; obr. 14). Hloubka od úrovně začištění sahala do 97 cm. Výplň tvořila šedohnědá zemina s komponentou zuhelnatělých a žárem deformovaných zlomků dubové kůry – borky (určení dřeviny V. Weber).

Nálezy: Keramika (inv. č. P 7247 – P 7254, P 7257; desítky zlomků), přeslen (inv. č. P 7255, kres. 9/3); mazanice (inv. č. P 7256); borka nedochována.

Interpretace objektu: Dehtařská pec.

Objekt 6

Deskripce objektu: Nepravidelný půdorys se třemi prohlubněmi a reliktem mazanicové pece. Maximální rozměry dosahovaly 368×206 cm, hloubka 2 cm. Mazanicová pec o průměru 112 cm měla do červené barvy zbarvené propálené podloží o mocnosti 6 cm. Na ní byla zjištěna průměrně centimetrová koncentrace („vrstva“) uhlíků. Na západním okraji bylo pozorována báze zaklenutí klenby, a to v podobě dočervena vypálené podložní zeminy (kres. 2/6; obr. 15). Výplň objektu tvořila šedohnědá zemina. Mimo to byl prostor pece vyplněn kameny se stopami žaru, mezi nimiž bylo rozptýleno větší množství fragmentů keramiky. Není vyloučeno, že kameny pocházejí z destrukce nadzemních stěn popisované pece.

Nálezy: Keramika (inv. č. P 7240 – P 7246; desítky zlomků a jedna nádoba bez dna s inv. č. P 7201 – obr. 7); dva kameny a čepelka (inv. č. P 7584, kres. 8/26–30).

Interpretace objektu: Stavba s pecí v interiéru (polozemnice nebo nadzemní dům?).

Objekt 8

Deskripce objektu: Oválný půdorys o rozměrech 210 ×160 cm a hloubce 66 cm (kres. 2/8; obr. 16–18). Výplň tvořila hnědá kompaktní zemina s komponentou uhlíků a mazanice. „Při úrovni podloží“ byla zjištěna „vrstva“ kamenů, mezi nimiž se mimo keramiky nalézal fragment ostruhy a kamenný vývrtek. Kvantitativně méně zlomků keramiky pochází z nadloží kamenů.

Obr. 11. Objekt 2 – detail od SVV.

Obr. 12. Objekt 3 – vybraná polovina objektu (ponechány kompaktní kry spodní výplně); pohled od ZSZ.

Obr. 13. Objekt 3 – pracovní snímek.

Obr. 14. Objekt 4 – stav po částečném začištění cca 10 týdnů po vybrání.

Obr. 15. Objekt 6 – po vybrání – pohled od V.

Obr. 16. Objekt 8 – pohled od V před vybráním.

Obr. 17. Objekt 8 – pohled od JV před vybráním.

Obr. 18. Objekt 8 – pohled na z poloviny vybraný objekt od JZ.

Nálezy: Keramika (inv. č. P 7203, P 7311 – P 7314, P 7318 – P 7322, P 7326 – P 7327, P 7570, P 20801 – P 20823, P 20828, P 20835 – P 20838, P 20889 – P 20893, P 20899 – P 20933, P 20936 – P 20964; stovky zlomků – kres. 8/1–25; fragmenty den se značkou – kres. 9/1–2; torza s inv. č. P 7310, P 7333; torzo okraje P 7315 – obr. 5; celá nádoba složená ze zlomků s inv. č. P 7323 – P 7324; nádoby s inv. č. P 7309 – obr. 8 a P 7317 – obr. 2), fragment železné ostruhy se zřetelným plátováním ušlechtilým (Ag?, Au?) kovem (inv. č. P 20800; d. 10,4 cm, rekonstruovaná š. cca 7 cm – obr. 10); mazanice (inv. č. P 7325), kamenný vývrtek (inv. č. P 20934), dva zlomky zvířecích kostí (inv. č. P 20935).

Interpretace objektu: Kamenná pec (?), asi součást interiéru nadzemní stavby.

Objekt 9

Kůlová (?) jamka o rozměrech 22×30 cm, hloubka dosahovala 30 cm.

Bez nálezů.

Interpretace: Nadzemní sloupová stavba?

Objekty 10, 14 a 15

Neurčitelné objekty bez nálezů, které na celkovém plánu nebyly zaměřeny. Dochovala se však dokumentace půdorysu a profilů (kres. 3/10, 14, 15).

Objekt 13

Deskripce objektu: Nepravidelný půdorys o rozměrech 650×287 cm se vyznačoval členitým dnem. Maximální hloubka činila 72 cm (obr. 3/13). Uložení výplně bylo možno sledovat ve třech vrstvách. V zahluubeninách u dna se jevila zhruba 25 cm mocná tmavohnědá zemina, promíšená podložním jilem (spraší). Nad ní pokračovala třiceticentimetrová vrstva hnědé kompaktní zeminy. Vrchní, 20 cm mocnou uloženinu, reprezentovala tmavě hnědá zemina, která obsahovala kameny, uhlíky a hrudky mazanice. V této uloženině byl nalezen keramický materiál.

Nálezy: Keramika (inv. č. P 7204, P 7207 – 7208, P 7210 – P 7212, P 7214 – P 7237, P 7239, P 7340 – P 7350, P 7352 – P 7355; desítky keramických zlomků – kres. 7/11–69; torza s inv. č. P 7205, P 7206 – obr. 4, P 7209, P 7213; celé nádoby s inv. č. P 7202 – obr. 3 a P 7351); část trmínku (inv. č. P 21545); brousek (inv. č. P 7238).

Interpretace: Hliník (druhotně?).

Objekt I

Deskripce objektu: Po začištění byl identifikován pravidelný kruhový půdorys o průměru 107 cm. Po obvodu se jevil zřetelný 3 až 6 cm silný prstenec dočervena vypáleného sprašového podloží. Do hloubky 50 cm se tvar objektu trychtýřovitě zužoval na průměr 44 cm. V této hloubce končil vypálený plášť, jehož vnitřní stěna byla pokryta zhruba centimetrovou dehtem prosycenou komponentou. Až ke dnu (o průměru 30 cm v hloubce 95 cm) pokračovala zárem nezasažená stěna (kres. 3/1; obr. 19). Výplň byla hnědočerná zemina, která obsahovala hrudky vypálené hlíny promíšené dehtem a borkou.

Nálezy: Mazanice (inv. č. P 7730); uhlíky (inv. č. P 7731).

Interpretace objektu: Dehtařská pec.

Objekt II

Deskripce objektu: Po začištění byl registrován kruh se zvlněným obvodem. V nálevkovité partii pokračoval plášť propálené a prodehtované zeminy o tloušťce 7 cm. Dno objektu bylo nalezeno v hloubce 95 cm (kres. 3/II, obr. 20). Pod svrchní částí výplně, připomínající ornici, pokračovala přibližně pěticentimetrová vrstvička jílu (podložní spraše). Podle autorů výzkumu sem bylo erozí zaneseno okolní podloží.

Nálezy: Mazanice (inv. č. P 7734); uhlíky (inv. č. P 7732); zvířecí zuby (inv. č. P 7733).

Interpretace: Dehtařská pec.

Objekt X

Deskripce objektu: Průměr ústí při začištění činil 102 cm, síla propáleného pláště se pohybovala mezi 5 a 7 cm. Ploché dno dosahovalo hloubky 101 cm (kres. 3/X). V horní části trychtýřovitého prostoru byla zachycena zemina popelovité struktury hnědošedé barvy.

Nálezy: Mazanice (inv. č. P 7756).

Interpretace objektu: Dehtařská pec.

Objekt XI

Deskripce objektu: Šlo o jámu o průměru 137 cm. Hloubka činila 90 cm (kres. 3/XI). Propálená část jevila shody s dříve prozkoumanými objekty tohoto typu. Na rozdíl od dalších dehtařských pecí zde chyběla spodní válcovitá část, která byla nahrazena polokulovitým dnem. Výplň svrchní partie mísovité části tvořila zemina hnědošedé barvy, promíšená množstvím mazanice klasické i prodehtované.

Nálezy: Keramika (zlomky – inv. č. P 7928 – P 7932 – kres. 10/1–6), mazanice (inv. č. P 7905).

Interpretace: Dehtařská pec.

Sumarizace zjištěných archeologických struktur

Mladší – pozdní doba hradištní

- silo/zásobnice? (obj. 1, 2, 3)
- polozemnice s pecí kupolovitou? (obj. 6)
- nadzemní stavba s kamennou pecí? (obj. 8)
- hliník, druhotně? (obj. 13)
- dehtařská pec (obj. 4, I, II, X, XI)
- kůlová jamka (obj. 9)

Střední doba hradištní; kontaminace s mladší – pozdní dobou hradištní

- intruze (?) v objektech 2, 3, 6, 8 (kres. 5/2, 7/2, 8/27, 8/30)

Bez datovacího materiálu

- silo/zásobnice (obj. 11), „jámy“ (obj. 10, 14–15)

Obr. 19. Objekt I po vybrání.

Obr. 20. Objekt II vybraný z poloviny.

Doba stěhování národů

– přístřešek (obj. 12), cf. Košnar – Waldhauser 1973

Slezská fáze kultury lužických popelnicových polí (zpracovává Mgr. Lucia Žilincová)

– (obj. 5)

– (obj. 7)

– (obj. 10)

Neurčená datace (porušené objekty bez lokalizace na plánu)

– zahloubený menší objekt, vanovitá jáma (obj. 14, 16)

– kúlová jamka (obj. 15)

Přírodní parametry

Raně středověké sídliště, a to všechny jeho tři (dosud známé) komponenty, leží v areálu staré (předkolonizační) sídelní oblasti Čech. Původní porost je na geobotanické mapě z roku 1968 (Mikyška a kol., Geobotanická mapa ČSSR) rekonstruován jako dubohabrové háje, v jejichž areálu byly v Pojizeří nejčastěji zakládány sídla agrárního zaměření. Podloží tvoří druhohorní křídová tabule, pokrytá sprašemi s hnědozemními typy půd. Další přírodní parametry (průměrné roční teploty, srážky atd.) nevykazují žádné anomálie. Nejbližší (současný) zdroj vody představuje existující rybníček, který je situován 130 m JV od okraje koncentrace objektů raného středověku. Teoreticky lze v této lokaci očekávat přírodní vývěr. Tok Jizery je od stejného místa vzdálen stejným směrem 400 m (kres. 1).

Sumární deskripce keramiky a dalších archeologických nálezů

Celkových minimálně 850 prokázaných fragmentů keramiky ze záchranné akce ve Svijanech v letech 1969–1971 v drtivé většině zastupuje kuchyňská (resp. skladovací) keramika mladohradištního až pozdněhradištního období. Jenom výjimečně se podařilo rekonstruovat větší torza a celé nádoby. Zjištěny nebyly zlomky světlé tenkostěnné keramiky, typické pro období vrcholného středověku. Běžná se jeví výzdoba horizontálními rýhami (šroubovicí) i vlnicemi (jednoduchými a výjimečně provedenými hřebenem, dále i vrypy). Ojedinele byly identifikovány „značky“ na dnech nádob. Bez výjimky jde o tradice „hradištní“ keramiky s výrazným ostřivem keramické hmoty. Výjimečně se na lokalitě vyskytly kovové fragmenty. Rovněž struska a přeslen byly zjištěny zcela ojediněle.

Datování

Lokalitu lze časově zařadit především díky nalezené keramice, neboť právě pro ni byla nedávno vypracována regionální chronologická sekvence.⁴ Keramický soubor na základě

4 M. NECHVÍLE – J. PROSTŘEDNÍK, *Mladá Boleslav – příspěvek k dějinám osídlení na základě výzkumu domů čp. 99–101 na Staroměstském náměstí*, in: *Archeologie ve středních Čechách* 13/1, Praha 2009, s. 388–391 (obr. 44–46).

použitého materiálu, zpracování, převládajících výzdobných prvků a především typologie okrajů rámcově spadá do mladší a pozdní doby hradištní. Z této mladší fáze osídlení pochází i fragment ušlechtilým kovem plátované ostruhy s krátkým bodcem, kterou lze vročit do první poloviny 13. století. Keramický náleзовý celek „en gros“ má těžiště ve 12. století s přesahem do první poloviny 13. století, což dotvrzují poměrně četné fragmenty vzhůru vytažených okrajů.

„Dožívání“ keramiky hradištní tradice, konkrétně vzhůru vytažených okrajů ještě počátkem 14. století ve staré sídelní ekumeně Pójizeří se stalo předmětem (spíše) teoretických úvah.⁵ Nenasvědčují tomu však některé soubory keramiky z hradů Valečova a Michalovice (nepublikované fondy Muzea Mladoboleslavska), kde je signifikantně zastoupené, do 14. století datovatelné, světlé keramické zboží s klasickým okružím. Také keramika z mincovních depotů Pójizeří, např. oxidačně fabrikovaná nádoba s červeně malovaným dekorem s mincemi okolo roku 1300 z Vrátna, nepodporuje zmíněnou hypotézu autorské dvojice Gabriel – Peřina.

Starší horizont keramického náleзовého celku ze Svijan (snad již od středohradištního období) reprezentují deriváty kalichovitěho okraje, s výskytem límcovitěho okraje a především dekor hřebenové vlnice. Co do eventuelního posunu osídlení na lokalitě Svijany se jeví relativně starší objekty 1 a 3 (s nálezy keramiky s dekorem hřebenové vlnice, s deriváty kalichovitých a častějším výskytem límcovitých okrajů) nežli např. objekty 2 a 13 (s výrazně profilovanými vzhůru vytaženými okraji). Jako relativně mladší objekty vystupují ty v poměrně menší vzdálenosti od dehtařských pecí.

Vývoj pojmenování lokality

Původ jména sídla, dnešních Svijan, byl odvozován buď od lidí jedince osobního jména Svin nebo od okolnosti, že obyvatelé se (do značné míry) zabývali chovem vepřů (sviní). Tento názor A. Profouse⁶ nebyl, zdá se, antikvován. Zprávy ze 14. – 15. století uvádějí pojmenování Sviňany nebo Svinaře, teprve v novověku se ujal název vsi Svijany.

Písemné zprávy o lokalitě

První písemnou zmínku o Svijanech lze vztáhnout až k roku 1345, kdy jsou uváděny v majetku cisterciáckého kláštera Hradiště nad Jizerou. Zmiňován je Nicolaus grangarius in Swinian.⁷ Jde o jedinou zmínku o Svijanech až do roku 1437, kdy se dozvídáme pouze noticku o existenci poplužního dvora ve Svinařích.⁸ „Veliké grangium Svijany,“ jak je charakterizuje J. V. Šimák,⁹ zůstalo v majetku zmiňovaného řádu až do zániku kláštera v roce

5 F. GABRIEL – I. PEŘINA, *Problém vývoje keramiky ve středním Pójizeří*, in: *Archaeologia historica* 34, Brno 2009, s. 71–84.

6 A. PROFOUS, *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*, I – VI, Praha 1947, 1960, s. 252.

7 J. V. ŠIMÁK, *Dějinné paměti okresu mnichovohradištského*, díl I, Praha 1917, s. 56 a 109.

8 A. PROFOUS, *Místní jména v Čechách ...*, s. 251.

9 J. V. ŠIMÁK, *Dějinné paměti okresu mnichovohradištského*, s. 109.

1420. Podobná situace se jeví v pozemkové držbě bezprostředně okolních vesnic Příšovice, Loukov a dalších.

Chronologická distance mezi nejstarší historickou zprávou o Svijanech (1345) a datováním nejmladších archeologických nálezů z lokality do první poloviny 13. století činí zhruba jedno století.

Otázku, kdy se Svijany dostaly do pozemkové držby cisterciáckého kláštera, není možno bezpečně zodpovědět. Vzhledem k absenci zpráv o „svijanském“ majetku drobné šlechty není vyloučeno, že se Svijany staly klášterním majetkem poměrně brzo, nedlouho po jeho založení, nejpravděpodobněji ještě ve 13. století.

Diskuse o stavební struktuře lokality

Celkový rozsah raně středověkého osídlení v polohách 2–3 ve Svijanech zaujal plochu zao-krouhleně 120×40 (70?) m, tedy minimálně okolo poloviny hektaru. Jižní koncentrace objektů byla prozkoumána na rozloze přibližně 35×25 (55?) m, což je okolo desetiny hektaru, zatímco severní koncentrace výlučně dehtařských pecí 35×20 m byla situována na ploše necelé desetiny hektaru. Poloha 1 je odtud vzdálena minimálně 250 m. O její rozloze nejsou validní informace, ovšem z kontextu vyplývá, že nemusela být nikterak zanedbatelná.

Významné informace přináší struktura druhů aproximativně zjištěných objektů/staveb z poloh 2–3: Zásobnice/silo – 27 % (9 % – ?), polozemnice – 9 %, nadzemní dům – 9 %, hliník – 9 %, dehtařská pec – 36 %, sloupový dům – 9 %, neidentifikovatelná malá „jáma“ – (18 % – ?).

Výše uvedený zcela orientační přehled (nikoli však prokazatelné funkční určení archeologických objektů s výjimkou dehtařských pecí) dokazuje kvantitativně mimořádný podíl výrobních objektů. I přes torzovitost archeologické sondáže lze početný výskyt dehtařských pecí klasifikovat jako signifikantní.

V dokumentaci záchranných výzkumů ve Svijanech (i přes jejich mozaikovitý rozsah) lze rozlišit dvě, téměř padesátimetrovou zónou bez osídlení oddělené koncentrace archeologických objektů.

Jižní, skládající se z různých druhů staveb a objektů běžných na agrárních vesnicích 12.–13. století (polozemnice, sila, hliník, nadzemní sloupové stavby), a severní koncentraci, kterou tvořily výhradně dehtařské pece v počtu pěti exemplářů. Interpretovat tuto situaci nelze jinak nežli rozdělením sídla na část obytnou a část věnovanou specializované výrobě. Zda je možno tuto výrobu klasifikovat jako koncentrovanou, nelze apriori prokázat, protože pece nelze přesněji datovat. Ovšem počet pěti prozkoumaných dehtařských pecí tomu nasvědčuje. Také fakt, že čtyři z pěti dehtařských pecí byly postaveny v řadě s rozestupy okolo 2,5 m, naznačuje spíše sofistikovanou koncentrovanou výrobu.

Výpověď archeologických nálezů o sociálním kontextu

Archeologické soubory z vesnických i opevněných sídel přemyslovského státu se v Pojizeří vyznačují nápadnou absencí takových prvků hmotné kultury, z nichž by byla patrná sociální stratifikace. Běžným jevem je nízká kvantita, často i absence kovových předmětů, což je (zčásti) pochopitelně možno přičíst nepříliš vysoké úrovni některých terénních archeolo-

gických výzkumů. Z tohoto obrazu vystupuje lokalita Svijany jako mimořádná, a to vzhledem k nálezu fragmentu ušlechtilým kovem plátované ostruhy. Sám výskyt tohoto předmětu, dá se říci atributu vyšší společenské vrstvy, může být interpretován buď zcela náhodnou ztrátou poškozené (zlomené) součásti jezdecké výstroje, nebo jej lze opatrně spojit s mimořádným postavením obyvatel či majitele sídla se specializovanou výrobou dehtu.

Kovové předměty obecně náleží ke vzácně nalézaným předmětům na přemyslovských vesnických sídlištích, a to i těch, kde proběhla prospekce detektory.

Tyto nálezové okolnosti (kovové předměty z poměrně malé archeologicky zkoumané plochy, spolu s koncentrací dehtařských pecí) tvoří velmi slabou indicii o vyšším ranku raně středověkého sídla ve Svijanech.

Technologie výroby dehtu

Archaická technologie výroby dehtu prostřednictvím suché destilace dřeva probíhala na našem území v kruhových, do podloží zahloubených výrobních objektech. Od vrcholného středověku se přešlo na výrobu v pecích, kde byl destilační prostor oddělen od topeniště. V písemných pramenech jsou však „smolaři“ zmiňováni již od 12. století. Dehtu se užívalo k impregnaci při kožedělné výrobě, dále i jako kolomazi (např. Krásná Dolina u Rakovníka)¹⁰. Archeologické doklady k dehtařským pecím nedávno kompletovali K. Nováček a P. Vařeka,¹¹ jejich počátky v Čechách teoreticky datovali v asociaci s nálezem esovité záušnice.

Není pochyb, že prozkoumané pece ze Svijan reprezentují archaický typ dehtařské pece, z nichž se zachovaly pouze nístěje. Nicméně zůstávají nejstarším dokladem této technologie z území Čech.

Ve Svijanech bylo pro suchou destilaci využíváno výhradně dřevo dubu (*Quercus sp.*). Vzorky určil RNDr. Emanuel Opravil z tehdejšího Geografického ústavu ČSAV v Opavě.

Problematika funkce lokality

Pravděpodobná identifikace lokality jako grangium Svijany z urbáře kláštera Hradiště

Pro prostředí cisterciáckých klášterů 13. až počátku 15. století v Čechách existují nečetné písemné doklady o druzích provozované rostlinné, živočišné a řemeslné výroby, dokonce o specializovaných dvorech (např. Vlček – Sommer – Foltýn¹² a Charvátová¹³). O posledně zmíněných, pod termínem grangium, informují také prameny o majetku cisterciáckého kláštera Hradiště nad Jizerou (dnes Klášter Hradiště).

10 L. NOVÝ a kol., *Dějiny techniky v Československu do 18. století*, Praha 1974, s. 505–506.

11 K. NOVÁČEK – P. VAŘEKA, *Středověká výroba smoly a dehtu na Příbramsku I, II*, in: *Časopis společnosti přátel starožitností – Muzejní a vlastivědná práce*, 40/100, Praha 1992, s. 13–15; 41/101, Praha 1993, s. 20–28.

12 P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997.

13 K. CHARVÁTOVÁ, *Cisterciácký ekonomický model*, in: D. Houšková, *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku*. Sborník vydaný k 850. výročí založení kláštera v Plasech, Praha 1994.

Ve více než stovce vsí a městeček pozemkové držby hradištského kláštera cisterciáků, známých hlavně z dochovaného urbáře z doby okolo roku 1400,¹⁴ se však archeologické doklady specializované výroby omezují na jedinou lokalitu, totiž na Osek (okres Jičín). V areálu této obce, připomínané poprvé roku 1361 jako majetek cisterciáků, byla zachycena (sporadická?) kovovýroba, konkrétně do 13. století datovatelná kovářská výheň s početnými nálezy strusky.¹⁵ Přímou ji spojit s klášterním podnikáním není z chronologických důvodů možné, není to ale ani vyloučené.

Přímé písemné svědectví o dehtařské výrobě v rámci podnikání kláštera Hradiště ve Svijanech není k dispozici. K roku 1345 ovšem disponujeme zprávou, uvádějící grangium ve Svijanech, tedy dokládající i tamější blíže nedefinovanou (spíše zemědělskou než dílenskou) výrobu.

Doklady dehtařské výroby ve Svijanech lze rovněž vztáhnout k zaměření některých služebních vsí v profánním majetku panovníka nebo šlechty. Sám název obce Dehtáry na Kolínsku či hned dvou obcí na Českoselsku mluví v tomto směru jednoznačným jazykem. Konečně není ani vyloučeno, že původní služební osada ve Svijanech se dočkala transformace na církevní výrobní okrsek se specializací na výrobu dehtu.

Sumarizace poznatků – závěr

Záchranným výzkumem Severočeského muzea v Liberci v letech 1969 až 1971 bylo na okraji Svijan zjištěno a zčásti prozkoumáno torzo sídla, které existovalo ve 12. století s přesahem do první poloviny 13. století. Není vyloučeno osídlení polohy již ve střední době hradištní.

Nezpochybnitelné členění prozkoumaného areálu lokality na severní část, reprezentovanou výhradně výrobními objekty, zatímco jižní část představují objekty známé z agrárního prostředí raně středověkých vesnic, navozuje hypotézu o (mimořádné) specializaci obyvatel na výrobu dehtu, resp. kolomazi.

Ztotožnění prozkoumaného areálu s výrobním okrskem se specializovaným dvorem, uvedeným v písemných pramenech jako *grangium* Svijany, patřící k majetku cisterciáckého kláštera Hradiště nad Jizerou (1144/77–1420), se na základě výzkumem doložených skutečností jeví jako velice pravděpodobné. Dosud bylo pro vrcholně středověké Čechy identifikováno jediné grangium s archeologicky doloženou výrobou (keramiky), a to Hrnčíře v Podkrušnohoří.¹⁶

Autoři příspěvku velice děkují za podnětné připomínky prof. PhDr. P. Sommerovi, CSc., DSc.; PhDr. P. Medunovi, Ph.D.; PhDr. M. Lutovskému a PhDr. J. Prostředníkovi, Ph.D., a za úpravy kresebné dokumentace z náleзовých zpráv Andree Waldhauserové.

14 J. V. ŠIMÁK, *Dějinné paměti okresu mnichovohradištského*, díl I, Praha 1917.

15 J. WALDHAUSER, *Archeologický Osek u Sobotky*, in: *Od Ještěda k Troskám* 16 (23), Turnov 2009, s. 268–275.

16 P. MEDUNA, *Výzkum zaniklého klášterního dvora Hrnčíře, k. ú. Jenišův Újezd – Ausgrabungen des ehemaligen Klosterhofes Hrnčíře, Katastralgemeinde Jenišův Újezd*, in: P. Čech – Z. Smrž (eds.), *Sborník Drahomíru Kouteckému*, Most 2002, s. 153–161.

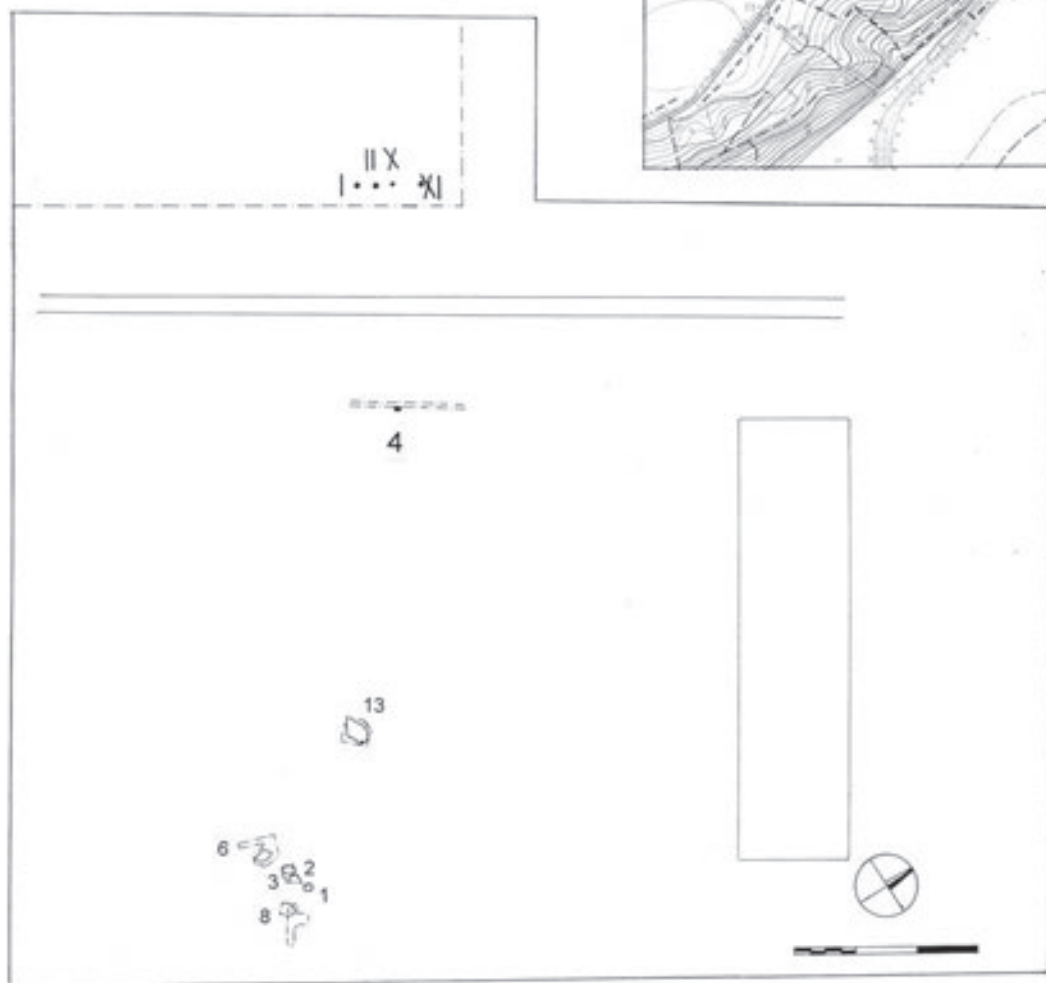
Literatura

- Archeologické vykopávky ve Svijanech*, in: Průboj 23. 10. 1971
- J. FILIP, *Dějinné počátky Českého ráje*, Praha 1947
- F. GABRIEL – I. PEŘINA, *Problém vývoje keramiky ve středním Pojizeří*, in: *Archaeologia historica* 32, Brno 2009, s. 71–84
- K. CHARVÁTOVÁ, *Cisterciácký ekonomický model*, in: D. Houšková, *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku*. Sborník vydaný k 850. výročí založení kláštera v Plasech, Praha 1994
- L. KOŠNAR – J. WALDHAUSER, *Nález keramiky pražského typu a keramiky 4. – 5. století v objektu ze Svijan, okres Liberec*, in: *Archeologické rozhledy* XXV, Praha 1973, s. 185–195
- L. KOŠNAR – V. WEBER – J. WALDHAUSER, *Svijany, o. Liberec*, in: *Výzkumy v Čechách* 1969, Praha 1972, s. 154–156
- M. NECHVÍLE, NZ (nálezová zpráva) 1162/07 v archivu ARÚ Praha, 2007
- M. NECHVÍLE – J. PROSTŘEDNÍK, *Mladá Boleslav – příspěvek k dějinám osídlení na základě výzkumu domů čp. 99–101 na Staroměstském náměstí*, in: *Archeologie ve středních Čechách* 13/1, Praha 2009, s. 347–450 + fototab. 4–6
- K. NOVÁČEK – P. VAŘEKA, *Středověká výroba smoly a dehtu na Příbramsku I, II*, in: *Časopis společnosti přátel starožitností – Muzejní a vlastivědná práce*, 40/100, Praha 1992, s. 13–15, 41/101, Praha 1993, s. 20–28
- L. NOVÝ a kol., *Dějiny techniky v Československu do 18. století*, Praha 1974
- J. L. PÍČ, *Starožitnosti země české III-1 – Čechy za doby knížecí*, Praha 1909
- A. PROFOUS, *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny I – VI*, Praha 1947, 1960
- P. SOMMER – J. WALDHAUSER, *Nová etapa archeologického výzkumu opatského chrámu cisterciáckého kláštera Hradiště nad Jizerou*, in: K. Charvátová, *900 let cisterciáckého řádu*. Sborník z konference konané 28. – 29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře v Praze, Praha 2000, s. 47–62
- J. V. ŠIMÁK, *Dějinné paměti okresu mnichovohradištského*, díl I, Praha 1917
- P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997
- J. WALDHAUSER, *Archeologický Osek u Sobotky*, in: *Od Ještěda k Troskám* 16 (23), Turnov 2009, s. 268–275
- J. WALDHAUSER, *Nejstarší stopy Slovanů na Liberecku*, in: Průboj 20.12. 1969
- V. WEBER, *Dehtařské jámy ve Svijanech u Turnova (okr. Liberec)*, in: *Časopis Moravského muzea* 57, Brno 1972, s. 231–236
- P. MEDUNA, *Výzkum zaniklého klášterního dvora Hrnčírě, k. ú. Jenišův Újezd – Ausgrabungen des ehemaligen Klosterhofes Hrnčírě, Katastralgemeinde Jenišův Újezd*, in: P. Čech – Z. Smrž (eds.), *Sborník Drahomíru Kouteckému*, Most 2002, s. 153–161

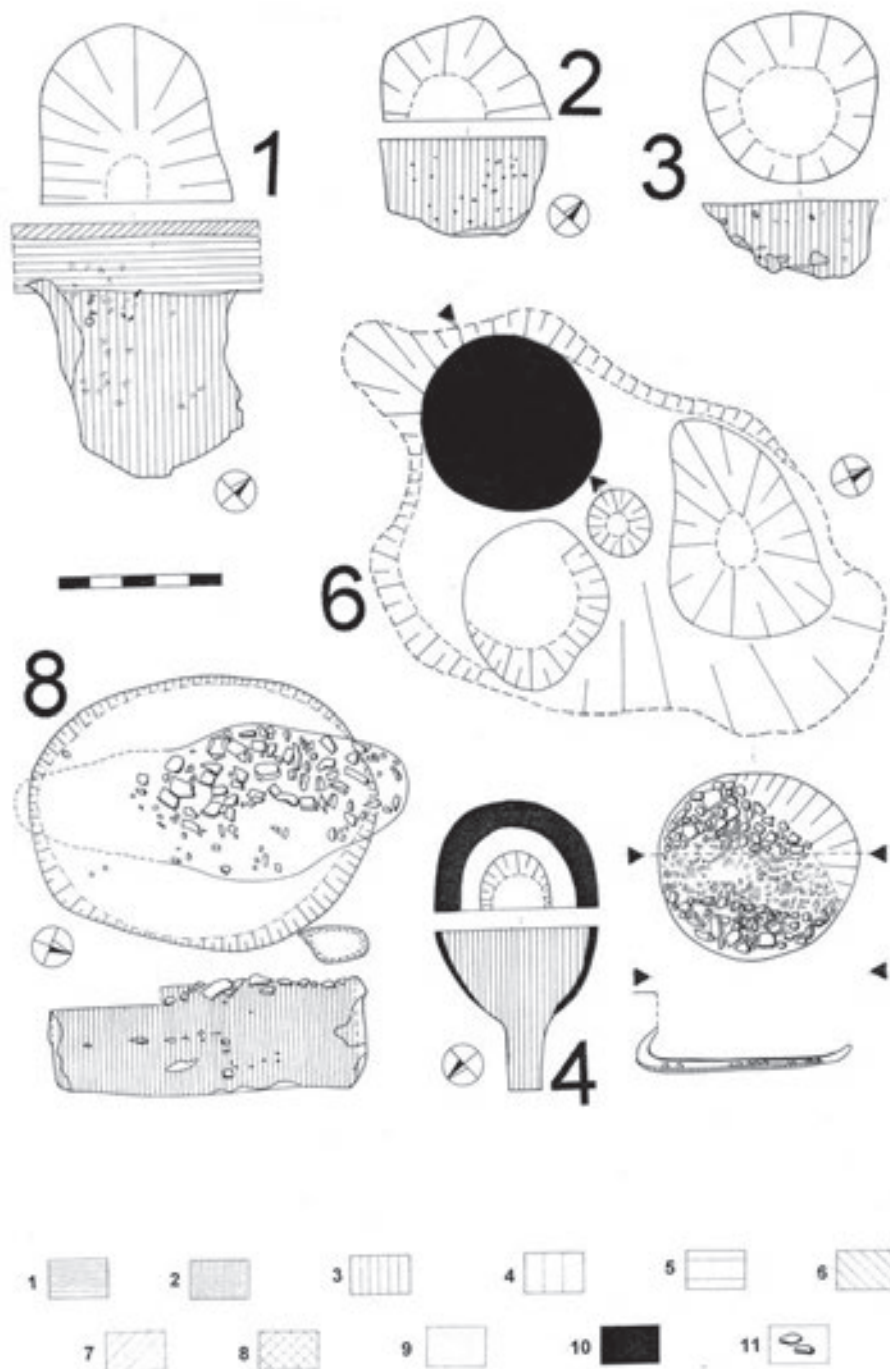
SUMMARY:

Residential component with specialized production at the village of Svijany in the Pojižeří Region as potential grangium of medieval Cistercian monastery Hradiště (summary of field activities and comparison with written sources)

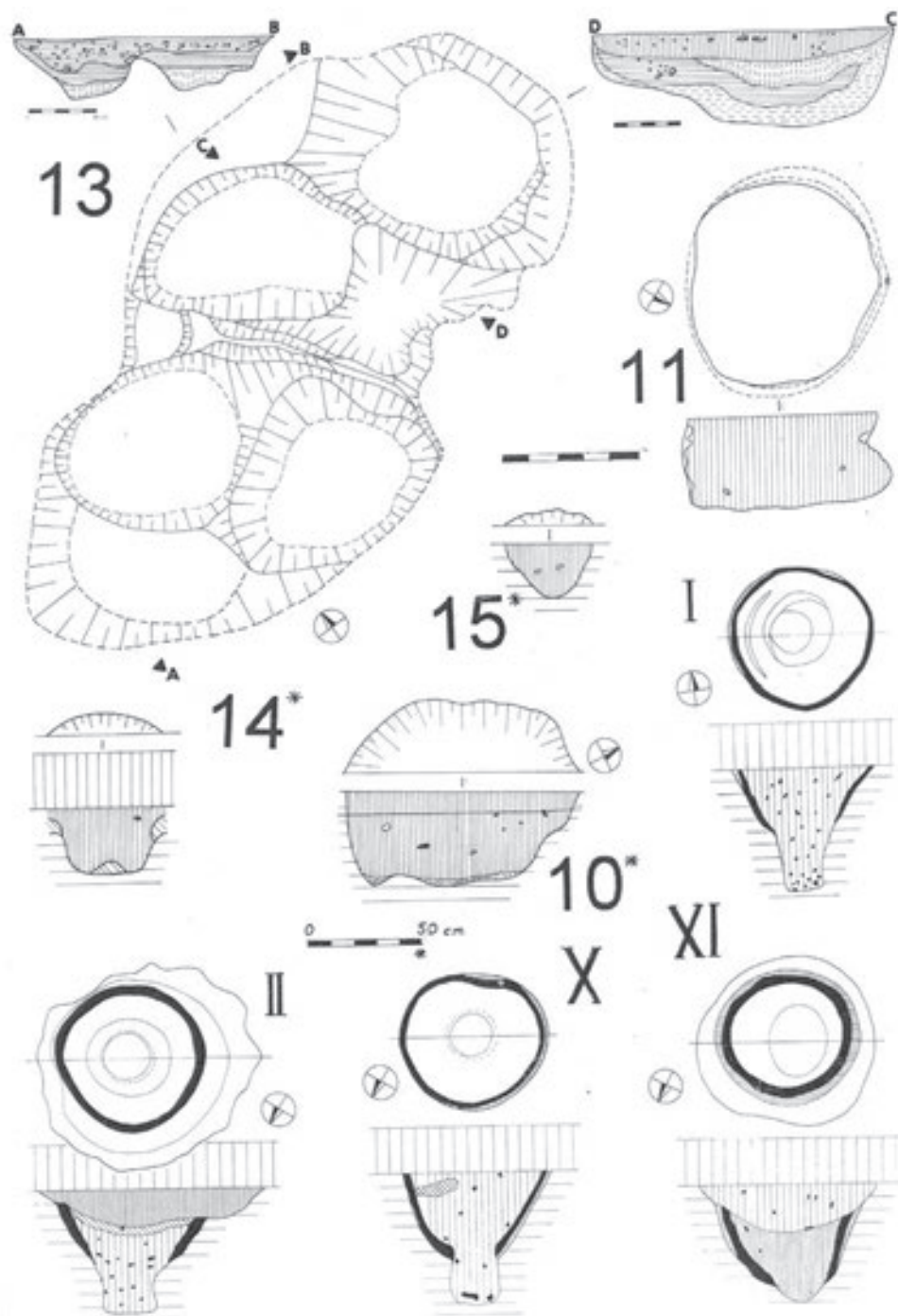
The study discusses the results of rescue excavations of the North Bohemian Museum in Liberec within the years 1969–1971 in the „Pivovarská zahrada“ and „Za dvorem“ in the cadastral unit of Svijany. The Early Medieval features are presented by field documentation. Tables represent a selection of pottery fragments including photographic documentation of larger torsos and several complete reconstructed vessels. The findings mainly consist of kitchen or storage pottery dated to the second half of the Early Medieval period (so called „late hradištní“ period). The engraved decoration and undulating grooves prevail; marks on the bottom of containers are unique. Metal artefacts are one of the most extraordinary discoveries. The most precious is a fragment of a spur clad by noble metal from the feature No. 8, which can be interpreted as an above-ground building with a stone oven. The features 4, II, X and XI are interpreted as tar furnaces concentrated in the northern part of the settlement. The division of a settlement area into two parts – the northern part represented exclusively by production features, and the southern part with the features known from the agrarian medieval villages may confirm the hypothesis that the inhabitants specialized in the production of tar, or grease. There is a lot of documentary evidence of an agricultural production and crafts, even of specialized farms for the cloisters of the 13th until the early 15th century in Bohemia (for example Vlček – Sommer – Foltýn and Charvátová). The sources concerning the property of the Cistercian monastery of Hradiště nad Jizerou (known as Klášter Hradiště nowadays) also inform about such farms under the term grangium. The identification of the excavated site with a production area, mentioned in written sources as Svijany grangium, which belonged to the Cistercian monastery of Hradiště nad Jizerou (1144/77 – 1420), thus seems quite probable. The dating of the production area, discovered by the archaeological research, falls into the 12th century, although the larger time span covering also the first part of the 13th century is possible. However, even the “middle hradištní” period is not excluded.

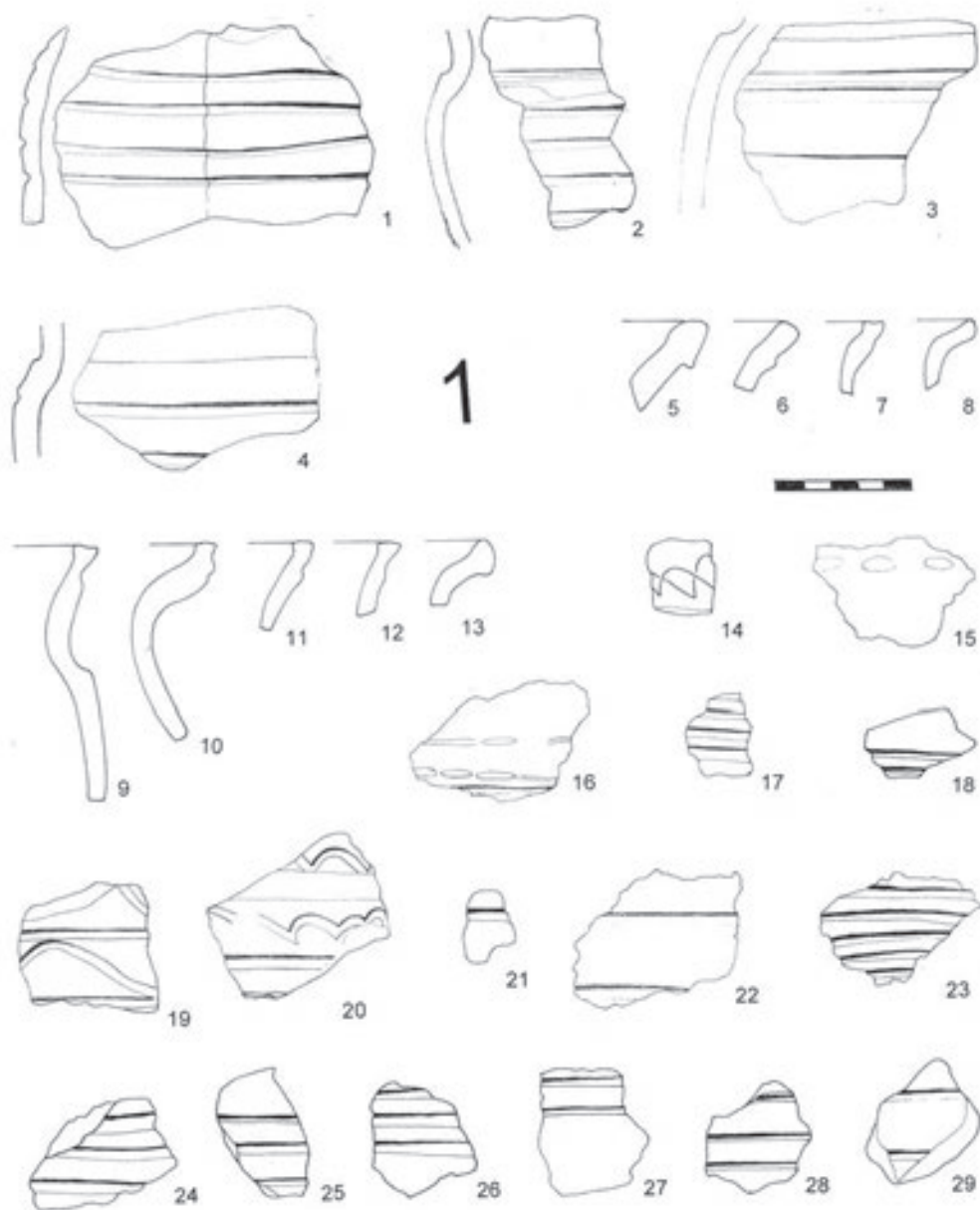
Kresba 1. Svijany, okres Liberec – Situace středověkého osídlení ve Svijanech na kartografickém zpracování J. Filipa (1947, obr. 12). Polohy: 1) Zámecká zahrada, 2) Sad nad zámek, 3) Sběry učitele Loudy, 4) Pivovarská zahrada, 5) Za dvorem (lokalita označena hvězdičkou). – Výsek z mapové sekce 1:10000 s vyznačením poloh 4–5. – Celkový plán archeologického výzkumu ve Svijanech v letech 1969–1972.

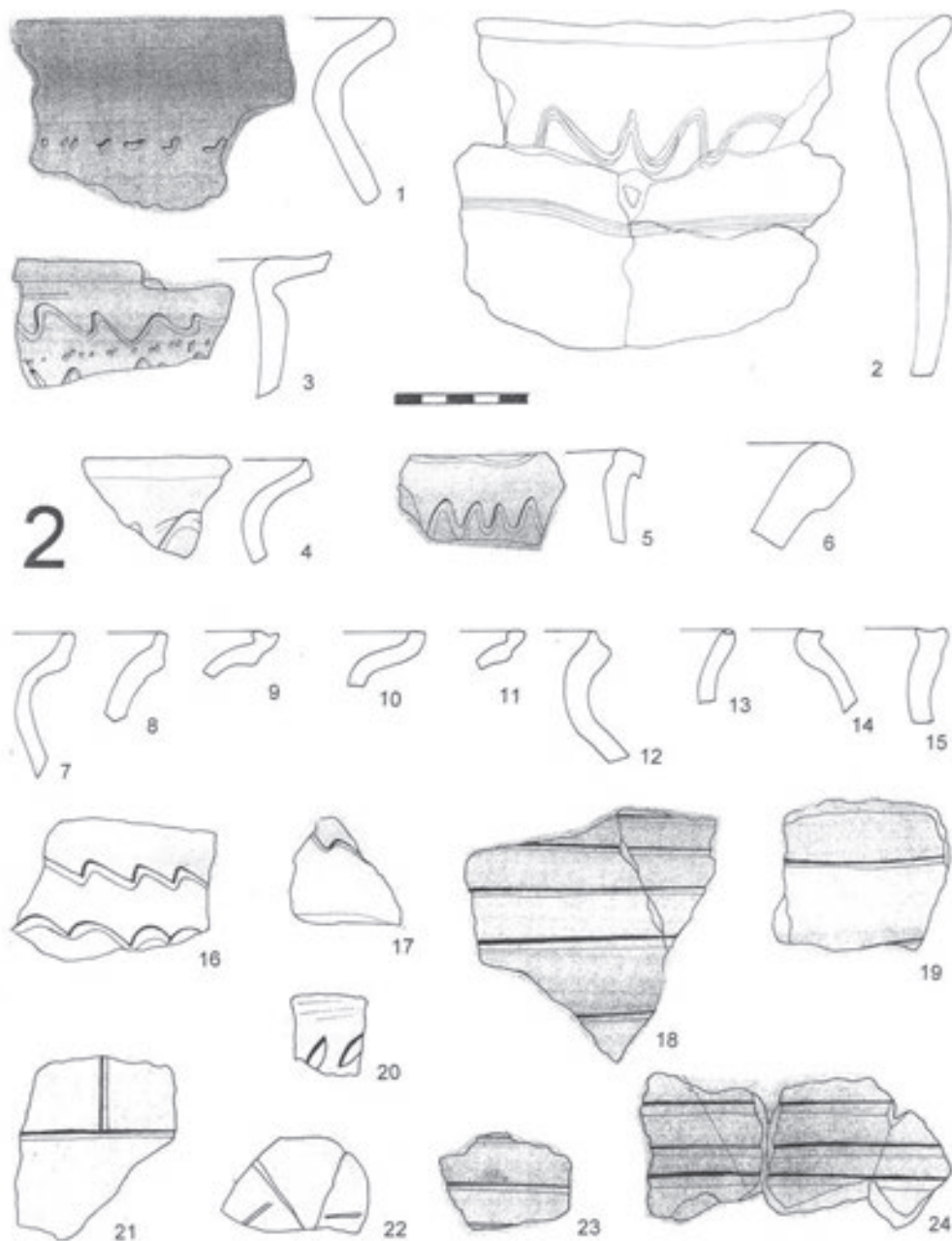
Kresba 2. Svijany – poloha 5) Pivovarská zahrada, plány objektů 1, 2, 3, 4, 6, 8. Vysvětlivky značek: 1 – vypálená červená (okrová), 2 – hnědá, 3 – hnědošedá, ornice/humus, 4 – spraš (podloží), 6 – jíl, 7 – šedočerná, 8 – šedá, 10 – mazanice/uhlíky, „černá dehtem probarvená mazanice“, 11 – kámen.

Kresba 3. Svijany – poloha 4) Pivovarská zahrada, plány objektů 11, 13, 14–16; poloha 5) Za dvorem, objekty I, II, X, XI.

Kresba 4. Svijany, 1–29 keramika, objekt 1.

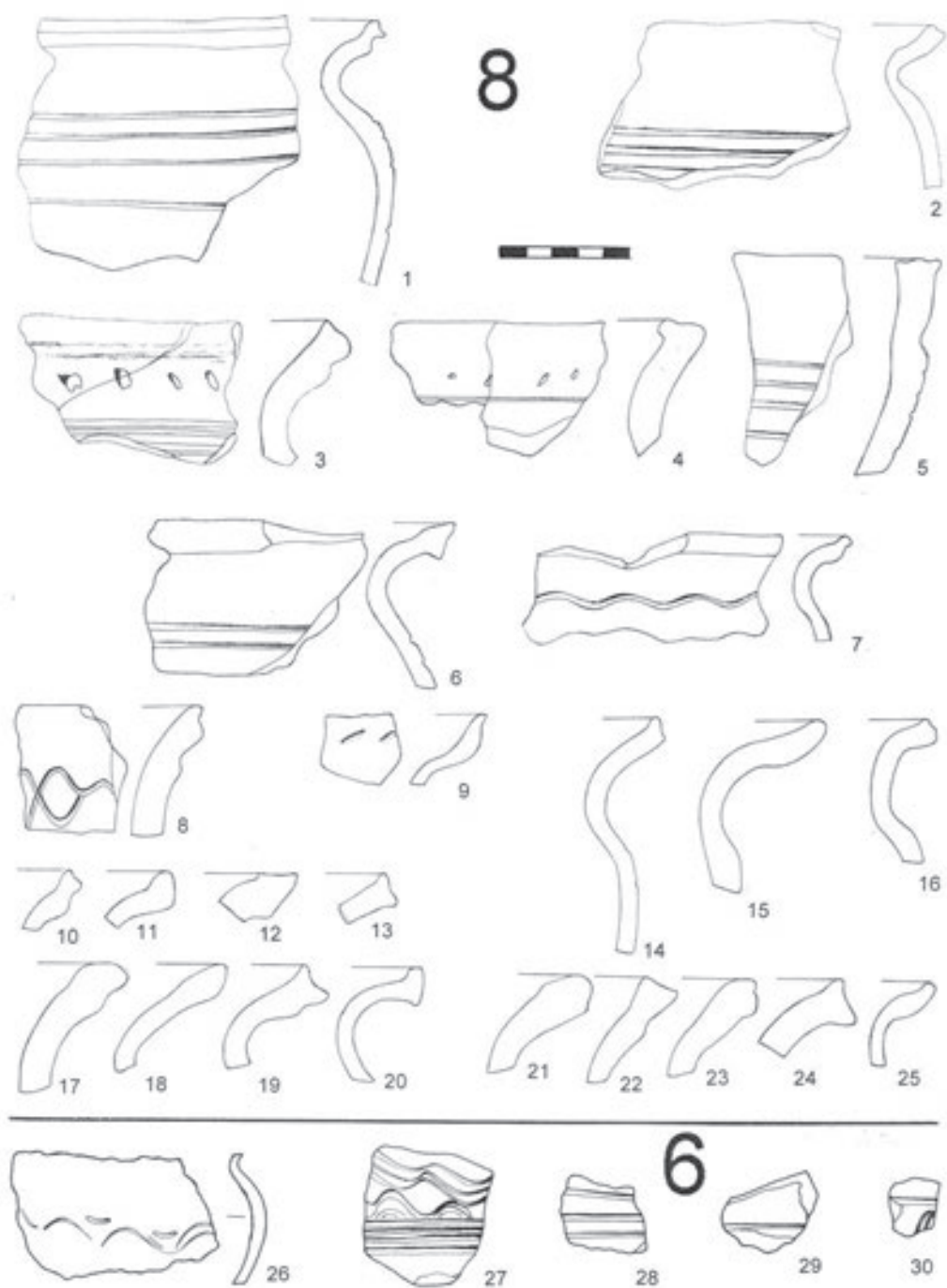
Kresba 5. Svijany, 1–24 keramika, objekt 2.

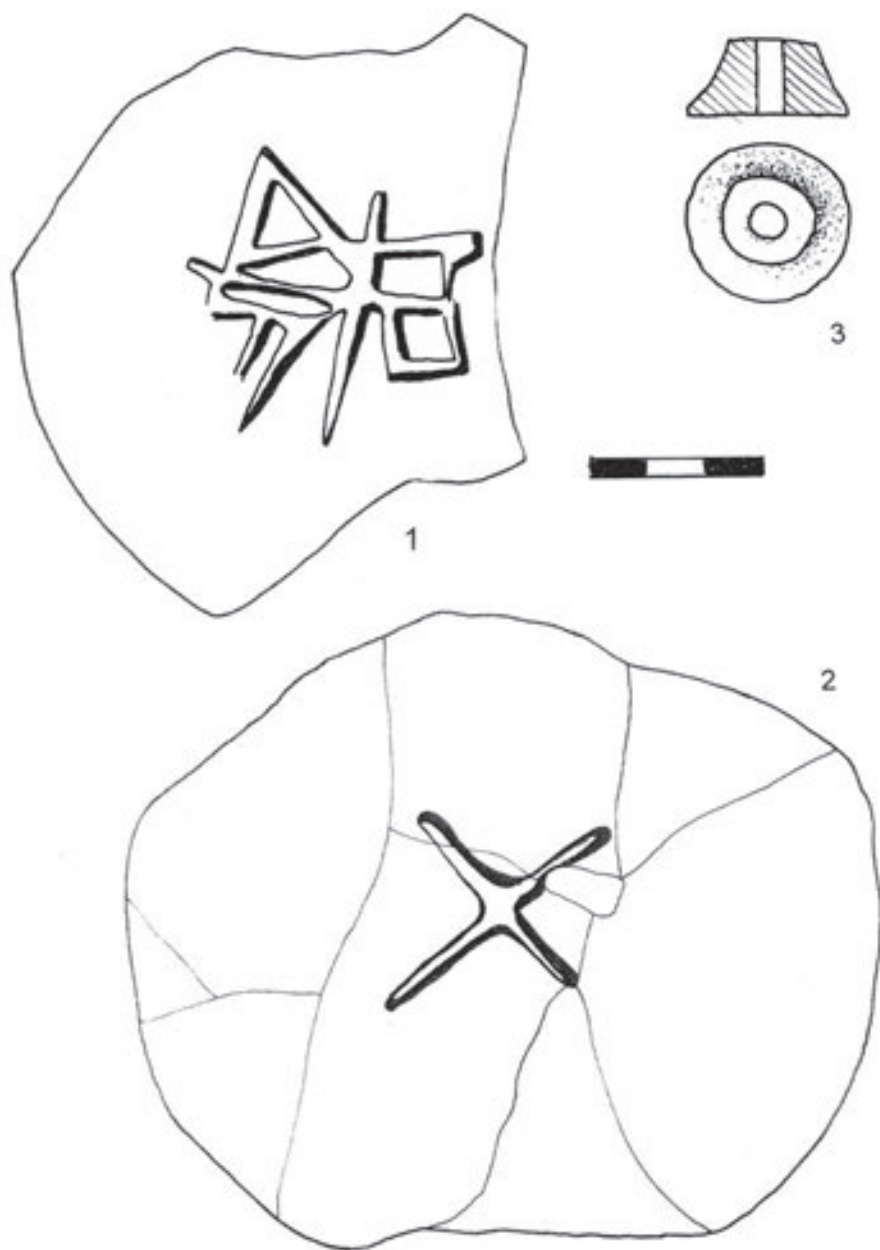
Kresba 6. Svijany, 1–36 keramika, objekt 3.

Kresba 7. Svijany, 1–10 keramika, objekt 3; 11–69 keramika, objekt 13.

Kresba 8. Svijany, 1–25 keramika, objekt 8; 26–30 objekt 6.

Kresba 9. Svijany 1–2 keramika, 3 přeslen, objekt 8.

OD KOSTELNÍCH K LIDOVÝM PAPIROVÝM BETLÉMŮM NA LIBERECKU**Archivní prameny a muzejní exponáty****Bohunka Krámská**

Při pročitání kostelních inventářů se v poznámkách často opakují stejná slova: „*předměty byly pořízeny neznámými dobrodinci*“ nebo na jiném řádku: „*dárce chce zůstat neznámý*“.¹ Stejnou skromnou anonymitou jsou pravidelně obestřeny betlémy, přestože jim v zápase o srdce a mysl věřících v čase katolické obnovy patřilo významné místo.

Po třicetileté válce přestalo být Písmo svaté lidem běžně dostupné. Řeholníci, pátrající při misiích po zakázaných knihách, odebírali lidem rodinné Bible, neboť Slovo Boží směl podle nařízení Tridentského koncilu vykládat pouze kněz. Jediným kultovním jazykem se znovu stala latina a věřící slyšel v rodném jazyce pouze kázání. Mezníky dějin spásy a nesrozumitelné momenty oficiální bohoslužby mohly prostým, negramotným lidem zprostředkovat právě různé mimoliturgické formy zbožnosti, figurativní, dramatizovaná procesí, hudební a deklamační produkce u jeslíček a Božího hrobu.

Zázrak svaté noci vzněcoval fantazii lidí od středověku a přesvědčení, že Ježíš narozelý ve chlévě a strádající zimou nemohl být příslušníkem vládnoucí elity, dávalo vánočnímu příběhu silný sociálně zabarvený podtext. Ti nejbohatší a nejmocnější ať v rolích světovládů – králů nebo učenců – mudrců se naopak Dítěti zrozenému v hořké nouzi přicházeli poklonit. Věřící každým rokem vroucně opakovali slova středověké písně: „*Nám, nám narodil se!*“ Spasitel, sdílející od narození trpký lidský úděl, stejně jako jeho matka, P. Maria, již čekalo nejkřutější mateřské utrpení, posilovali člověka na slzavé životní pouti.

Navzdory morovým nákazám, válečným konfliktům a společenským třenicím byla doba před bitvou na Bílé hoře pro českou společnost dobou výjimečnou, neboť byla spojena s neuvěřitelnou náboženskou tolerancí, jež až do skončení třicetileté války vzbuzovala u mnohých klamnou naději, že se náboženské poměry urovnají smírnou cestou. Stejně jako na většině území Českého království si také na Liberecku obyvatelstvo uchovalo luterství, přestože hned v prvním roce vlády Albrechta z Valdštejna na dominiích, jež se stala základem frýdlantského vévodství, zahájili z jeho rozkazu členové Tovaryšstva Ježíšova misijní, kazatelskou a výchovně vzdělávací činnost. Do Liberce přišli jezuité roku 1623 a následujícího roku pražský kanovník Johann Tiburtius Kotwa s vojáky vyhnal luterského kněze a dosadil na libereckou faru po dlouhé době prvního katolického duchovního Augustina Steima z Altkirchenu v Alsasku.² Po přestálých válečných strastech a hrůzách slavili ještě společně příslušníci obou vyznání matutinum o Svaté noci roku 1648³ a Vzkříšení o Velikonocích 1649.⁴ Na Velký pátek roku 1648 hořely v kostele voskovice u Božího hrobu.⁵ Roku 1644

1 SOKA Liberec, fond Arciděkanství úřad Liberec, 1700–1945, Inventář kostela ve Starém Harcově, 1889–1891, sign. 61, kn. č. 9.

2 Viktor LUG, *Reichenberg, Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen*, Bd. IV, Heft 1, Reichenberg 1938, s. 55.

3 Arciděkanství Liberec, Kopschova knihovna, Lib: I. der Materialien zur Reichenberger Stadtgeschichte, gesammelt von P. Anton Hoffmann, rukopis, s. 234. Dále cituji: Lib.: I. der Materialien.

4 Tamtéž, s. 236.

5 Tamtéž, s. 234.

zhotovil Melchior Gutbier podstavec (Gerüstigen) na oltář pro Narození Páně⁶ a 23. prosince 1650 obdržel za jesle (Kripplein), které byly užívány na oltáři při Narození Páně, 18 míšeňských grošů.⁷ Caspar Gutbier získal od faráře, kterým byl v letech 1653 až 1659 Georg Gregor Molitor,⁸ zakázku na nový betlém, neboť mu byly vyplaceny 31. prosince 1655 za „*Narození Páně s Třemi králi a dalšími figurami*“ 4 kopy a 40 míšeňských grošů. Jednalo se zřejmě o řezbářskou práci (Bildhauen).⁹ Tyto nejstarší záznamy, jež lze interpretovat jako betlém, jsou o to cennější, že kromě údajů v zahraniční literatuře nejstarší dosud nalezené zmínky o betlému v archiváliích na území severních Čech pocházejí až z konce 17. století.¹⁰

Otcové Tovaryšstva Ježíšova, kteří v Liberci dlouhodobě působili, se bezpochyby zasloužili o stavbu Božího hrobu a jeslí. Na prvním místě zřejmě P. Johann Jordan, který byl členem řádu od roku 1634 a Liberec, kde delší dobu vyvíjel misijní činnost, opustil v roce 1651.¹¹ Do roku 1654 byli v Liberci Heinrich Michael von Holzweiler¹² a Caspar Hillebrand, jenž prý proslul fanatismem¹³ a byl vystřídán hned dvěma dalšími jičínskými jezuity. Roku

6 Tamtéž, s. 229.

7 „*Von dem Kripplein, so aufm Altar bei der Geburt Christi gebraucht wird, auszufertigen ...*“, tamtéž, s. 237.

8 Viktor LUG, *Reichenberg, Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen*, Bd. IV, Heft 1, Reichenberg 1938, s. 58.

9 „*Caspar Gutbier auf Befehl H. Pfarrers die Geburt Christi mit den Hl. Drei Königen und anderen Figuren verfertigt ...*“, viz pozn. 3, s. 245.

10 Záznam o betlému v nejstarším dochovaném účtu kostela Šimona a Judy v Lipové na Šluknovsku je z r. 1692 a záznam v zádušním účtu kostela P. Marie v Turnově je z r. 1686. V Turnově, kde byl r. 1651 založen františkánský klášter, jistě betlém františkáni také stavěli, ještě však není archivním materiálem doložen. Srov. Bohunka KRÁMSKÁ, *Betlemářství na Šluknovsku*, in: Sborník Severočeského muzea, Historia 15, Liberec 2008, s. 8; dále srov. Bohunka KRÁMSKÁ, *Betlemářství na Turnovsku, Železnobrodsku a Novopacku*, in: Bohunka KRÁMSKÁ – Jan MOHR, *Sochy dnů všedních i nevšedních*, Liberec 2010, s. 30, ISBN: 978-80-87266-03-8. Údaj citovaný v literatuře, že rumburský učitel Petter Zebieker prodal Hansi Hozdlerovi r. 1583 „Bethlahem“ za 2 kopy grošů se v protestantském prostředí mohl vztahovat pouze na rekvizitu, užívanou při vánočních hrách, které provozovali kantoři s žáky mimo kostel, na radnici nebo po hospodách. Srov. Robert LAHMER, *Die Weihnachtskrippen im böhmischen Niederlande*, in: Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs, 1892, 15. Jahrg., s. 324, pozn. 1.

11 26. 10. 1651 „*dem P. Joann Jordan S. J. zum Abschiede verehret 3 silber Kronen*“ a 5 kop a 30 míšeňských grošů. Srov. Arciděkanství Liberec, Kopschova knihovna, Anton Hoffmann, *Chronik der Stadt Reichenberg, 1450–1699*, rukopis, s. 245. – P. Jordan zemřel v Praze r. 1680. Srov. Alfred KARASEK – Josef LANZ, *Krippenkunst in Böhmen und Mähren vom Frühbarock bis zur Gegenwart*, 2. unveränd. Aufl., Marburg 1992, s. 118, ISBN 3-7708-0991-2.

12 Anton F. RESSEL, *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land*, 1. Bd., Reichenberg 1903–1904, s. 418.

13 Ludwig HÜBNER, *Aus der alten Reichenberger Stadtrechnungen*, in: Mittheilungen des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues (dále zkracuji MVHJI), XXI. Jahrg., 1927, s. 68.

Obr. 2. Adorace bílého krále, Josef Sieber, tempera na papíře, Liberec, dat. 1825.

Obr. 3. Adorace bílého krále, Johann Florian Schäfer, olej na papíře, Liberec, kolem 1800.

Obr. 4. Narození Páně s adorujícím pastýřem, torzo kostelního betlému nalezeného v kostele sv. Vojtěcha v Liberci-Ostašově, dar Biskupství litoměřického, olej na dřevě, Liberec, 1. čtvrtina 19. století.

Obr. 5. Zjevení Páně, Johann Florian Schäfer, olej na papíře, Liberec, kolem 1800.

1658 bydlel na faře jezuita R. de Petri Joanni, jemuž byl k Novému roku 1659 vyplacen z městské pokladny stejný obnos jako zdejšímu faráři.¹⁴

Po Casparu a Melchioru Gutbierových, nazývaných střídavě malíři a sochaři, stopa v 50. letech zmizela, za to na scénu vstoupila umělecká rodina, jejíž příslušníci od druhé poloviny 17. století obstarávali zakázky pro církve i pro město Liberec. Na pozvání vrchnostenského hejtmána Johanna F. Geuthera a na náklady města přišel z České Lípy roku 1657 Christian Calfers a téhož roku již v kostele maloval varhany za 50 zlatých.¹⁵ Calfers se nestal poddaným Gallasů a vrchnost respektovala jeho osobní svobodu. Roku 1667 pozlatil makovici na nové kostelní věži a namaloval a rovněž pozlatil obraz „*unser lieben Frau*“.¹⁶ Mohl být i oním „zdejším“ malířem, kterému bylo zaplacen 12. dubna 1668 za malbu Zmrtvýchvstání na oslavu Velikonoc.¹⁷ V pramenech se vyskytuje různá podoba příjmení umělců. Roku 1659 renovoval sluneční hodiny na radnici Christian Franz Kaulfers. Christian Kaulfersch s Christianem Wenzelem Kaulfersem pracovali roku 1671 na novém kostelním oltáři. Za oltářní obraz městská obec zaplatila 50 zlatých.¹⁸ Malířem se stal syn Christiana Wenzela Calferse¹⁹ z prvního manželství Johann Franz,²⁰ ale také jeden ze tří nevlastních synů, které vyženil sňatkem s vdovou Reginou Löfflerovou, Gottfried Löffler.²¹

Tito umělci, k nimž se přiřadili ještě Anton Ignaz Kaulfersch (1699–1757)²² a Anton Kaulfersch (zmiňován 1734, 1747, 1761),²³ více než sto let obstarávali všechny potřebné zakázky, včetně malby hraběcích titulů a erbů nebo městského znaku. Gottfried Löffler zřejmě vystřídal svého nevlastního otce v malířské živnosti jako první. Jako malíř a majitel domu a čtyř strychů půdy je uveden v přiznání majetku města Liberce z roku 1713.²⁴ Podle těchto přiznání, jež měla být podkladem pro nový výpočet berně a tedy pro nový katastr, posléze nazvaný jménem císařovny Marie Terezie, se v Liberci roku 1713 mezi 407 majiteli

14 Tamtéž, s. 72.

15 Tamtéž, s. 71. – Karl F. Kühn uvádí, že malířská rodina se jménem Chalwers/Kaulfers přišla do Liberce z Frýdlantu v Čechách. Srov. Karl F. KÜHN, *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale im Bezirke Reichenberg*. Brünn-Prag-Leipzig-Wien 1934, s. XXV.

16 Lib: I. der Materialien, s. 252.

17 Tamtéž, s. 254.

18 SOkA Liberec, osobní fond, Hübner Ludwig, 1867–1918, inv. č. 14, sb. 14, 8. Die vordere Schützengasse, kart. 4.

19 R. 1697 již byl mrtev. Tamtéž.

20 Mohl by být totožný s Franzem Kaulferschem (1667–1737). Srov. Karl F. KÜHN, *Topographie*, s. 331.

21 Viz pozn. 18.

22 Karl F. KÜHN, *Topographie*, s. 331.

23 Viktor LUG, *Reichenberg, Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen IV*, Heft 2, Reichenberg 1938, s. 140.

24 Ovšem půdy nejhorší bonity, jak to odpovídalo zdejším přírodním podmínkám. Srov. SOkA Liberec, Magistrát města Liberce, F 294–367, 1660–1800, kart. 910.

Obr. 6. Žena se dřevem na zádech, tempera na papíře, Jizerské hory, 1. třetina 19. století.

Obr. 7. Židovský obchodník, tempera na papíře, Jizerské hory, 1. třetina 19. století.

Obr. 8. Muž černé pleti s hřebcem, Josef Sieber, tempera na papíře, Liberec, dat. 1825.

domů nalézal jeden malíř, jeden stavitel varhan a tři truhláři.²⁵ Gottfried Löffler roku 1705 maloval zlatého lva a hraběcí znak Gallasů na nový vývěsní štít obecního domu (Gemeindehaus)²⁶ a 1714 pozlatil kříže na kostelních korouhvích libereckých konšelů.²⁷ V 18. století se vynořila ještě další jména. Roku 1765 působil v Liberci malíř Franz Secky,²⁸ jeho tvorba je však zcela neznámá. O šedesát let později byli v soupisu řemeslníků ze dne 31. března 1773 uvedeni dva malíři, ovšem s dodatkem, že to je pro zdejší kraj dost, neboť mají málo práce.²⁹ „Comercial und Polizei Professionisten Tabella“ z roku 1790 zaznamenala jednoho malířského mistra s jedním tovaryšem a jednoho malíře skla.³⁰ Na prvním místě by tehdy měl stát Johann Philipp Leubner (1733–1803),³¹ nejvýznamnější liberecký malíř pozdního baroka, autor mnoha oltářních obrazů a portrétů a posléze malíř o generaci mladší, který bývá pokládán za jeho žáka, Johann Florian Schäfer (1749–1828).³²

Změny majetkoprávních vztahů církve a zásahy do náboženského života spjaté se jménem císaře Josefa II. pocítili i liberečtí malíři a řemeslníci a z nich možná nejintenzivněji Johann F. Schäfer, příjemce mnoha církevních zakázek, který zároveň spolu se svým, snad stejnojmenným, synem (?–1831) již maloval do měšťanských interiérů obrazy s náboženskými náměty a papírové betlémové figury.³³ Právě v této době Liberec nastupoval cestu mezi nejvýznamnější města v Čechách. Důležitým krokem směrem k městské samosprávě bylo zavedení regulovaného magistrátu roku 1791.³⁴ Zároveň se završovala poslední etapa rozkvětu soukenického řemesla, které vytvořilo předpoklady pro prudký nástup textilního průmyslu. Růst blahobytu textilních podnikatelů otevřel nové pracovní příležitosti také pro umělce, kteří vedle portrétů soukenických mistrů již malovali podobizny prvních továrníků. Roku 1838 zachytila statistika pět malířů portrétů (Jakob Ginzel, Adolf Burian, Augustin Felgenhauer, Anton Köhler, [?] Elsner) a dva sochaře – štafíry (Franz Ginzel a Karl Gottlieb Planer). Díky vyšším nárokům na kulturu bydlení se mezi řemeslníky v Liberci objevili

25 Kromě 133 soukeníků. Srov. Arciděkanství Liberec, Anton Hoffmann, *Chronik der Stadt Reichenberg, 1700–1848*, s. 12. – V konečné redakci Tereziánského katastru je uveden pouze jeden truhlář. Srov. *Tereziánský katastr český*, sv. 1, Rustikál, Aleš CHALUPA a kol., Praha 1964, s. 91.

26 Dům čp. 177/1 na severní straně Staroměstského náměstí (později hostinec Zur Stadt Wien), který byl stržen před stavbou nové radnice r. 1888. Srov. Anton HOFFMANN, *Geschichte der alten Häuser auf der Nordseite des Altstädter Marktplatzes in Reichenberg*, Reichenberg 1888, s. 9 a 172n.

27 Ludwig HÜBNER, *Aus der alten Reichenberger Stadtrechnungen*, in: MVHJ XXI, 1927, s. 98 a 107.

28 Arciděkanství Liberec, Anton HOFFMANN, *Chronik der Stadt Reichenberg, 1700–1848*, s. 136. Stejně jméno zachytilo již berní přiznání z r. 1713, kde byl Franz Secky nazván Italem, který sice vlastní malý domek, ale žítí se jen nuzně. Srov. SOKA Liberec, fond Magistrát města Liberce, F 294–367, 1660–1800, kart. 910.

29 „Sind genug für hiesige Gegend“ nebo jinde „haben wenig zu tun“. Srov. SOKA Liberec, fond Magistrát města Liberce, F 64, 1768–1856, *Tabella deren in das Politicum einschlagenden Professionisten wie solche den 31. Marti 1773 ins B. Kreißamt eingereicht worden*, kart. 154.

30 *Comercial und Polizei Professionisten Tabella über die im Jahr 1790...*, tamtéž.

31 Anděla HOROVÁ (Ed.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění*, Dodatky, Praha 2006, s. 457–458. ISBN 80-200-1209-5.

32 Anton F. RESSEL, *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land*, 1. Bd., Reichenberg 1903–1904, s. 543.

33 Ještě nebyla v matrikách ověřena křestní jména obou Schäferů. Ve sbírce Severočeského muzea v Liberci je obraz *Sv. Jan Křtitel kazatel* signovaný Johann Florian Schäfer a rovněž na rubu jedné pašijové figury je toto jméno. V literatuře se u obou malířů vyskytuje pouze křestní jméno Florian.

34 Vladimír RUDA – Libuše HORÁKOVÁ, *Archiv města Liberce I, 1537–1850*, Inventář, strojopis, Liberec 1972, s. XVII.

malíři pokojů. Statistický výkaz živností jich téhož roku zaznamenal v Liberci pět (Anton Söhber, Joh. Wollmann, Joseph Elsner, Winzenz Watzlawiçek, Franz Ullrich).³⁵ Někteří z nich malovali betlémové figury, například Franz Ullrich a Josef Elsner, jenž je jinak znám především jako autor střeleckých terčů.³⁶

Kostelní účty chrámu sv. Antonína Velikého, dochované od roku 1760, zatím betlém nevyzradily, přestože v této době betlémy byly s určitostí ve všech farních kostelech. Boží hrob stavěl pravidelně zvoník, který například roku 1769 obdržel za svou práci 2 zlaté 32 krejcarů, zatímco truhlář Ignatz Breuer 8 zlatých.³⁷ Starý Boží hrob z děkanského kostela, jenž se skládal z mnoha částí malovaných na dřevě, byl evidován ještě v inventáři kostela sv. Kříže roku 1829.³⁸

Pater Anton Hoffmann, v letech 1884 až 1896 liberecký arciděkan a v neposlední řadě nadšený vlastivědný badatel, zanechal obsáhlé výpisky z libereckých archiválií, kroniku města Liberce a deníky. Pokračoval v zápisech do farní pamětnice, kde se samozřejmě, bez jakéhokoliv dalšího komentáře a bez vnošení napsal, že se v kostele od Vánoc do Hromnic před hlavním oltářem vystavoval betlém.³⁹ Domněnka, že by to mohl být onen pohyblivý betlém, o němž psal O. Reinsberg-Düringsfeld ve *Fest-Kalender aus Böhmen*, by byla příliš odvážná. Totiž riskantní produkce jedné figurky na laně prý natolik poutala pozornost věřících, že rušila bohoslužbu a zapříčinila odstranění betlému.⁴⁰ Zda se událost stala před rokem 1784, kdy vyšel nový bohoslužebný řád, zakazující stavbu betlémů nebo až po zrušení zákazu, se asi již zjistit nepodaří. Pravděpodobnější se zdá první varianta, neboť pohyblivé betlémy nebyly v kostelech ani neznámé, ani neobvyklé. Tradice je připisuje například dvěma poutním místům pod Krušnými horami, bazilice Bolestné Matky Boží v Bohosudově⁴¹ severovýchodně od Teplic a kostelu P. Marie v osadě Mariánská u Jáchymova.⁴² Na severu Čech měl být též po roce 1761 pohyblivý betlém v poutním chrámu Navštívení P. Marie v Hejnicích.⁴³ Vůbec nejstarší zmínka o „*mechanicam nativitatis domini Nostri Jesu Christi*“ v Čechách, se váže k roku 1680 a kostelu v Jindřichově Hradci, kde působili jezuité již před Bílou horou.⁴⁴ Otcové Tovaryšstva Ježíšova, kteří se zasloužili v českých zemích zásadním způsobem o rozvoj náboženského divadla, v Liberci dlouhodobě působili a poskytl

35 *Gewerbe Statistik*, viz pozn. 29. SOKa Liberec, fond Magistrát města Liberce, F 64, 1768–1856, kart. 154.

36 J. SYROWATKA, *Heimatschutzstätte und ortsgeschichtliche Sammlung der Stadt Reichenberg*, Reichenberger Zeitung, 30. 3. 1924.

37 SOA Litoměřice, pobočka Děčín, fond Velkostatek Liberec, děkanský kostel, 1760–1804, kart. 728.

38 „1 Portal aus vielen Teilen bestehend von Tischlerarbeit und gemalt, ehemaliges Grab Christi, ...“ Srov. SOKa Liberec, fond Arciděkanský úřad Liberec, inv. č. 77, Inventář kostela sv. Kříže, 1829, sign. DA 58, kn. 6.

39 SOKa Liberec, fond Arciděkanský úřad Liberec, inv. č. 63, farní pamětnice, 1741–1832, sign. DA 113, kn. 11, s. 134.

40 O. von REINSBERG-DÜRINGSFELD, *Fest-Kalender aus Böhmen. Ein Beitrag zur Kenntniß des Volkslebens und Volksglaubens in Böhmen*, Prag 1861, s. 551–552.

41 Poutní bazilika Bolestné Matky Boží v Bohosudově, dnes součástí města Krupky, kde je další poutní kostel Nanebevzetí P. Marie.

42 Zaniklé poutní místo Mariasorg.

43 Alfred KARASEK – Josef LANZ, *Krippenkunst in Böhmen und Mähren vom Frühbarock bis zur Gegenwart*, Marburg, 2. unveränderte Auflage 1992, s. 119.

44 Jan MUK, *Jindřichohradecké jesličky*, publikace Městského muzea v Jindř. Hradci, Městské museum 1936, s. 4.

Libereckým text pašijové hry.⁴⁵ Jezuitské divadlo, jež oslňovalo diváky nádherou, jevištními kouzly a triky, předjímalo využití podobných „strojnických“ efektů právě v betlémech.

Nevypočitatelná náhoda vede klikatými cestami a co posud bylo odepřeno městu Liberci, bylo zaznamenáno u vesničky Janova Dolu, jedné z nejmladších osad Liberecka, založené teprve roku 1704. Filiální kostelík, postavený roku 1716, který obdaril vrchnostenský inspektor Christian Karl Platz z Ehrenthalu nadací, byl zasvěcen zemskému patronu bl. Janu Nepomuckému ještě před jeho svatořečením roku 1729. Raně barokní svatyně s cibulovitou vížkou, vybavená kvalitním vnitřním zařízením,⁴⁶ byla střediskem pestrého duchovního života. Dochovaný kostelní inventář,⁴⁷ i když není datován, představuje velmi cenný soupis figur a rekvizit nalézajících se na půdě kostela zřejmě na konci 18. století. Písař výslovně uvádí figury pro scénu Narození Páně, které se stavěly o Vánocích, dále pak figury a rekvizity představující Ukřižování Páně a Boží hrob, které se používaly v postní době a v pašijovém týdnu. Ve svátek sv. Jana Nepomuckého (v den, kdy se slavilo posvěcení chrámu, tedy o posvěcení) se předváděly z dalších figur obrazy se scénami svržení Jana Nepomuckého do Vltavy a jeho pohřbu. Na půdě kostela se ještě nacházela rozložená dřevěná kazatelna, jež se v tento svátek, kdy sem mířilo mnoho věřících z okolních lokalit, umísťovala na volné prostranství před kostelem tak, aby všichni poutníci slyšeli slovo Boží.⁴⁸ Zároveň si na tento den pronajímali kramáři na pozemku kolem kostela místo pro své prodejní boudy. V dalším archivním dokumentu, v účetní knize kostela v Janově Dolu, jež začíná slibným letopočtem 1733 (kdy byla založena první škola), však kostelní účty ve skutečnosti začal průběžně zapisovat až učitel Paul Preisler roku 1816.⁴⁹ Stavbě kostela, jako nejvýznamnější veřejné budově, však pisatel věnoval zaslouženou pozornost a přiložil i vyúčtování jednotlivých řemeslníků z roku 1717 – zedníka, kameníka, tesaře, truhláře, klempíře a dalších. Objevuje se mezi nimi také jméno malíře Chalfersche, který za pozlacení věžní korouhvičky a patriarchálního kříže ve štítu kostela obdržel 3 zlaté a 40 krejcarů. Shodou okolností je o sto let později, ve výdajích roku 1819, zmíněn další liberecký malíř, Florian Schäfer, neboť zkrášlil varhany, jež do roku 1742 sloužily v kostele sv. Kříže v Liberci, kartuší (Spiegel).⁵⁰

45 Anton F. RESSEL, *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land*, 1. Bd., Reichenberg 1903–1904, s. 530.

46 Sedm na plátně malovaných obrazů ze života sv. Jana Nepomuckého z druhé poloviny 18. století na poprsní kruchty uvádí ještě P. Josef Dobiáš. Srov. Josef DOBIÁŠ, *Liberecké chrámy*, Liberec 1983, s. 30.

47 SOA Litoměřice, pobočka Děčín, fond Rodinný archiv Clam-Gallas, velkostatek Liberec, inv. č. 1348, sign. XIV/8, inventář filiálního kostela Janův Důl, kart. 298.

48 SOKA Děčín, rodinný archiv Clam-Gallas, Velkostatek Liberec, kart. 298, sign. XIV/8.

49 SOKA Liberec, fond Arciděkánský úřad Liberec, inv. č. 123, Účetní kniha kostela Janův Důl, 1733–1833, sign. DA 122.

50 Za 1 zlatý a 15 krejcarů, tamtéž.

Obr. 9. P. Maria tříkrálová, olej na lepence, figura pocházející z betlému z libereckého zaopatřovacího ústavu, Liberec, polovina 19. století.

Obr. 10. Adorující král s pážetem, tempera na lepence, Liberecko, dat. 1837.

Obr. 11. Narození Páně, Jakob Ginzl, olej na lepence, Liberec, kolem 1850.

První údaj o konkrétní podobě betlému v Liberci pochází až z roku 1835, kdy nechali dobrodinci zhotovit velké figury malované na dřevěných deskách, které se vystavovaly na oltáři sv. Josefa v Křížovém kostele, výjev Narození Páně o Vánocích a Uvedení Páně do chrámu na Hromnice.⁵¹ Je velmi pravděpodobné, že figury malované na deskách, které vykrojil a sesadil truhlář, sloužily vánoční pobožnosti v děkanském kostele i v předchozích staletích. Stejnou kompozici, známou z kostela P. Marie v Turnově a sv. Jakuba v Železném Brodě, zachovával betlém malovaný na deskách v kostele Nejsv. Trojice v nedalekých Vratislavicích nad Nisou. Na hlavním oltáři byla umístěna Sv. Rodina ve chlévě s oslem a volkem. Scénu Narození Páně s Klaněním pastýřů o Vánocích vystříдалa 6. ledna Adorace sv. Tří králů. Přitom na jedné straně od chléva stálo město Betlém a na druhé straně pastvina se stády ovcí a pastýři, jimž anděl nesl radostnou zvěst.⁵²

Obliba deskových figur předznamenala na Liberecku rozkvět betlemářství, které se v době svého největšího rozvoje v 19. století téměř výhradně prezentovalo malbou papírových figur. Pro světnice soukeníků, v nichž se stále vznášel textilní prach, prý byly vhodnější papírové figury, na kterých odpad z vlny tak snadno neulpíval jako na dřevořezbách.⁵³ Jmen malířů papírových betlémů v Liberci a okolí se ve vlastivědné literatuře vyskytuje značné množství, přestože pouze u několika osobností je tvorba aspoň zčásti známá. Především již uvedený Johann Florian Schäfer a jeho syn malovali pro liberecké měšťany betlémové figury, jejichž nevelký soubor se dochoval ve sbírce Severočeského muzea. Rokokové malby Johanna Wenzela Spitzera⁵⁴ na klenbě chrámu sv. Kříže, jež byly blízké lidovému cítění, velmi pravděpodobně ovlivnily dílo autodidakta Josefa Siebera, zřejmě autora pohyblivého betlému zhruba z dvacátých let 19. století v hejnickém chrámu Navštívení P. Marie.⁵⁵ Nevelký půvabný betlém tohoto umělce se rovněž nalézá v muzejní sbírce. Mezi tvůrci betlémů se tak proplétají jména školených a akademicky vzdělaných malířů se jmény malířů-řemeslníků a nadaných samouků.

Betlemářská tvorba se předpokládá u malíře libereckých vedut a kreslíře Augustina Felgenhauera (činného v letech 1810–1856),⁵⁶ malíře historických obrazů Rudolfa Müllera

51 Anton HOFFMANN, *Geschichte der Kreuzkirche in Reichenberg*, Reichenberg 1864, s. 76.

52 Anton JÄGER, *Dorfchronik*, Gablonz a. N. 1925, s. 118.

53 Řezbáři si poradili i s touto okolností a nevýhodou proměnili v přednost. Figury pokryté textilním prachem byly rázem zahaleny do „aksamitových“ pláštů, zvířata byla pokryta hebkou srstí.

54 1711–1773. Srov. Václav CHOŮTKA, *Malíř J. V. Spitzer a jeho práce na Liberecku*, in: Sborník Severočeského muzea, Historia 3, 1962, s. 179n.

55 Josef PREUSSLER, *Von der Weihnachtskrippe in der Haindorfer Kirche, Friedländer Heimatbrief*, Januar 1955, Folge 71, s. 7.

56 Karl F. KÜHN, *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale im Bezirke Reichenberg*. Brünn-Prag-Leipzig-Wien 1934, s. 330; Prokop TOMAN, *Nový slovník československých výtvarných umělců I*, 4. nezměněné vyd., Ostrava 1993, s. 212, ISBN 80-900648-4-1.

(1816–1904)⁵⁷ a Ernsta Meiningera (1857–1903).⁵⁸ Adolf Burian (1806–1863), který pro svou „nezkrotnost“ musel po třech letech opustit pražskou Akademii výtvarných umění, k malířům betlémů v literatuře řazen není, přestože svými aktivitami je spřízněn s mnoha betlemáři 19. a první třetiny 20. století. Zručný kopista a příležitostný portrétista se protloukal jako malíř pokojů a divadelních dekorací, hrál ochotnické divadlo a spolu s mnoha dalšími malíři své doby se pokoušel proniknout do tajemství fotografie. Jako první v Liberci prý dělal dagerotypie. Nakonec se stal hostinským v malém lokálu („Beim Burian“),⁵⁹ kde též půjčoval knihy. Betlém je však v Liberci zmíněn v jiné hospodě, v „Paulhütte“, kde se zastavovali dřevaři z Kryštofova Údolí a prodávali tam dřevo na zátop a kde velký betlém každoročně stavěl pro své hosty hostinský Paul König. V útulném hospodském prostředí („Zur goldenen Kugel“) prý měl svůj domov i dílnu také jeden z nejnadanějších napodobitelů Jakoba Ginzela, autodidakt Liewehr (snad Eduard),⁶⁰ jehož betlémové figury z poslední čtvrtiny 19. století se nalézají v muzejní sbírce.

Řada samouků je opravdu dlouhá (Franz Ullrich, [?] Simon, Andreas Baier, Anton Hartig,⁶¹ Karl Klinger),⁶² mnozí byli soukeníky (Anton Hübner,⁶³ Adolf Franz, Wilhelm Tugemann,⁶⁴ Wenzel Richter) a kromě betlémů ještě malovali obrazy – Anton Hauser⁶⁵ a Wilhelm Sigmund.⁶⁶ Anton Hauser rovněž stavěl hrací strojky s melodiemi libereckého regenschoriho Floriana Schmidta.

57 Prokop TOMAN, *Nový slovník československých výtvarných umělců II*, 4. nezměněné vyd., Ostrava 1993, s. 168, ISBN 80-900648-4-1.

58 Anton F. RESSEL, *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land*, 1. Bd., Reichenberg 1903–1904, s. 544.

59 Na Vavřincově vrchu v Liberci. Srov. Josef SYROWATKA, *Festschrift zur Jahrhundertfeier der Gründung der Genossenschaft der Gast- und Schankwirte in Reichenberg, 1828–1928*, Reichenberg, s. 120–121.

60 Příjmení Liewehr, ale také Liwer nebo Liver je uvedeno na figurách, datovaných 1886, 1888 a 1889. Podle adresáře z r. 1887 byl hostinským U zlaté koule a majitelem tohoto domu na Pavlovické ul. (Paulsdorfergasse 7-366/1) Wilibald Tschörner. V prvním patře zde bydlel malíř pokojů Eduard Liewehr. Srov. Ferdinand SAGASSER, *Adressbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Reichenberg 1887, s. 174.

61 J. SYROWATKA, *Heimatschutzstätte und ortsgeschichtliche Sammlung der Stadt Reichenberg*, Reichenberger Zeitung, 24. 2. 1924.

62 J. SYROWATKA, *Heimatschutzstätte*, RZ 30. 3. 1924.

63 1812–1878. Srov. J. SYROWATKA, *Heimatschutzstätte*, RZ 24. 2. 1924.

64 1814–1877. Srov. J. SYROWATKA, *Heimatschutzstätte*, RZ 30. 3. 1924.

65 1835–1882. Srov. Viktor LUG, *Reichenberg, Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen IV*, Heft 2, Reichenberg 1938, s. 289.

66 1835–1881. Srov. J. SYROWATKA, *Heimatschutzstätte*, RZ 30. 3. 1924.

Obr. 14. Pastýř, Anton Hartig, olej na lepence, Liberec, dat. 1870.

Obr. 15. Pastýři, Eduard? Liewehr, olej na lepence, Liberec, 80. léta 19. století.

Obr. 16. Pastýř si vytahuje trn z nohy, tempera na lepence, Liberecko, konec 19. století.

Obr. 17. Pastýřská rodina, Jakob Ginzl, olej na lepence, Liberec, kolem 1850.

Z Noviny u Kryštofova Údolí přišel do Liberce pokrývač Wenzel Reinelt,⁶⁷ který ze jména vynikl jako stavitel skříňkových betlémů. Spolupracoval s Liewehrem, jenž pro něj maloval drobné figurky, všechny ostatní prvky, domky, mostky i pohon si zhotovoval sám. Někteří muži se specializovali na výrobu architektonických prvků. Nejznámějším byl Franz Trenkler,⁶⁸ ale domky s blýskavými okenními tabulkami bylo možno zakoupit také od Severina Hironima,⁶⁹ který stavěl též malé betlémy na houbách – choroších. Zvláštní specializací bylo zhotovování částí pohonného mechanismu, hřídelí, ozubených kol nebo vaček. Vyhledáván byl hodinář Töpfer⁷⁰ a Plischke, který rovněž rád řezal pastýře hrající na šalmaj, jediné dřevořezby, které byly požadovány také v libereckých papírových betlémech.⁷¹

Kolem roku 1850 ve volných chvílích malovali figury a stavěli betlémové domky tři bratři Vaterové – Wenzel, Wilhelm a Leopold, všichni soukeníci. Wilhelm se pak se svými třemi syny, kteří se stali malíři pokojů, přestěhoval do Chrastavy.⁷² Množství jmen dosvědčuje zaujetí až posedlost, s níž se mnozí věnovali betlemářské zálibě. Přesto naplňuje smutkem skutečnost, že ze jmenovaných tvůrců se pouze od dvou – Hartiga a Ullricha – dochovalo od každého po jedné papírové figuře.

Stavba betlému, původně odvozená od betlémové stavby v kostele, se v soukromých domech začala proměňovat podle možností, které nabízela rozloha a zařízení obytné světnice, případně jiné místnosti, byla-li k dispozici. Uspořádání dané oltářem a prostorem kněžiště zčásti podržely skříňkové betlémy. Domácí prostředí provokovalo fantazii nadšených mužů, kteří modelovali krajinu podle své domoviny. Pojetí, že se Spasitel narodil zde, v důvěrně známé krajině, ve chlěvě s hrázděným průčelím, kde se biblické události proplétaly s pracovními i zertovnými žánrovými výjevy se všemi půvabnými anachronismy, mělo neopakovatelné kouzlo a bylo mocným hybatelem rozvoje lidového betlemářství. Betlémy na Liberecku byly nejrůznějších velikostí, počínaje těmi nejmenšími na choroších, přes betlémy skříňkové až po rozlehlé betlémy stavěcí, jež se rozkládaly na ploše mnoha metrů čtverečních.

67 1840–1900. Srov. J. SYROWATKA, *Heimatschutzstätte*, RZ 13. 4. 1924.

68 Zemřel r. 1902. Srov. J. SYROWATKA, *Heimatschutzstätte*, RZ 24. 2. 1924.

69 Zemřel r. 1911. Srov. J. SYROWATKA, *Heimatschutzstätte*, RZ 23. 3. 1924.

70 Prý bydlel v Liberci na Malém náměstí. Srov. J. SYROWATKA, *Heimatschutzstätte*, RZ 13. 4. 1924. Podle adresářů byli v Liberci mezi léty 1871 a 1901 tři hodináři s příjmením Töpfer – Franz, Konrad a Josef. Srov. Ferdinand SAGASSER, *Adressbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Reichenberg 1871, 1877, 1882, 1887, 1895; Josef F. DRESSLER, *Wohnungs- und Geschäfts-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Reichenberg 1901.

71 Prý bydlel v Liberci Na Bidě. Srov. J. SYROWATKA, *Heimatschutzstätte*, RZ 23. 3. 1924.

72 J. SYROWATKA, *Heimatschutzstätte*, RZ 2. 3. 1924.

Obr. 18. Brusič nožů, pohyblivá betlémová figura, Josef Basler (?), tempera na lepence, Nová Ves u Liberce, poslední třetina 19. století.

Obr. 19, 20. Odpočinek na útěku – P. Maria pere, sv. Josef krmí Ježíška, pohyblivé betlémové figury, Josef Basler (?), tempera na lepence, Nová Ves u Liberce, poslední třetina 19. století.

Obr. 21. Zvěstování pastýřům, Franziska Siegmund, tempera na lepence, Pavlovice nebo Karlínky, konec 19. století.

Až vystoupení nazarénů s jejich požadavkem historické a místopisné věrnosti vyvolalo hnutí za očistu betlémů od nepatřičných a nevkusných žánrových výjevů, které odváděly pozornost od zázraku Svaté noci. Definování biblickoromantického stylu, podmíněné větší znalostí reálií, teprve vymezilo kategorii „národních“ betlémů, na Liberecku „německých“ či „soukenických“, jež upřednostňovaly krajinu domova, místní lidové typy a často byly mechanické. Rozhodující předěl ve vývoji betlemářství v Liberci a jeho okolí představovalo malířské dílo Jakoba Ginzela (1792–1862),⁷³ akademicky vzdělaného malíře, který příklonem k nazarenismu zásadně ovlivnil betlemářskou tvorbu svých následovníků. Přesto se jeho betlémy rovněž dovolávaly přízně publika pohybem tak, jak to bylo v Liberci zvykem. Snaha většiny zdejších malířů jeho malbu napodobit bohužel podvázala další spontánní a originální lidovou tvorbu.

Velmi výrazným prvkem se v betlémech stalo rostlinstvo, nejen palmy, banánovníky a exotická květena, ale především velké množství domácích listnatých i jehličnatých stromů, keřů, vývratků, které dokreslovaly drsnou krásu zdejší přírody. Když Adolf Hildebrand (1862–1945)⁷⁴ vstoupil do učení do liberecké malířské firmy společníků Ferdinanda Kocha⁷⁵ a Franze Neßlera,⁷⁶ brzy pomáhal mistru Neßlerovi zhotovovat stromy do betlémů liberecké malířky Franzisky Siegmund. Hildebrandovy stromy (malované křivými barvami kvůli větší přirozenosti, i když postavy lidí maloval olejem), z nichž se ani jeden nepodobal druhému, byly proslulé. K méně fyzicky náročné malbě betlémů se přiklonil zejména po sedmdesátce. Jeho poslední velkou zakázkou byla výzdoba kostela v Machníně, jenž byl vybudován roku 1933 a kam vytvořil záhy také betlém. Navzdory tvorbě blízké nazarenismu jeho vlastní betlém, který stavěl doma o Vánocích, byl rovněž pohyblivý.

Autentických dokladů vzhledu zdejších betlémů je velmi málo. Jediným betlémem, který zůstal na svém místě v nezměněné podobě a svou úlohu podržel do současnosti, je betlém Gustava Simona (1873–1953) z Frýdlantu v Čechách. Svou šířkou 430 cm vyplňoval celou světnici (průčelí) roubeného domku.⁷⁷ Betlémem podobného rázu byl pohyblivý betlém v restauraci Gustava Augstena „Waldfrieden“ ve Ferdinandově Ujejnici⁷⁸ a podobný charakter měly i pohyblivé papírové betlémy v Kryštofově Údolí, vesnici, jež se po polovině 19. století postupně proměnila v rekreační zázemí průmyslového Liberce.

Jak je náš pohled na betlemářství Liberecka stále neúplný, lze doložit na jednom z betlémů ve sbírce Severočeského muzea. Pokud jméno uvedené na pozadí betlému patří autoru celého díla, jde vedle Simonova betlému o další, v současnosti zcela výjimečný, byť rozložený a nechodící exponát. Podle nápisu tužkou na rámu betlém vytvořil malíř Josef Basler z Nové Vsi za první světové války, roku 1916, kdy mu údajně bylo 89 let. Nová Ves,

73 Eva VÝTISKOVÁ, *Jacob Ginzel. 1792–1862*, katalog výstavy, Oblastní galerie v Liberci 16. 1. – 1. 3. 1992, Liberec 1992, ISBN 80-85050-09-9.

74 Hildegard SCHOLZE-HERBIG, *Adolf Hildebrand – der letzte Krippenmaler unserer Heimat. 40. Todestag am 18. Feber*, Reichenberger Zeitung, Feber 1985, s. 3–4.

75 Byl veden jako malíř pokojů, bytem v Liberci, na Keilově vrchu, čp. 342/2. Srov. Ferdinand SAGASSER, *Adressbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Reichenberg 1877, s. 123.

76 Byl veden jako malíř pokojů, bytem v Liberci, Orlí ul., čp. 262/3. Srov. Ferdinand SAGASSER, *Adressbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Reichenberg 1871, s. 104.

77 V roce 2012 bylo dokončeno restaurování Simonova betlému, aby byl o Vánocích zpět na svém místě.

78 Gustav SCHOLZ, *Von den Weihnachtskrippen in der Heimat, Friedländer Heimatbrief*, Dezember 1960, Folge 142, s. 4.

kdysi vdovské sídlo Kateřiny z Redernu, která zde postavila kostel, faru a školu, patřila k největším obcím na Liberecku. Již roku 1673 získala opět vlastního duchovního pastýře a katolictví zde zapustilo hluboké kořeny. Jméno Basler se zde vyskytuje, Emil Basler byl v letech 1717–1722 v Nové Vsi farářem.⁷⁹ Ještě kolem roku 1840 se zde konala okázalá procesí s kapelou a střelci, kteří vítali za Velké noci před rozedněním salvami z pušek Vzkříšení. Farář Anton Pilz (1835–1849) pořídil do kostela pozoruhodný Boží hrob, kde „se otáčelo slunce osvětlené pestrobarevnými lampami“.⁸⁰ Slavné procesí do Hejnic na oslavu Nanebevzetí P. Marie, v němž bílé oděné dívky nesly nosítka se soškou P. Marie v drahocenném hedvábném rouchu s ověsky, se konalo každoročně až do 1900.⁸¹

Betlém, spojený se jménem Josefa Baslera, je nejrozsáhlejším muzejním betlémovým souborem. Má přes 600 prvků a z více než 560 papírových figur je přes 200 figur s lidskými postavami. Byl mechanický, opatřený hracím strojkem a 17 dílů na papíře malovaného pozadí by pokrylo na délku 17 metrů. Pohyblivý byl i výjev Zvěstování pastýřům, kdy se náhle ze skalního úkrytu vynořil anděl a pastýři, vyrušení ze spánku, zvedali hlavy a napřimovali se. V celém betlému panoval čilý pracovní ruch, z něhož nebyla vyjmuta ani sv. Rodina. Vedle hlavních scén Narození Páně a Klanění Tří králů, které byly nepohyblivé, další dvě sv. Rodiny byly již představeny v pohybu při běžných denních činnostech. Při odpočinku na útěku do Egypta P. Maria prala, tloukla plenou o kámen, a sv. Josef krmil Ježíška datlemi. V domku nazaretském P. Maria šila u stolu, zatímco již vzrostlý Ježíšek pomáhal tesaři Josefovi v dílně. Další scény byly věnovány běžnému životu. Muži zpracovávali dřevo, nesli pytle do mlýna, pracovali v dole, naklepávali kosy, sedlák oral s koňmi, brusič ostřil nástroje, ženy předly, čerpaly vodu, mládenec držel bujného kozlíka za rohy, pastýř cvičil psa, myslivec střílel na zajíce, pastýři troubili, dudáci a kolovrátkáři vyhrávali, děti se houpaly na houpačce, ale také sáňkovaly, kozli se trkali. Matka vedla děvčátko za ruku a z nůše, kterou měla na zádech, vyhlížel chlapec. Když spatřil mouřenína v doprovodu Tří králů, rychle v nůši zmizel. Pohyblivé figury měly své podstavce s ozubenými kolečky, vačkami a táhly nebo je unášel textilní pás. Řada figur je stále na podstavcích upevněna, většina však má již své pohyblivé údy složené v krabicích.

Zájem vlastivědných pracovníků, národopisců a umělců o lidové umění podnítl k činnosti stavitele betlémů a lidové tvůrce. Betlemářská tvorba zažila ve dvacátých a třicátých letech 20. století „obrození“, které se zaskvělo nejkrásnějšími díly na Šluknovsku. Umění tamějších řezbářů do Liberce proniklo, bylo předmětem sběratelského zájmu a magnetem na výstavách, pro jeho větší rozšíření však již zde nebyly podmínky. V Liberci se vánoční betlemářské obchůzky postupně vytratil, i když vánoční trhy pod loubími domů na Náměstí sv. Václava a ve Větrné uličce pro milovníky a „znalce“ ještě trvaly. Betlémy se

79 Anton F. RESSEL, *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land*. 2. Bd., Reichenberg 1903–1905, s. 666. – Mezi majiteli domů v letech 1880–1936 v č. 74 Martha Basler, v č. 100 Franz Basler. Srov. Randolph GRÄNZER a kol., *Reichenberg. Stadt und Land im Neißetal*, Herausgegeben v. Heimatkreis Reichenberg, Augsburg 1974, s. 594.

80 Anton F. RESSEL, *Heimatskunde*, 2. Bd., s. 655.

81 Tamtéž, s. 656.

začaly vystavovat v muzeích. Na výstavě v Severočeském průmyslovém muzeu roku 1937,⁸² kde byly předvedeny spolu s betlémy několika autorů ze Šluknovska jesle řezbáře Josefa Kindermanna z Frýdlantu v Čechách,⁸³ jistě vládl nazarénský duch. V Liberci, „hlavním městě Němců v Čechách“, ovšem působila za první republiky řada výtvarníků, kteří se také představili svými díly – sochař Karl Kolaczek⁸⁴ a malíř Erwin Müller⁸⁵ z Liberce. Jediným tradičním pohyblivým betlémem byl tehdy betlém zapůjčený na výstavu rodinou libereckého továrníka Theodora Liebiega.

I pro Liberecko platí to, co pro ostatní betlemářská střediska. Dochované exponáty představují pouhý zlomek z původního obrovského počtu betlémů. Díla jsou a většinou zůstanou i nadále anonymní přes usilovné shromažďování poznatků, neboť už kolem roku 1900 měli vlastivědní pracovníci informace zprostředkované a často rozporuplné. Archivní prameny vzbuzují fantazii a svádějí k domněnkám, ale jen zcela výjimečně se daří nalézt vazbu mezi písemnou zprávou, dochovaným artefaktem a konkrétním tvůrcem.

Jména malířů působících v Liberci od konce třicetileté války dosvědčují hloubku malířské tradice, na kterou navázali v 19. století akademičtí i lidoví umělci a nebýt opakované zlovolnosti státní moci, mohli jsme se těšit z nepoměrně většího hmotného i duchovního kulturního odkazu. Nastíněný obraz betlemářství na Liberecku samozřejmě není úplný, neboť v něm chybí výrazné betlemářské lokality jako například Osečná, Křižany, Kryštofovo Údolí, Hodkovice a přes značný počet jmen nebyli v článku vyjmenováni ani všichni liberečtí malíři (a malířky) betlémů.

SUMMARY:

From church to folk paper Nativity scenes in the Liberec region

Archival sources and museum exhibits

From the Czech basin, which was after all the centuries plagued by wickedness of rulers and plundering of troops, we can only look with regret at happier countries where no material assets and cultural heritage was so straightforwardly destroyed. Cribs, which helped the clergymen in restoring faith in the Catholic Habsburg monarchy after the Thirty Years War, were in the 80's of the 18th century dismissed as unworthy toys by the state, henceforth dominated by the Enlightenment ideology. Destruction of objects with religious content suddenly ceased to be regarded as a loss.

82 M., *Weihnachtskrippen im Nordböhmisches Gewerbemuseum*, Bilder vom Tage, Wochenbeilage der Reichenberger Zeitung, 8. 12. 1937; Josef SYROWATKA, *Die Weihnachtskrippen im Reichenberger Heimathort, Kunst und Handwerk*, 1. Jahrg., Feber 1938, Heft 2, s. 57.

83 Narozen r. 1873.

84 1898–1959. Srov. Oldřich DOSKOČIL, *Metznerův svaz (Metznerbund)*. WWW: [http://abart-full.artarchiv.cz/].

85 1893–1978. Srov. Anna HABÁNOVÁ, „Ušlechtilá soutěž obou národů“. *Počátky činnosti liberecké pobočky Metznerbundu. Výtvarná skupina Oktobergruppe a Erwin Müller*, s. 7n., WWW: [http://www.umeni-art.cz/cz/soubory/habanova.pdf], [cit. 15. 9. 2012].

Fathers of the Society of Jesus, who came to Liberec as early as in 1623, certainly contributed to the construction of cribs. The custom to build Christmas nativity scene in the church of Saint Anthony the Great on the altar is first mentioned in 1644 in connection with the name of the painter and sculptor Melchior Gutbier. Eleven years later, in 1655, Caspar Gutbier made the figures for the new crib. In the next one hundred years an artistic family with a different form of the surname Calvers / Kaulfersch worked for the Church and city council members. After the year 1655 and in the following centuries until a new order of worship and non-construction manger was introduced (1784), however, in the accounts documents for the construction of the nativity scene in the church were missing. The church nativity scene is mentioned by the Dean P. Anton Hoffmann in parish memorial and O. von Reinsberg Düringsfeld in the book *Fest-Kalender aus Böhmen*. However, the records are without any date. Inventory of figures and props stored in the late 18th century on the grounds of the church of St. John of Nepomuk in Janův Důl (now part of Liberec) or a painted plate crib, made as late as in 1835 for Liberec Church of Saint Cross give us an idea about the look of the church nativity scene in Liberec. Exclusively painting tradition in the city where two sculptors are listed in the statistics until 1838, was confirmed by the development of the popular nativity scenes, which focused on painting paper nativity scene figures. Johann Florian Schäfer was a painter immediately hit by the reforms of religious life. He was the first one to paint cribs in the interior of burgher houses in addition to altar-pieces. His figures (or figures of his son), became the basis of a model for folk nativity scenes in Liberec, where only very few authors can be clearly linked to a specific work preserved in the collection of the North Bohemian Museum in Liberec. Another exception is self-taught crib makers Joseph Sieber, Liewehra, Adolf Hildebrandt and a famous painter of portraits Jacob Ginzel. Joseph Basler from Nová Ves near Liberec, whose name is on a background of a large, originally moving nativity scene in the museum's collection, is another author, about whom we only speculate that also painted crib figures (from more than five hundred and sixty pieces of paper figures of this collection, there are over two hundred pieces with human figures). Literature records a long series of names of painters and builders of Nativity scenes. It evokes sadness over the huge, irreplaceable losses. The more it should strengthen efforts to rescue and present the surviving monuments.

Obr. 1. Dnešní podoba domu čp. 185 -I ve Frýdlantské ulici pochází z přestaveb na konci 19. století.

MĚNÍCÍ SE PODOBA TŘÍ LIBERECKÝCH POZDNE BAROKNÍCH MĚŠŤANSKÝCH DOMŮ, ZACHYCENÁ NA DOBOVÝCH STAVEBNÍCH PLÁNECH

Petra Štovičková

Druhá polovina 18. a první polovina 19. století se v Liberci nesla ve znamení rozsáhlé stavební činnosti, jejíž nárůst způsobil především rozmach soukenické výroby a následně rychlé zbohatnutí řemeslnických vrstev. Zvyšující se poptávka po stavebních profesích vedla ke vzniku nového cechu, který sdružil zednické a kamenické mistry.¹ Do původního rajcechu patřili ještě tesařští mistři, kteří zajišťovali stavbu do té doby převládajících dřevěných domů. Výraznou změnu ve stavebních zvyklostech přinesl především požární řád, z 25. července 1785 známý jako „Ohňový patent“, který zakazoval výstavbu dřevěných komínů a upravoval i topeniště v domech (§ 6, 7, 8), předepsal i vrchnostenský dohled (§ 10, 11) a stavební povolovací řízení. Po více než třicetiletých špatných zkušenostech s realizací dřívějších protipožárních nařízení Josef II. poprvé nesvěřil kontrolu nad plněním nařízení vrchnosti, ale státním orgánům.² To vše mělo nemalý vliv na vzrůstající počet lidí pracujících ve stavebnictví a především na procentuální změnu v počtech jednotlivých stavebních profesí. Dále bylo v požárním řádu nařízeno, že stavbu smí provést pouze řádný mistr ustanovený cechem. Společný liberecký rajcech stavebních profesí se rozdělil 29. listopadu 1750,³ kdy byl v Liberci založen nový samostatný cech pro tesaře, zedníky a kameníky obdrželi stejná privilegia až 1. března 1762.⁴

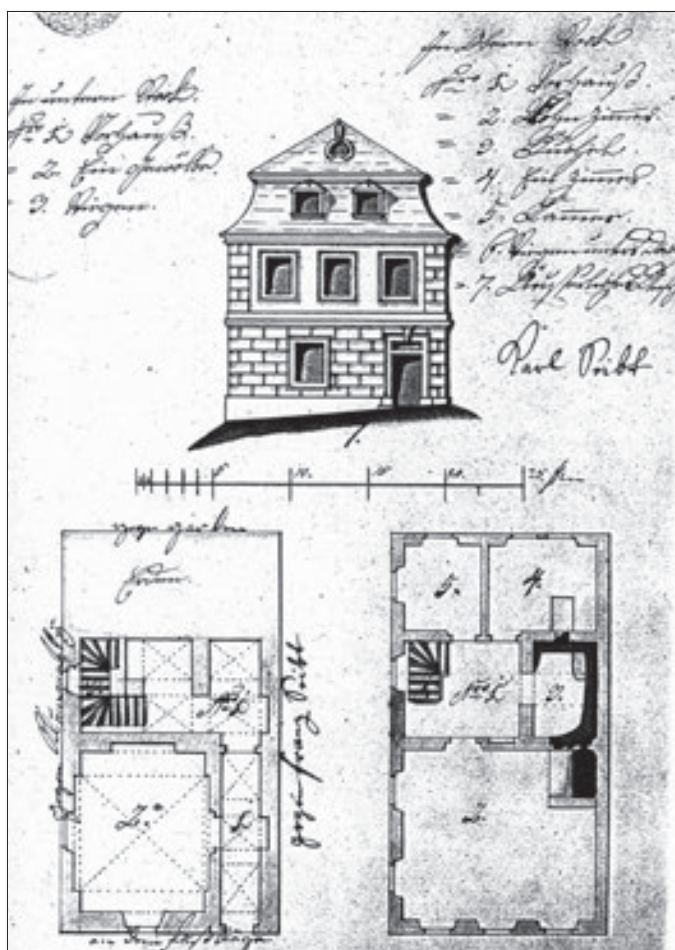
Jako malý příklad stavební činnosti ve městě bych na tomto místě ráda představila tři liberecké městské domy, které si dodnes můžeme prohlédnout. K těmto stavbám se z období konce 18. století a první poloviny 19. století dochovalo několik stavebních plánů, na kterých je dobře patrná úroveň výstavby v Liberci, ale i rychlost, s jakou k přestavbám domů docházelo.

1 Cechovní zřízení zednického a kamenického cechu v Liberci ve druhé polovině 18. století popsal: Karl KÜHN, *Das steinerne Bürgerhaus in Stadt und Land Reichenberg*, s. 368–374, kapitola: Die Bauzünfte Reichenbergs. Ihre Gründung und Entwicklung.

2 Prvou úpravou stavebních zvyklostí byl tereziánský Hasici a protipožární řád z 21. 8. 1751, který v § 14 sice připouštěl vedle komína i chytač kouře („Comin oder Rauchfang“), ale tam, kde se toto zařízení nenacházelo zděné, předpisoval ho vybudovat „do roka a do dne“. Tento řád však zasáhl do urbanismu města a vesnic jen částečně. Nedodržovali ho snad v žádné z oblastí roubené architektury a byl přijímán i vrchnostmi spíše jako doporučení. Císařovna je totiž činila zodpovědné za evidenci, kontrolu staveb a jejich otopných zařízení a i za pomoc poddaným v poskytování cihel a jiného stavebního materiálu. Proto byl tereziánský „Ohňový patent“ přijímán s chladnou lhostejností. Nejsilnějším inspirátorem další protipožární aktivity byly především požáry velkých měst.

3 Karl KÜHN, *Das steinerne Bürgerhaus in Stadt und Land Reichenberg*, s. 368–374.

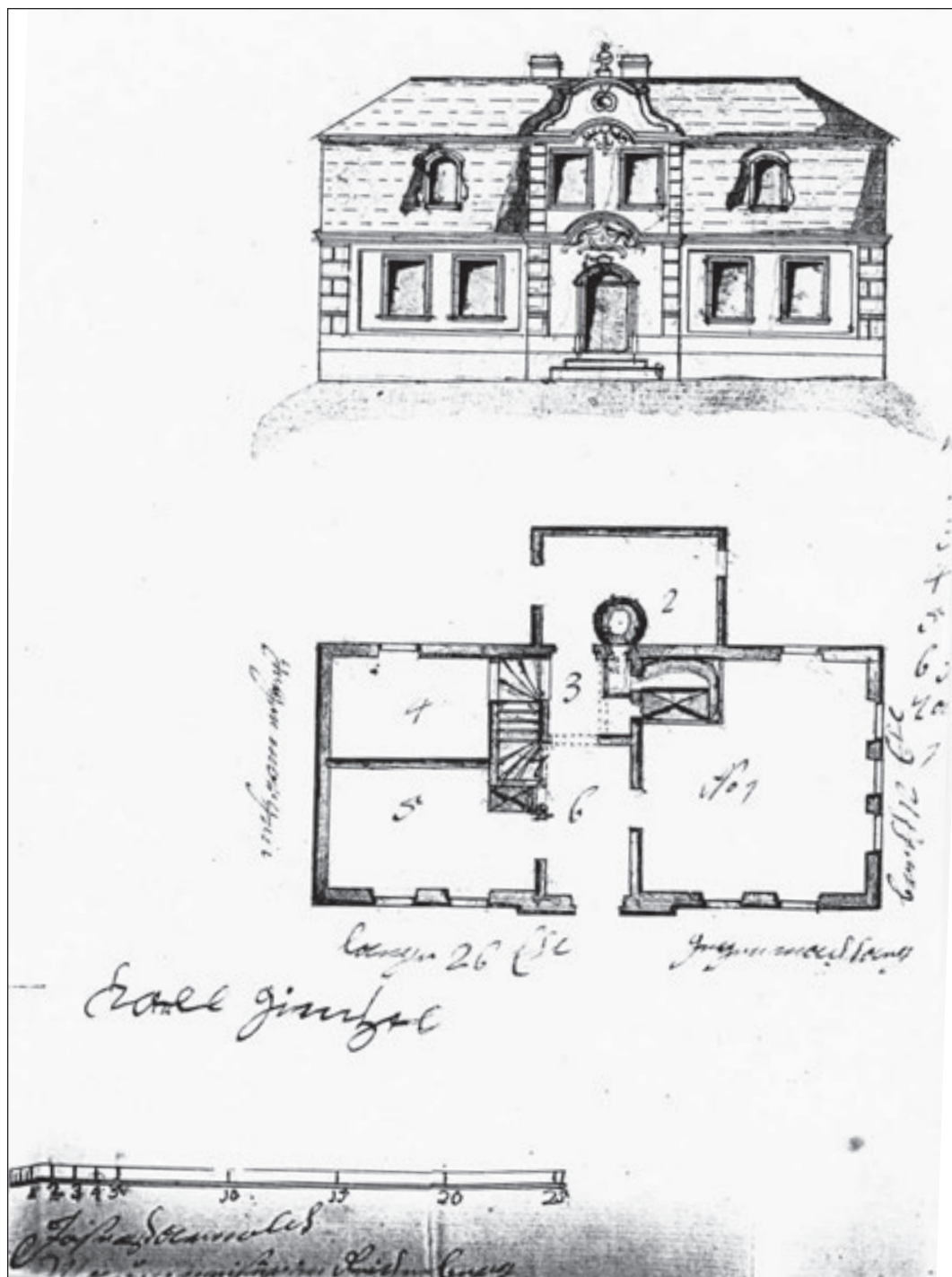
4 Uvedené datum ustavení zednického cechu uvedl P. Hoffmann ve své knize o Křížovém kostele z pompézní oslavy (Bolestné Panny Marie) v roce 1752. Podrobně zde uvádí každého účastníka, mezi cechy, které byly přítomny, uvádí cech tesařů, avšak zednický mistrovský cech schází. Také ve zprávách o slavnostním procesí Schmerzensfestprozession z 6. května 1781 nejsou zmíněni zedníci, takže tyto informace nás utvrzují v domněnce, že v této době jejich cech ještě vůbec neexistoval. V roce 1780 je uveden jen jeden mistr.

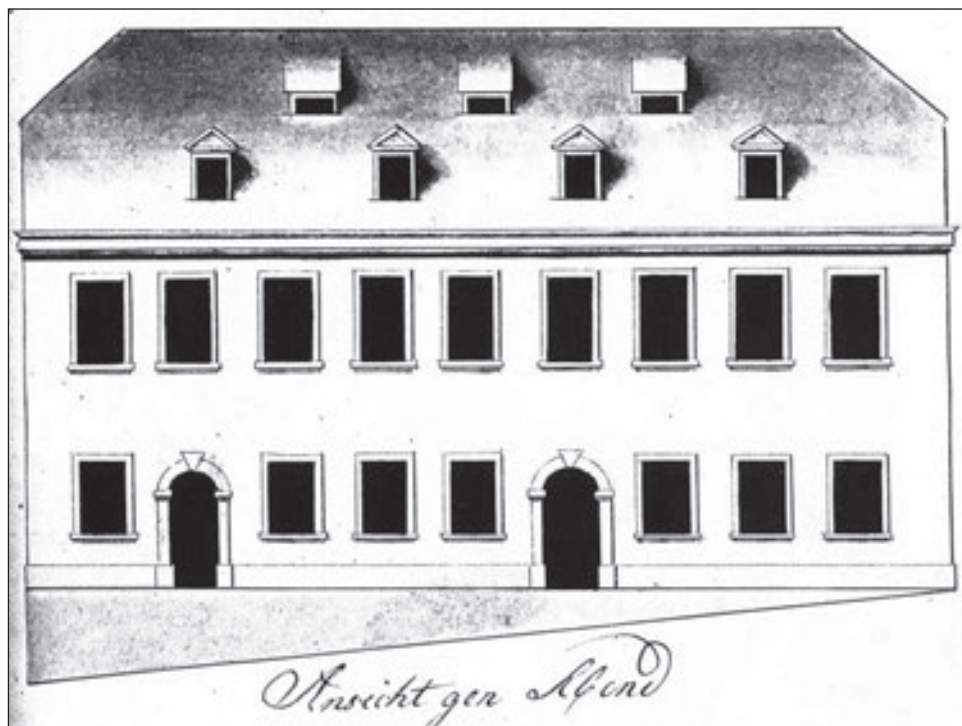
Obr. 2. Dům čp. 185-I ve Frýdlantské ulici. Plán datovaný 15. června 1792 signoval liberecký zednický mistr Johann Josef Kuntze.

Dům čp. 185-I ve Frýdlantské ulici (obr. 1)

Výstavba obytného domu v Liberci čp. 185-I ve Frýdlantské ulici měla proběhnout v roce 1792. Voskář a perníkář Karl Seibt koupil tuto stavební parcelu o rozloze $15 \frac{3}{4} \times 11$ sáhů již 25. října 1781, ale teprve 13. června 1792 podal na libereckou radnici žádost o udělení stavebního povolení k výstavbě zděného domu. Součástí žádosti byl i kolorovaný plán patrového domu s mansardovou střechou a vikýři otočeného štítovou stranou do ulice. Fasádu na plánu člení patrová římsa, která dům opticky rozděluje na přízemí a část prvního patra. Dominantou navržené pohledové strany domu se mělo stát bosované přízemí, v patře hladká bílá omítka s bosováním na nárožích. Střechu kryla pálená taška. Plán domu byl podle zvyku doplněn legendou, která se vztahuje k půdorysu. Přízemí domu mělo být kle-

Obr. 3. Plán domu čp. 185-I byl signován Josefem Arnoldem, zednickým mistrem, a datován 29. března 1797. Na plánu je již navržen dům otočený do prostoru ulice širší, tzv. okapní stranou.

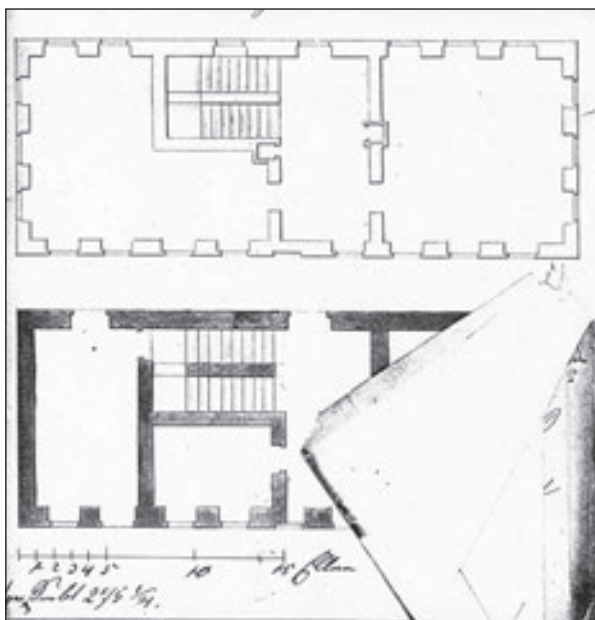

Obr. 4. Na třetím plánu domu čp. 185-I navrhl Christoph Scholze v roce 1824
oproti svým předchůdcům jednoduchou, téměř strohou stavbu.

nuté, nevytápěné a sloužit jako výrobní prostory. Schodiště navrhl zednický mistr dvouosé s podestou a oknem. Obytné místnosti v patře vytápěla kachlová kamna a pec. Do obou kamen se přikládalo z malého klenutého prostoru kuchyně, umístěné proti schodům, vybavené plotnou a dymníkem. Plán datovaný 15. června 1792 signoval liberecký zednický mistr Johann Josef Kuntze.⁵

Dne 1. dubna 1797 Karl Seibt prodal pozemek s domem Karlu Gintzelovi, který chtěl dům znovu přestavět. Na plánu je navržen přízemní zděný dům s mansardovou střechou, otočený již nově okapní, širší stranou do ulice. Středová dispozice domu je zdůrazněna patrovým vstupním rizalitem zakončeným štítem s volským okem a vázou na vrcholu. Fasádu domu člení nárožní bosování, ostění oken a štuková květinová výzdoba. Hlavní vstup do budovy, orámovaný pískovcovým klenutým portálem, je zvýšen a do domu se vstupovalo třemi schody. Hlavní obytnou místnost, umístěnou podle plánu vpravo, vytápěla kachlová kamna na podestě, do kterých se přikládalo z klenutého prostoru kuchyně pod schody.

5 StA Liberec, stavební složka domu čp. 185-I.

Obr. 5. Půdorys přestavby domu čp. 185-I
z roku 1824 od Christopha Scholze.

Na půdu vedlo jednoduché schodiště. K zadní části domu byla podle plánu přistavěna barvírna.⁶ Plán datovaný 29. března 1797 signoval zednický mistr Josef Arnold.⁷

V roce 1824 došlo k další přestavbě tohoto obytného domu. Tentokrát byl objednava-
telem přestavby soukenický mistr Anton Seibt. Stavebník si požádal o povolení k přestavbě
a rozšíření staršího zděného domu 27. dubna 1824. Povinnou součástí žádosti byl i plán,
podle kterého měl být dům rozšířen a zvýšen o jedno patro, starší mansardová střecha měla
ustoupit střechě valbové. Pozdně barokní fasáda se štukovou výzdobou, kterou můžeme vi-
dět na plánu předešlém, ustoupila fasádě strohé, členěné pouze korunní římsou, ostěním
okolo oken a dvěma klenutými vstupními portály. Podle půdorysu bylo přízemí domu ne-
vytápěné, levá část měla sloužit pro výrobní účely nebo jako obchod s vlastním vstupem.
Do obytných místností v patře vedlo dvoudílné schodiště s podestou. U schodů jsou patrné
dva příkladací prostory, ze kterých se přikládalo do kachlových kamen, umístěných v obou
místnostech. Kuchyň se tradičně nacházela ve sníženém prostoru pod schody. Půda domu
byla neobývaná, ale podle množství vikýřů mohla sloužit jako sušárna nebo jinak dobře vě-
traný prostor. Plán z roku 1824 signoval zednický mistr Christoph Scholze.

6 SOKA Liberec, AML, stavební složka domu čp. 185-I.

7 Z této formulace se dá usuzovat na autorství Josefa Arnolta mladšího (II), který pocházel z Liberce.

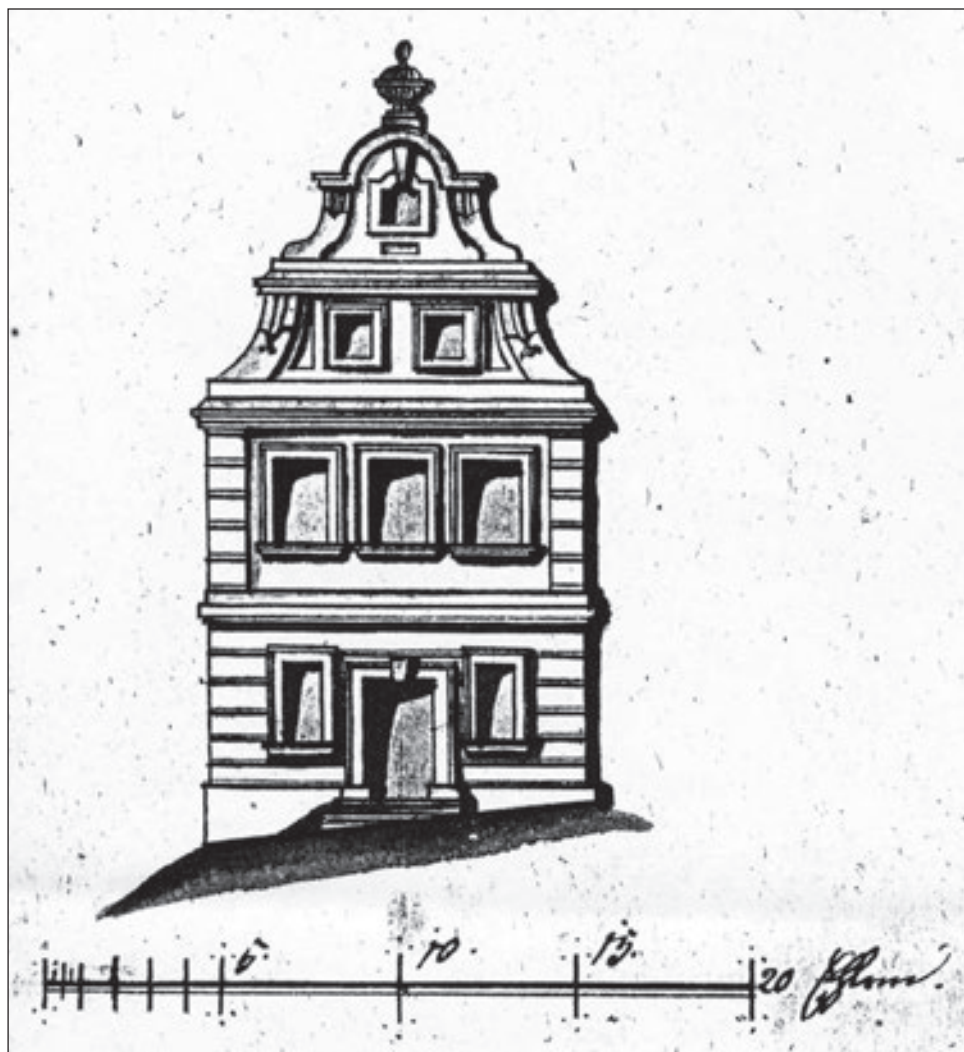

Obr. 6. Současná podoba domu čp. 187-I ve Frýdlantské ulici dodnes připomíná původní dům z roku 1793 od Johanna Josefa Kuntze.

Dům čp. 187-I ve Frýdlantské ulici

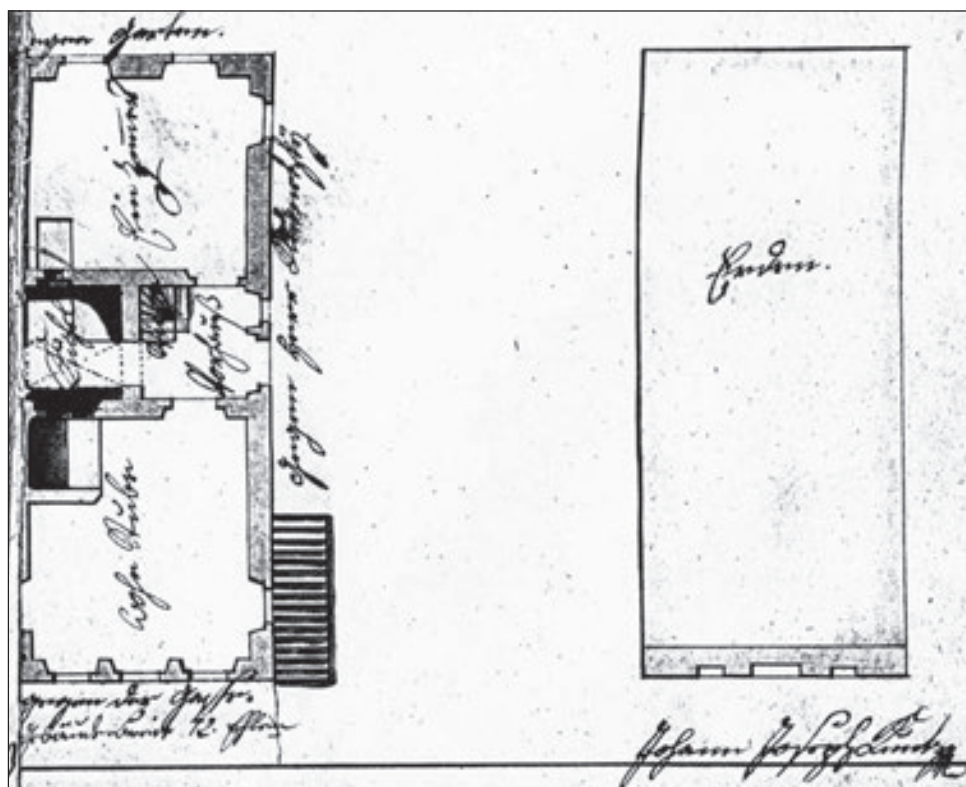
Dne 12. dubna 1793 požádal o stavební povolení k výstavbě obytného domu pro svého syna vrchnostenský písař Josef Seit.⁸ Žádost byla doplněna stavebním plánem od zednického mistra Johanna Josefa Kuntze. Plán patří do skupiny typických plánů měšťanských domů, které Johann Josef Kuntze navrhoval. Dům měl být 15 $\frac{3}{4}$ sáhu široký a 24 sáhů dlouhý. Jedinečnost tohoto plánu spočívá v tom, jak se jeho autor vyrovnal se svažitém terénem, do kterého měl být dům umístěn. Budova měla být štítovou stranou otočena do prostoru dnešní Frýdlantské ulice. Podle návrhu se mělo jednat o patrový dům, do kterého se vstupovalo klenutým hlavním vstupem z ulice. Oba půdorysné plánky však naznačují, že se jedná o klam – přízemní prostor měl mít dvě falešná okna a vstup, který však byl zazděný. Za nimi byla jen udusaná zem. Do domu se tedy dalo vejít z boční, okapní strany. Vpravo i vlevo od vstupu se nacházely dvě vytápěné místnosti. Do kamen se přikládalo z prostoru zaklenuté kuchyně umístěné pod točitým schodištěm. Pravá místnost měla být vytápěna kachlovými

8 StA Liberec, stavební složka domu čp. 187-I.

Obr. 7. Detail stavebního plánu domu čp. 187-I ve Frýdlantské ulici z roku 1793
od zednického mistra Johanna Josefa Kuntze.

kamny, v levé obytné místnosti měla tepelný komfort zajišťovat pec. Pozdně barokní fasádu domu člení bosáž v přízemí po celé délce, v patře jen na nárožích. Výrazným fasádním prvkem je i pravoúhlé hladké ostění oken a iluzivní hlavní vstup do domu, zdůrazněný pravoúhlým kamenným portálem se středovým klenákem. Půdní prostory domu osvětlovala dvě okna ve štítě, třetí okno nad nimi bylo pravděpodobně také iluzivní. Štít domu korunovala váza. Plán z 12. dubna 1793 signoval zednický mistr Johann Josef Kuntze.

Obr. 8. Ukázka půdorysného řešení domu čp. 187-I od Johanna Josefa Kuntze. Na plánu vpravo je dobře patrná přízemní prázdná část domu a slepá okna a vstup z prostoru Frýdlantské ulice.

Dne 3. srpna roku 1807 stavebník Anton Gärtner požádal o povolení k přestavbě zadní části staršího zděného domu od Johanna Josefa Kuntze. Plán tentokrát vytvořil liberecký zednický mistr Christoph Scholze. Ten se již nezabýval svažitým terénem, ve kterém byl dům umístěn, problém vstupu již vyřešil jeho předchůdce a on ho přejal. Vstup měl být jen nově kryt proti nepřízni počasí lehkou dřevěnou verandou. Dům z ulice Frýdlantské zůstal stejný, rozšířena byla jen jeho zadní část. Z původně drobné tříosé budovy se stala pětiosá, z toho jedno okno bylo pro zachování symetrie navrženo falešné. Štítová orientace domu zůstala zachována, střecha je na plánu navržena mansardová. Z půdorysného plánu je vidět, jak se nová přístavba měla začlenit k původnímu domu. Podle nového plánu došlo i ke změnám vnitřní dispozice – prostor kuchyně se přesunul do levé, nové části domu a stal se součástí druhé obytné místnosti. Oba obytné prostory vytápěla kachlová kamna, do kterých se přikládalo mimo obytné místnosti. Původní točité schodiště nahradilo mnohem mohutnější dvouramenné s podestou a světlíkem. Plán signoval liberecký zednický mistr Christoph Schulze roku 1807.⁹

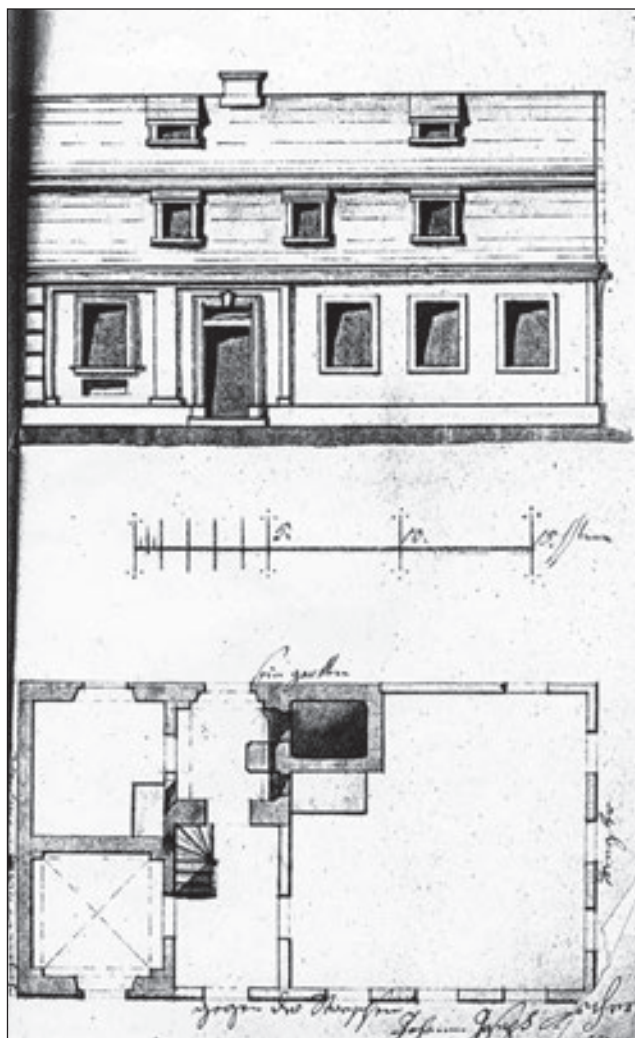
9 StA Liberec, stavební složka domu čp. 187-I.

Obr. 10. Dnešní podoba domu čp. 74-I v ulici 5. května.

Dům čp. 74-I v ulici 5. května

Franz Rohn, který koupil starší dřevěný dům od Wenzela Siegmunda, požádal 20. června 1797 o stavební povolení k výstavbě přízemního dřevěného domu s vyzděnou kuchyní, obytnými místnostmi otočenými do ulice a komínem. K žádosti byl přiložen plán signovaný Johannem Josefem Kuntzem datovaný 23. června 1797. V protokolu o průběhu stavby ze 30. června 1797 se uvádí, že dům měl být 21 sáhů dlouhý a 12 sáhů široký. Na jedno-

Obr. 11. Dům čp. 74-I měl skromné začátky. Na plánu z roku 1797 je navržen jednoduchý domek, který ale zastupuje nejběžnější typ navrhovaných chudších zděných domů v Liberci na konci 18. století.

duchem plánu přízemního domu s mansardovou střechou je dobře patrné, která jeho část měla být vyzděna a kde měla být užita dřevěná konstrukce. Na plánu je navržena jedna vytápěná obytná místnost. Prostor dřevěné komory mělo temperovat těleso pece, do které se přikládalo z kuchyně. Na neobydlenou půdu vedly jednoduché dřevěné schody. Fasáda domu byla velmi jednoduchá, jedinými členícími prvky se stalo bosování na zděné straně

domu, ostění oken a kamenný pravoúhlý vstupní portál zakončený klenákem. Plán je datovaný 23. června 1797 a signoval ho zednický mistr Johann Josef Kuntze.¹⁰

Na plánu z roku 1834, jehož autorem byl Franz Arnolt, je dobře čitelná přestavba, kterou měl dům projít. Objednavatel Ignatz Rohn zažádal o stavební povolení k přestavbě staršího dřevěného domu 16. července 1824. Z přiloženého plánu vyplývá, že dům měl být zvýšen o jedno patro a obytná místnost měla být přesunuta do prvního poschodí. Kuchyň zůstala v přízemí, ale byla posunuta do prostoru chodby, takže se z ní dalo vyjít na zahradu. Posunuty byly také schody. Celé přízemí zůstalo nevytápěné, pravděpodobně mělo sloužit jako výrobní prostor. O navrhovaném domě se dá již mluvit jako o klasicistním. Dominantou osově symetrického domu, rozděleného na obytnou a výrobní část, je trojúhelníkovitý štít, zdůrazňující hlavní vstup a zasahující až do prostoru mansardové střechy. Plán signovaný libereckým zednickým mistrem Franzem Arnoltem je datován 1834.¹¹

Na těchto třech vybraných domech můžeme sledovat rychlost, s jakou se v Liberci na přelomu 18. a 19. století přestavovalo a jaké nároky na bydlení měli tehdejší liberečtí měšťané. Plány domů nám ukazují, jak stále přetrvávaly některé stavební zvyklosti, především v prostoru kuchyní, nebo jak se zedničtí mistři vypořádávali s novým trendem vytápění obytných místností kachlovými kamny s přikládáním z chodby. Také fasády domů se ve velmi krátké době radikálně měnily. Přes pozdně barokní, štukem zdobené fasády na strohé, jednoduché, klasicistní. Stavební plány libereckých domů, které se dodnes dochovaly jako povinná příloha k žádostem o stavební povolení, nejsou ve srovnání s jinými městy nijak výjimečné ani zvláště kvalitní. Za celé působení libereckého zednického cechu byl jen jeden mistr na zahraniční tovaryšské cestě.¹² Jednotné učňovské a tovaryšské školení, kterým mladí mistři v Liberci prošli, mělo za následek značnou podobnost a bohužel i absenci nových trendů, běžných již ve stavbách v jiných městech této doby. Cena dochovaných libereckých stavebních plánů tedy netkví v jejich výjimečnosti, mají pro nás především historickou hodnotu a můžeme si nad nimi třeba představit, jak Liberec na přelomu 18. a 19. století vypadal, případně jak bychom si dnes takový měšťanský dům zařídili.

SUMMARY:

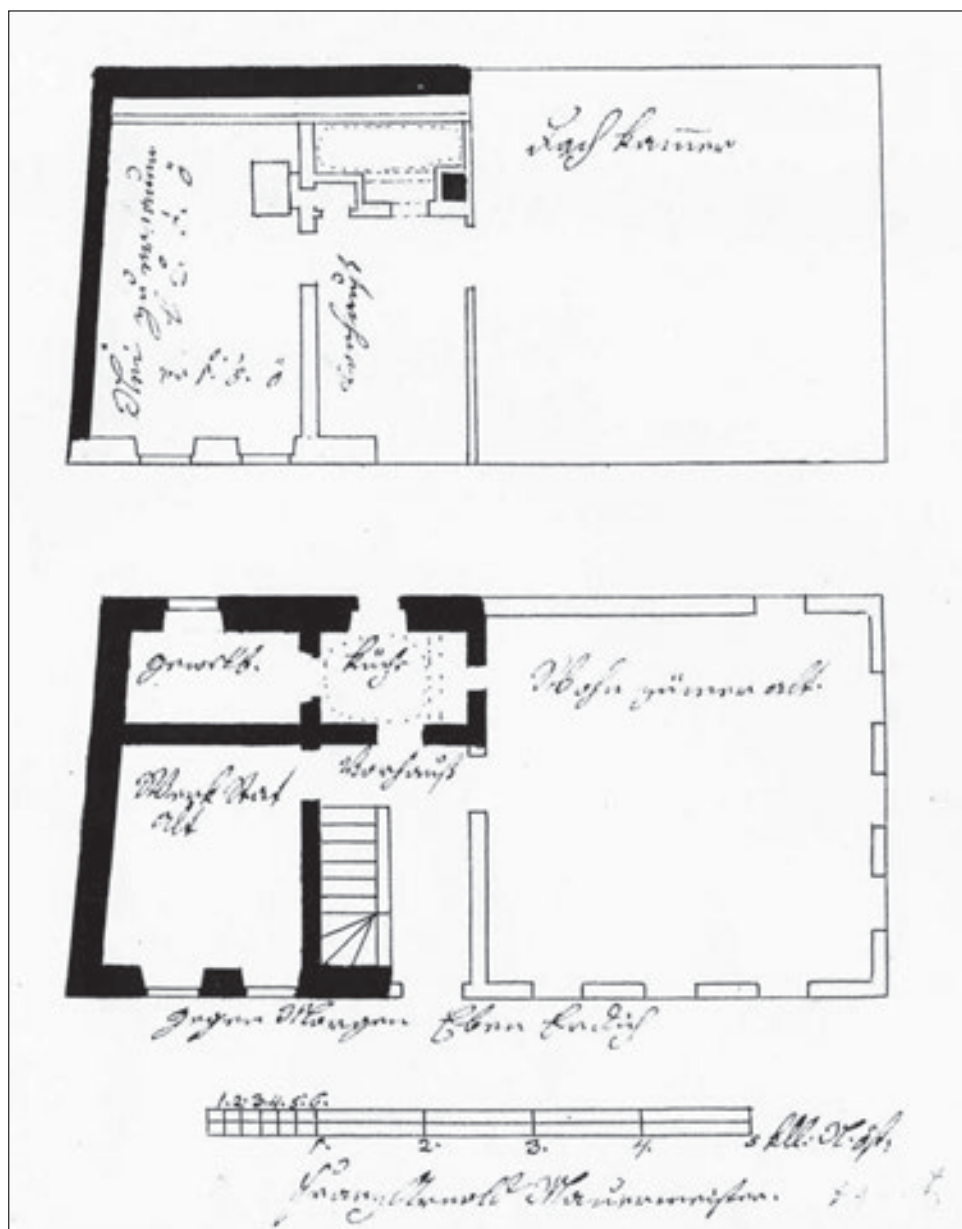
Changing faces of three Liberec late Baroque town houses captured in contemporary building plans

As a small example of a building activity in the late 18th and the 19th century, I would like to introduce three Liberec town houses which you can still see in the city nowadays. Several building plans of these houses from the late 18th century and the first half of the 19th centu-

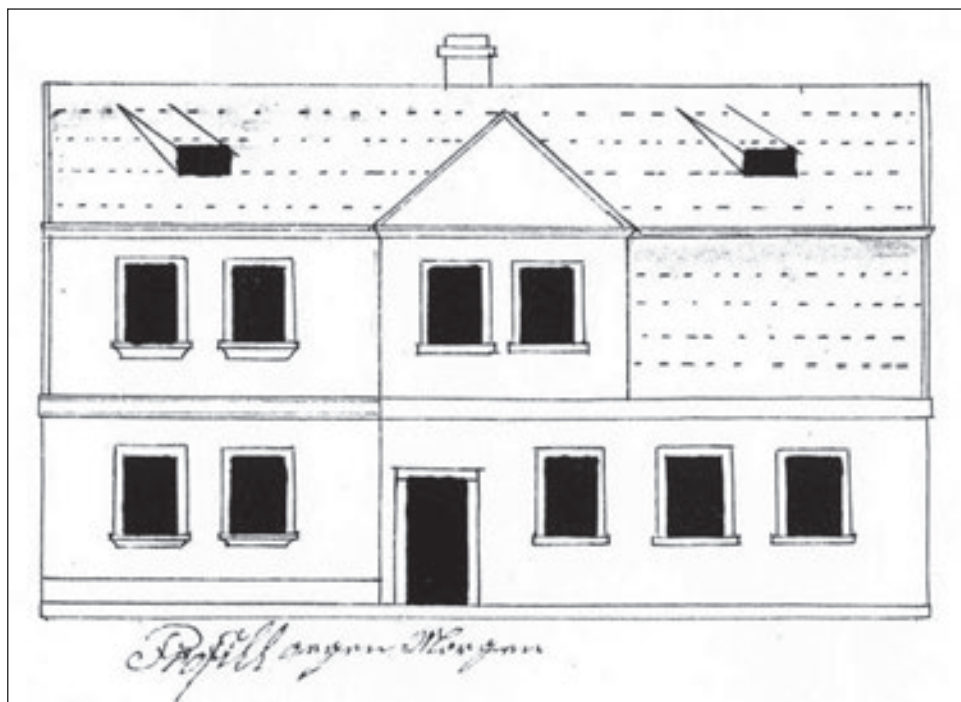
10 StA Liberec, stavební složka domu čp. 74-I.

11 StA Liberec, stavební složka domu čp. 74-I.

12 Johann Karl Kuntze pobýval tři roky ve Vídni a Josef Scholze v Hradci Králové.

Obr. 12. Půdorys zamýšlené přestavby domu čp. 74-I v ulici 5. května od Franze Arnolda.

Obr. 13. Na plánu domu čp. 74-I od Franze Arnolda je již navržen patrový dům.

ry remained well preserved. From these plans, it is obvious that the construction in Liberec and the speed at which they were built was on a very good level.

The first successful example is the house No. 185-I in Frýdlantská street, second house No. 187-I also in Frýdlantská street and the third example of construction of master masons is the house No. 74-I in the 5. května street. Home plans show how, on the one hand, some construction practices still remained, especially in the kitchen area, or how mason masters, on the other hand, dealt with a new trend of heating living rooms with a tiled stove. Also facades changed in a very short time. From the late baroque, ornate stucco facade to the austere, simple, classicist style. Compared to other cities, building plans of Liberec houses that have been preserved are not exceptional nor particularly quality. Unified apprenticeship and journeyman training that young masters went through in Liberec resulted in the fact that their plans are very similar and that none of the master masons at that time brought new ideas to Liberec. The value of the preserved Liberec building plans, therefore, is not in their uniqueness. They have mainly historical value and we can daydream over them and imagine how the late 18th and the 19th century Liberec looked like, or how we would furnish such a town house nowadays.

KRONIKA RODINY FÜHRICHŮ

Příspěvek k poznání kulturně-uměleckého života Chrastavska pozdního 18. století

Pavla Machalíková

Rodinná kronika malířské rodiny Führichů je obsáhlým zdrojem informací o životě kulturně činné rodiny v Chrastavě od 17. do počátku 19. století i o prostředí, v němž se její členové pohybovali. Z této rodiny pocházel Wenzel Führich (1768–1836), malíř regionálního významu, a zejména jeho syn Josef (1800–1876), jehož akademická kariéra mu zajistila místo mezi předními malíři 19. století.¹ Kronika poskytuje bezprostřední informace o bohatém lokálním kulturně-řemeslném zázemí malíře Josefa Führicha. Ukazuje osobu umělce rozkročeného přes dnes zažité územní hranice a současně dokládající rozmanitost regionálních uměleckých zakázek v období od konce 18. století, jež bývá dosud pokládáno za období uměleckého útlumu. Z hlediska poznání uměleckého života periferní oblasti (okolí Chrastavy a Liberce), do jisté míry ve své době nezávislé na uměleckém centru (v tomto případě Praze), je četba kroniky v konfrontaci s dochovaným dílem Wenzela Führicha unikátním pramenem k poznání odlišnosti umělecké situace konkrétního regionu. Z hlediska studia zázemí a raného díla Josefa Führicha je důležitým zdrojem informací, z nichž je možné si utvořit obrázek o prvotní řemeslné průpravě, raných inspiračních zdrojích a prvních zakázkách, které formovaly umělecké počátky později slavného malíře a profesora vídeňské Akademie.

Autorem rukopisu kroniky je Wenzel Führich, který do ní od roku 1828 sepisoval osudy rodiny od časů svého praděda Christophera (nar. 1645) až po dobu svého mládí. Kronika tedy pokrývá období od druhé poloviny 17. století do 80. let 18. století, kdy zápisy končí, a další Wenzelovy osudy, k jejichž sepsání se již nedostal, známe z konceptu kroniky, sepsaného na několika volných listech a otištěného Morizem Dregerem.² Kronika, doplněná několika Wenzelovými ilustracemi, je uložena v pozůstalosti Führichovy rodiny ve Vídni. Její opis počátkem 50. let minulého století pořídila Anna Rittingerová a jedna z jeho kopií je dnes uložena v Městském muzeu v Chrastavě.³ Dalšími důležitými prameny, s nimiž lze pracovat při studiu mládí a zázemí Josefa Führicha, jsou jednak fragmenty jeho a Wenzelových deníků (publikované Heinrichem von Wörndle⁴ a výběrově též Dregerem) a zejména jeho vlastní životopis, otištěný v časopise Libussa roku 1844.⁵ Všechny tyto materiály dohromady představují neobyčejně bohatý a při bližším prozkoumání velmi sugestivní materiál, který výborně ilustruje sociokulturní zázemí, z něhož vzešla tvorba Wenzela a Josefa Führichových, i situaci Chrastavska jakožto kulturní periferie vzhledem k centru – Praze, ale také ke Drážďanům, odkud sem zejména do konce 18. století proudila velká část uměleckých podnětů.

1 Hodnocení malířského díla otce a syna Führichových se věnuji obsáhleji ve svém článku *Zázemí řemesla a perspektivy akademických studií. K ranému dílu Josefa Führicha v Čechách*, Umění LIX/2011.

2 Moriz DREGER, *Josef Führich*, Wien 1912 (2 Bd., Textband + Tafelband), zpracování kroniky tam s. 1–56.

3 (Wenzel FÜHRICH), *Gedenk- und Erinnerungsbüchel für die Familie Führich und ihre späthe Nachkommenschaft*, 1828(–1830?) (dále jen: rodinná kronika), opis, Městské muzeum Chrastava. – Za zpřístupnění této kopie upřímně děkuji dr. Františku Vydrovi.

4 Výpis z deníků Wenzela viz Heinrich von Wörndle, *Josef Führichs Werke nebst dokumentarischen Beiträgen und Bibliographie*, Wien 1914, s. 172–181.

5 Josef FÜHRICH, *Lebensbeschreibung*, in: Libussa. Jahrbuch für 1844, III, Prag 1844. Přístupné také v přetisku Dregera (cit. v pozn. 2), s. 69–134. Na Dregerův přetisk odkazují i níže citované stránky.

Cílem tohoto příspěvku je pokusit se s využitím příkladů z kroniky i dalších biografických pramenů nastínit umělecké poměry v regionu a vyzdvihnout některé významné podněty prostupující pozdějším dílem Josefa Führicha, o nichž se však domnívám, že by bez určitého kulturního zázemí nebyly myslitelné nebo alespoň tolik důrazné. V obecnější rovině může tato kombinace dvojího nazírání – zvážení obecné situace skrze biografické zkoumání osoby Josefa Führicha – vést k lepšímu zhodnocení role podnětů z periferie pro aktualizaci některých malířských problémů centra.

I.

Rodina Führichů pocházela z Chrastavy, malého města na Liberecku – tedy v německo-české oblasti (tzv. Deutsch-Böhmen) se silnými vazbami na Horní Lužici a Žitavsko i na Dolní Sasko, jehož hlavní město Drážďany se stalo za vlády krále Augusta II. jedním z nejvýznamnějších kulturních center Evropy. První němečtí osadníci Chrastavy přišli z okolí Míšeň a Pirny a intenzivní komunikace s blízkými oblastmi Horní Lužice a Sasko (Chursachsen) severně od hranic českých zemí (v případě Lužice a Pirny tedy s oblastmi, které byly historickými součástmi českého státu) trvala i po bitvě na Bílé hoře, kdy došlo k dokonalému odloučení evangelické komunity. Přestože Chrastava zůstala výlučně katolická, nadále trvala intenzivní komunikace s protestantskými oblastmi, kam odešly evangelické části rodin – početná skupina exulantů se usadila právě v nedaleké Žitavě na (dnes) německé straně hranice. Současně se i přes rozdílnost vyznání běžně navazovaly vztahy nové.⁶ Rodinná kronika Führichů například zpravuje o tom, že jeden z Josefových prastrýců z Chrastavy, tedy katolík (Anton, 1723–1755), se oženil s Johannou Christianou Hallerovou, dcerou vrchního komořího saského ministra Heinricha von Brühla, která spolu s matkou byla evangelička (zatímco její otec a bratři byli katolíky).⁷

Postava prastrýce Antona, který se proslavil jako hudebník a zpěvák na dvoře Augusta II. a který rodině zprostředkoval první kontakty s rodem Clam-Gallasů (u nichž na Frýdlantě a v Liberci často pobýval on sám a poté i členové rodiny), také ukazuje, nakolik byly geografické hranice mezi českými a okolními zeměmi i společenské hranice v 18. století prostupné pro nejrůznější kontakty: školení v umění a řemesle, cestování na zkušenou, sňatky, podpora a zájem šlechtických mecenášů na drážďanském královském dvoře i na šlechtických dvorech v Čechách. Vzhledem k dobovým poddanským vazbám však i tato prostupnost měla své meze, ale případné z toho plynoucí nesrovnalosti byly řešitelné, jak ukazuje anekdota z kroniky o tomto Antonovi. Jeho hudebního talentu si povšiml August II. a roku 1745 ho zaangažoval na svém dvoře. To však neuniklo chrastavským spoluobčanům a někdo z nich jej udal jeho pánu, hraběti Clam-Gallasovi. Hrabě si návrat svého poddaného chtěl vynutit tím, že dal uvěznit jeho otce. Celou záležitost urovnala až přímluva u samotné Marie Terezie a Augustův dopis hraběti, v němž jej žádal o sdělení výše sumy, kterou bude muset za jeho poddaného zaplatit. Clam-Gallasova závěrečná reakce byla nakonec velmi devótní: „*Jsem šťasten a navýsost poctěn, že vaše Výsost nalézá uspokojení a zálibu v mých poddaných, a proto*

6 Otakar BAUER, *Žitava v českých dějinách*, in: Antonín Frinta – Hugo Rokyta (eds.), *Žitavsko v českých dějinách*, Praha 1947, s. 7–57. – Ke vzájemným vazbám zemí srv. i poznámku Mileny Bartlové (cit. v pozn. 2), s. 11.

7 O Antonovi viz Dreger (cit. v pozn. 1), s. 18–19.

*vaší Výsosti tímto ujednáním věnuji nejen již řečeného Antona Führicha, ale i všechny své ostatní poddané, a to nejen dobrovolně, ale i s největším potěšením.*⁴⁸

Jinak bylo zcela běžné, že na zkušenou se chodilo do Řezna, Mnichova, také do Vídně a zejména do Drážďan, které byly přitažlivé díky rozvoji Augustova dvora a také umělecky díky drážďanské rytecké Akademii (na níž koncem 80. let studoval také člen slavné pražské rytecké rodiny, Antonín Balzer). Lokální vliv geograficky blízkých Drážďan byl citelný, a proto sem směřovaly i studijní cesty severočeských umělců. Studoval zde Max Kandler z Chrástavy, jako stipendista Clam-Gallasů pobýval na Akademii Josef Quaisser – později dvorní malíř rodiny na Frýdlantě, dodávající oltářní obrazy pro řadu kostelů na clam-gallasovském panství a tvořící také v Praze (kde studoval na AVU, opět díky hraběti Clam-Gallasovi).⁹ Wenzel Führich do Drážďan přišel během své cesty na zkušenou (snad roku 1782, v roce 1787 byl patrně v Pirně), nejspíše díky již zmíněným rodinným vazbám: známe kopie jeho kreseb podle obrazů starých mistrů v drážďanské galerii (dnes jsou uloženy ve sbírkách Oblastní galerie v Liberci). Josefa Führicha do Drážďan přivedl již zcela jasně formulovaný záměr – poznat staré i nové německé umění. To se stalo počátkem dvacátých let následujícího století a v jiném kontextu: Josef byl již tehdy cílevědomým studentem pražské Akademie s výrazně profilovanými zájmy a jeho cesta byla již cílenou uměleckou cestou, nikoli cestou na zkušenou ovlivněnou tradičním směřováním či předpoklady mecenátu. Mecenášská podpora však hrála roli v jeho odchodu do Prahy, protože na Akademii se dostal díky Christianovi hraběti Clam-Gallasovi. Pro něj pracoval jeho otec Wenzel a také mu vyžádal podporu pro studia u Josefa Bergera.

Možností těchto kontaktů dokázali již dříve ke svému prospěchu využít někteří členové rodiny Führichů a jejich činnost – především hudební – se tím dostala do souvislostí, které přesáhly úzce lokální vazby a obohatily ji o poučení překonávající mnohdy původní, v podstatě diletantsko-lidová východiska. Současně roli regionálních uměleckých kontaktů nelze podceňovat, protože působení řady místních rodin vytvářelo umělecké prostředí, v němž se uchovávaly určité řemeslné procesy, udržovalo se prostředí pro výchovu nastupující generace, předávaly se zkušenosti a do kvalitní řemeslné práce se průběžně zapojovaly také nové impulsy a umělecké inovace – příkladem takového časného impulsu může snad být role grafiky, jak o tom bude řeč ještě níže.

Na rané Wenzelově práci měly zjevný podíl styky mezi místními uměleckými rodinami v severních Čechách a dílenská organizace řemesla. Je pravděpodobné, že již před odchodem do Drážďan se mohl učit u malíře a štafíře Wenzela Reilicha, s nímž pak po návratu

8 Rodinná kronika, opis, s. 33.

9 Malíř Josef Quaisser (asi 1776 Andělská Hora?/Vratislavice?/Žibřidice? – 1845 Praha) byl snad vzdálený příbuzný Führichů – tak o něm mluví Josef, který u něj po příchodu do Prahy často pobýval, srv. DREGER (cit. v pozn. 2), s. 77. Není doložitelné, zda byl mezi ním a Wenzelem nějaký pracovní kontakt, ale mohli se znát z clam-gallasovského dvora: Christian Clam-Gallas vyslal Quaissera jako svého stipendistu na Akademii do Drážďan (snad 1798–1802) a poté do Prahy (AVU 1802–1811?; později se v Praze stýkal mj. s Nadorpem a Tejčkem, umělci okruhu Serapionova bratrstva, u jehož zrodu stál i Josef Führich). Quaisser podobně jako Führich mladší zůstal v Praze, ale stále měl zakázky na oltářní obrazy pro kostely na severočeském clam-gallasovském panství.

v devadesátých letech pracoval a jehož dceru si roku 1798 vzal za manželku.¹⁰ Stýkal se s rodinou Kandlerů, která ovlivňovala umělecký život v Chrastavě po celé 18. století. Nejstaršími známými výtvarně činnými členy rodiny byli patrně Johann Georg a jeho synové Maximilian (nar. 1704), Emanuel Max (nar. 1707) a Johann Franz (nar. 1716), jejichž kresby jsou dochovány ve sbírce Oblastní galerie v Liberci. Kromě toho, že byli činní jako malíři a štafíři (nejvýrazněji v městském kostele), vlastnili i menší kolekci grafických listů – převážně patrně reprodukcí obrazů starých mistrů, které byly využívány ke studiu. Přestože užší kontakt mezi Kandlerovými a Führichovými je doložitelný až po narození synů Josefa, resp. Michaela (1787–1837), zkušenosti ze styku s Kandlerovými čerpal Wenzel jistě již dříve.¹¹

V neposlední řadě je pozoruhodné, že již v dospělém věku Wenzel vstoupil do učení k Josefu Kummerovi v nedalekém Hrádku nad Nisou, kde se v průběhu roku 1800 vyučil rytectví.¹² Grafika v díle Führicha staršího hrála významnou roli již dříve a je pozoruhodné, že považoval za důležité rozšířit si vzdělání v tomto oboru právě v době, kdy se grafika začala mohutně rozvíjet jako důležité reprodukční médium a prostředek šíření „vysokého“ umění mezi stále širší vrstvy publika (také na nově založenou pražskou Akademii byl zakoupen grafický lis právě v této době).

Podíváme-li se s odstupem na situaci v severních Čechách, pak je zde kromě solitérních umělců znatelné působení několika rodin, které po generace udržovaly výtvarné „řemeslo“, ať již to byli malíři, jako například v Chrastavě Kandlerové a s příchodem syna Josefa také Führichové, nebo sochaři a řezbáři Maxové působící v okolí nedalekého Sloupu. Díky příznivé umělecké situaci, související se šlechtickou podporou a se změněným institucionálním zázemím (založení pražské Akademie v roce 1800), se nejmladší generaci po roce 1800 podařilo prosadit na vyšší úrovni a vstoupit do akademického uměleckého světa – což je případ Viléma Kandlera, Josefa Maxe a jeho bratra Gabriela i Josefa Führicha.

II.

Narození syna Josefa, který již od raného dětství projevoval výtvarné sklony, znamenalo postupně posilu pro rodinný podnik: otec syna vedl pilně ke kreslení a již v mládí mu svěřoval části svých zakázek. Mladý Josef se tak od nejtutlejšího věku dostával do styku s širokou škálou výtvarných úkolů, které byly obživou jeho otce: „*Když jsem otci pomáhal na nějakém místě truhláři nebo sedlákovi z blízké vesnice malovat svatební výbavu, truhly, čela postelí, skříně a podobně a zdobil je pestrými květinami a krajinkami, když jsem musel malovat na kolébku nebo na dětskou rakev hlavy andělíčků, na rakve dospělých a starých lidí krucifixy, zalíval mně šťastný pocit, že jsem právoplatným členem rodiny [...]*“.¹³ Většinu Wenzelových zakázek tvořily samozřejmě předměty spojené s každodenním životem, který se zcela přirozeně prolínal s denní náboženskou praxí. Josefova vzpomínka velmi přesně také vyjadřuje podstatu zakázek, které jeho otec dostával a které dnes ve zlomku (v přípravných návrzích a skicách) dokládají sbírky Oblastní galerie v Liberci: architektonické návrhy (oltáře, kazatelny, ale

10 Předchozí údaje DREGER (cit. v pozn. 2), s. 27 (data pobytu v cizině, podle konceptu rodinné kroniky), s. 30 (údaj z deníku, že v roce 1796 pracoval s Reilichem), s. 28 (zápis z kostelní matriky, kde při zasnubách zapísán jako malíř a krejčí).

11 O rodině Kandlerů tamtéž, s. 35–36.

12 Deníkový údaj o učení u Kummera tamtéž, s. 40.

13 Josef FÜHRICH, *Lebensbeschreibung* (cit. v pozn. 5), s. 70–71.

*Gedenk- und Erinnerungsbüchel
für die
Familie Führich
und ihre späte Nachkommenschaft.*

*gesammelt von mir Johann Wenzel Führich
an den Jünglingen meiner Eltern und
Großeltern, dann meiner mannigfaltigen
eigenen Lebensjahre meine 60 jährigen Leben.*

*am 27 Sept: 1828. Wenzel Führich
Maler*

Obr. 1. Wenzel Führich, Gedenk- und Erinnerungsbüchel für die Familie Führich und ihre spätere Nachkommenschaft, Chrastava 1828 (–1830?), titulní list.

Obr. 2. Wenzel Führich, *Jedenáct let mého dětství a mládí (léta nemoci)*, ilustrace k rodinné kronice.

i fiktivní architektury), kresby pro umělecko-řemeslné práce (kamna, profily pro zedníky a truhláře, skříňové hodiny, rámy, výšivky a potisky látek, tabákové dózy, nábytek, rakve, ko-lébky), divadelní a především nástěnné dekorace, malované plechové krucifixy a mariánské obrazy, korouhve a praporce, domácí „Andachtsbilde“, drobné devoční obrázky, plechové obrazy pro vsazení do Božího oka na štítech domů, podmalby na skle, postavy pro jesličky, návrhy na urny, náhrobní dekorace a nápisy. V této situaci bylo samozřejmé, že Josef spolu se svým otcem za prací od raného mládí často cestoval – převážně pěšky – v okolí Chrastavy: do Liberce, Frýdlantu, Hejnic, na Grabštejn (první cesta do Liberce je v otcových denících zaznamenána v roce 1812 a již tehdy při ní spolu také kreslili).¹⁴ Tyto cesty velmi ovlivnily mladého Josefa a jeho způsob prožívání domovské krajiny: vnímal nejen její charakteristický přírodní ráz, ale spatřoval v ní také projevy zbožnosti jejích obyvatel.¹⁵

Také v životě rodiny Führichových hrálo náboženství významnou roli – jak dokládá ro-dinná kronika i Josefův vlastní životopis. Bylo průvodcem každodenním životem a důleži-tým vodítkem pro výchovu dětí. V neposlední řadě to byla právě příkladná zbožnost předků, na níž bylo při různých příležitostech doma upomínáno a která byla jedním z důvodů, proč Wenzel vůbec sepsal kroniku – aby jejich ctnost, smysl pro spravedlnost a zbožnost nebyly zapomenuty.¹⁶ Dreger v tomto smyslu upozornil na kroniku jako typ „Erbauungsbuch“ – vzpomínkovou knihu k uctění předků, vyjadřující úctu k jejich snažení a vůli k sounáležitosti se silnou rodinnou tradicí.¹⁷ V tomto silně katolicky založeném prostředí náboženský rituál provázel nejen každodenní úkony a povinnosti. Společná modlitba dětí s dospělými byla při-rozeným prostředkem jejich vychovávání. Wenzel takto vzpomínal na svého děda Gabriela (narozeneho roku 1697): „[...] v létě, jednoho nedělního odpoledne, mne vedl za ruku a ve druhé držel knížku, z níž nahlas předříkával modlitbu. A můj otec šel vedle nás a v tichosti se také mod-lil. Pak si se mnou sedl mezi květiny a překrásně vonící byliny na našem políčku a ukazoval a vy-světloval mi obrázky ze své knížky [...]“.¹⁸ Nejen běh lidského života, od narození až k smrti, ale také celý běh roku a všechna roční období provázely náboženské rituály a svátky a právě k nim se velmi často tematicky upínala zadání Wenzelových (a Josefových) zakázek. Prová-zanost tehdejšího každodenního života a práce rodiny s náboženským životem vyzdvihl ve svých vzpomínkách později Josef Führich, když vzpomínal na příležitosti, při nichž jako dítě často maloval: „[...] obrazy zimy se mísily s adventními a vánočními obrazy i zvuky [...]. Veliko-noce a jaro byly jedno a totéž, – a léto – Svatodušní svátky a svátek Božího těla; podzimu vtiskly hluboký ráz a podobu svátky Všechny svatých a Dušičky.“¹⁹

Hluboce zakořeněné náboženské zvyky daly výchově mladého Josefa Führicha základ-ní ráz a směřování. V práci mladého malíře se potřeby náboženského života zcela přirozeně pojily se zadáváním prací, víra a výtvarná činnost šly ruku v ruce. Paradoxem přechodu na malířskou Akademii (roku 1819) se stal zcela nový typ zakázek: „akademických“ studií, kar-

14 Výpis z deníků Wenzela Führicha viz WÖRNDLE (cit. v pozn. 4), s. 172–181.

15 K Führichovu krajinářskému citu a jeho pokusům v oboru krajinářství viz pasáž z článku v časopise Umění (cit. v pozn. 1).

16 Viz rodinná kronika, opis, např. s. 11.

17 DREGER (cit. v pozn. 2), s. 4.

18 Rodinná kronika, opis, s. 7–8 (přetisk DREGER, s. 10).

19 Josef FÜHRICH, *Lebensbeschreibung* (cit. v pozn. 5), s. 73. – Josef Führich řadu svých děl s náboženskou tematikou vytvořil při příležitosti příslušného svátku; viz také *Krucifix* publikovaný tamtéž, Tafelband, obr. 6.

tonů a kreseb bez další, následné funkce a vazby na každodenní život. Věnoval se také pro něj do té doby neznámé četbě a začal si ke svému překvapení uvědomovat, že „*v nejvážnějších a nehlubších otázkách, které se [...] dotýkají umění, panuje velké zmatení*“. Na tento paradox svého osobního i uměleckého vývoje Führich narážel, když si stěžoval, že zůstal „*katolíkem již jen jako umělec*“.²⁰ K tomu je třeba dodat, že od roku 1817 pravidelně dodával oltářní obrazy pro kostely do rodných severních Čech, z nichž poslední je datován rokem 1826, kdy se již chystal na cestu do Říma (kde pobýval od počátku roku 1827).²¹ V jeho osobním vývoji se ho zdály stále zdržovat „*hrubé a těžkopádné útoky proti náboženství, a zejména proti mé staré, dědičné, pozitivní víře, které se na mne neustále hrnuly z četby, jíž jsem se bez výběru věnoval [...] viděl jsem, že křesťansko-náboženský prvek je v životě tak zvaných vzdělců stále více v pozadí či z něj již zmizel docela*“.²² Pražská zkušenost Führichovi otevřela netušené umělecké obzory. V té době četl soudobou německou literaturu, diskutoval se svými spolužáky sdruženými v Serapionově bratrstvu o pracích, na nichž aktuálně pracovali, ale i o umění a roli stylu v něm. Avšak současně nepouštěl otázky víry ze zřetele. Pro ospravedlnění jejího místa v umění našel nakonec oporu v Dürerovi, jehož grafiku poznal nejdříve ze sbírky reprodukcí, která se mu dostala do rukou během studia v Praze. To jej ujistilo o výsadním postavení náboženského přesvědčení v každodenním životě člověka i umělce: po spatření Dürerových prací v Drážďanech se Führich odvážil přiznat, že bylo chybou pochybovat: „*Stanula zde forma, vzešlá z hlubokého porozumění vlastnímu významu a ta se zjevovala znovu a znovu, opřená o sounáležitost s církví (Kirchlichkeit) jakožto obecné a o sounáležitost s národem (Nationalität) jakožto o zvláštní, což se obojí projevuje v její osobitosti. Proti rozmazané bezcharakternosti obvyklého akademického umění vzešlé z falešného smyslu pro krásno stanula zde přede mnou ostrá, velkolepá charakterističnost, která ovládala všechny postavy. [...] A tak stanul nade vším vybraným opovrhováním prchavé ubohosti umění vzešlého z doby osvícenství svět plný fantazie a tvůrčí síly*“.²³ Hlavním poučením, které si Führich z Dürera odnesl, bylo kromě stylové proměny tedy stvrzení důležité role dvou činitelů, jejichž význam pro umění byl některými zpochybněn: fantazie a umělcovy víry. Veden přesvědčením, že „*fantazie není u umělce směšnou chybou*“ a že je úzce spojená s křesťansko-náboženským elementem v umění, poznamenal, že bylo chybou, že kvůli svým pochybnostem byl „*katolíkem již jen jako umělec*“.²⁴ Katolictví bylo podle něj spojeno s ideou zbožného (německého) středověku a jako takové bylo nezbytné i pro pravdivé umění v současnosti. Stejným směrem na něj později působil i jeho pobyt a práce v Římě v nazarénském kroužku, kdy měl možnost seznámit se bezprostředně s italským uměním a také sám vytvořit významná díla. Jeho dopisy a úva-

20 Všechny citáty z Josef FÜHRICH, *Lebensbeschreibung* (cit. v pozn. 5), s. 86–87.

21 První samostatnou církevní zakázku Josefa Führicha v severních Čechách z této doby bylo čtrnáct výjevů křížové cesty pro obec Krásný Les (1815, nedochováno). Následoval obraz *Narození Páně* pro kostel v Železném Brodě (1817) a tři tzv. „Fronleichnamsbilder“ pro farní kostel v Raspenavě z roku 1818 (*Zázrak proměnění vína na svatbě v Káni Galilejské, Kristus s apoštoly při poslední večeři a Zázrak rozmnožení chlebě*) a *Vidění sv. Františka* (1822) pro týž kostel. Počátkem dvacátých let dodal obraz *Panna Marie s Ježíškem* pro farní kostel v Mikulášovicích (1820 nebo 1823) a dnes ztracený oltářní obraz se Svatou Kateřinou Alexandrijskou z farního kostela v Novém Městě pod Smrkem (1822). Sérii uzavírají dva (původně snad tři) další obrazy k účtě Božího těla pro kostel sv. Prokopa v Hodkovicích: *Narození Krista* a *Ukřižování* (1826).

22 Josef FÜHRICH, *Lebensbeschreibung* (cit. v pozn. 5), s. 85.

23 Tamtéž.

24 Tamtéž, s. 87.

Obr. 3. Wenzel Führihs, *Rodný dům Gabriela Führiha*, ilustrace k rodinné kronice.

hy z té doby dokládají, že právě hledání náboženských obsahů v umění bylo téma, které jej stále provázelo a znovu se zde v něm utvrdil: „Základními prvky, na nichž se zde s úspěchem zakládá umění, jsou pro jednu část umělců dějiny a mytologie, pro tu druhou, lepší, je to Písmo svaté. To by byl i pro mě okruh, kde bych se chtěl pohybovat, kdybych zůstal tady. [...] Řeč Bible, její obrazy a postavy, jsou mi zde nyní mnohem jasnější, než jsem si kdy dokázal představit: a to za prvé díky jejich obdivuhodnému podání starými italskými mistry, především Michelanalem, a i mistry novými, jako například Overbeckem a dalšími; a za druhé díky životu tady vůbec.“²⁵ Svou definitivní „konverzi“ ke katolictví v životních názorech i umění komentoval i zpětně

25 Joseph FÜHRICH, *Briefe aus Italien an seine Eltern (1827–1829)*, Freiburg im Breisgau 1883, dopis z 9. 10. 1828, s. 114.

ve své autobiografii, kde zážitky z Říma reflektoval: „*S nekatolickým světonázorem se v životě i v umění může pojit jen bezcennost a povrchnost.*“²⁶

Písemné dokumenty vztahující se k rodině Führichů a k mládí Josefa Führicha v konfrontaci se souborem dochovaných prací otce a syna Führichových podávají velmi bohatý a rozmanitý obraz umělecké tvorby přelomu 18. a 19. století, zejména ve dvou ohledech. Zaprvé dokládají autochtonní umělecký provoz oblasti, charakterizované jako periferie, která však mohla posloužit svými impulsy pro podnícení vývoje moderních uměleckých proudů 19. století (rozvoj místní grafiky odrážející současný trend, obroda náboženského umění v tvorbě mladého Josefa Führicha, který se po svém příchodu do Prahy angažoval v diskusích o podobě uměleckého stylu a jehož osobnost ovlivnila tvorbu celého okruhu mladých umělců). Za druhé, z mikroskopického hlediska dokládají lokální kořeny umělce, který dosáhl akademické kariéry a uznání jako náboženský malíř nazarénského okruhu, což se zdá, že úzce souviselo s kulturním i rodinným zázemím, z něhož vzešel a s nímž zůstával po dlouhou dobu své kariéry spojený (prostřednictvím zakázek na oltářní obrazy z dvacátých let). Průprava a výchova, jíž se mu dostalo v mládí, byly do jisté míry předstupněm jeho pozdějšího nazarénského směřování, o jehož pravdivosti byl hluboce přesvědčen.

SUMMARY:

Chronicle of the Führich Family

Contribution to the knowledge of cultural and artistic life in the late 18th century in Chrastava

The Führich family from Chrastava, whose members Wenzel and mainly Joseph are one of the leading painters not only on the regional level, left behind a number of documents including diaries and family chronicle written by Wenzel Führich. They are an important source for understanding local cultures and artistic impulses for the future development of Joseph Führich. The importance of religiousness in the Führich family, projected into the family memoirs, was observed in the young Joseph Führich in full not only at the Academy where he was confronted by the academicism of classical art, but also during his internship in Italy where he found support for his artistic attitudes of religiously motivated artistic feelings. However, family documents show links to other artistic families of the region. In addition to the Führich family, there were other artistically gifted family members of the Max and the Kandler and also the patrons from among the royal families and the local nobility.

26 Josef FÜHRICH, *Lebensbeschreibung* (cit. v pozn. 5), s. 106.

Obr. 4 Wenzel Führich, *Můj otec Ambros při ranní modlitbě*, ilustrace k rodinné kronice.

PADESÁT LET OD VZNIKU STUDIA VÝTVARNÉ FOTOGRAFIE V LIBERCÍ**Jana Hunterová**

Nejen umělce, nýbrž všechny obyvatele Československa zasáhla ve čtyřicátých letech 20. století nacistická okupace a druhá světová válka. Lidé se ani nestačili vzpamatovat z jedné totality a pár let po skončení války nastoupila totalita druhá, komunistický režim. V těchto letech bylo umění pod jeho silným vlivem a rázně mu diktoval své ideje a směr. Zvláště v padesátých letech, kdy byl komunistický režim nejtvrdší, nesměly být například publikovány akty a experimentální snímky. Při prosazování ideálů socialistického realismu se fotografická tvorba rozdělila na tři linie. První sledovala právě socialistický realismus, druhá se věnovala ideologicky nezávadným tradičním poetickým rodinným tématům a třetí po vzoru expresionismu Vladimíra Boudníka navazovala na tradici surrealistů a meziválečnou avantgardu, která vybočovala z dobových fotografických konvencí. Na přelomu šedesátých let nastalo mírné politické uvolnění a umění v ČSSR se snažilo opět dostat do kontaktu se světovým. Hlavním milníkem byla světová výstava EXPO v Bruselu v roce 1958, kde československé umění slavilo mimořádné úspěchy. Otevřely se dvě významné fotografické galerie v Evropě – Výstavní síň Fotochema v Praze a v Domě pánů z Kunštátů v Brně Kabinet fotografie Jaromíra Funkeho. Vznikl časopis *Revue Fotografie*, z iniciativy Jána Šmoka byla otevřena fotografická specializace na katedře kamery na pražské FAMU. Rozvíjela se činnost amatérských fotografů, vznikaly fotografické skupiny, sdružení a fotokluby, které byly většinou pod patronací tehdejších národních podniků a továren. V šedesátých letech skoro každá organizace, ale i školy a učňovská střediska měly pod hlavičkou zájmové činnosti obor fotografie a vybavenou fotokomoru, kterou využívali nejen profesionální fotografové, pracující pro podnik, ale i amatérští nadšenci. Vedle olomoucké skupiny DOFO či skupiny PROFIL z Valašského Meziříčí patřilo k nejvýznamnějším Studio výtvarné fotografie v Liberci, aktivní v letech 1962 až 1969.

Začátkem šedesátých let mladí absolventi pražské Akademie výtvarného umění uspořádali dvě neveřejné konfrontační ateliérové výstavy nazvané právě *Konfrontace*. Autoři byli ovlivněni vývojem světové abstrakce, ať už to byla akční malba, tašismus, art brut neboli informel či strukturální grafika Vladimíra Boudníka. Spojovalo je podobně naladěné pocitové vnímání světa, používání netradičních syrových materiálů jako byly plechy, dráty, dřevo, textilie či papír. Používali většinou tmavé monochromní barvy, z obrazu se stával objekt – asambláž. Na základě konfrontačních výstav vznikla v roce 1961 skupina *Konfrontace*. Jejími významnými členy se stali kromě Jana Koblasy, Aleše Veselého a Jiřího Valenty i Mikuláš Medek, Josef Istler a Robert Piesen. Konfrontačním uměním byli ovlivněni nejen výtvarníci, ale také fotografové. Mezi nejvýznamnější patřili Vilém Reichmann, Emila Medková, Alois Nožička a také Čestmír Krátký, který se jako jeden z mála fotografů zúčastnil výstavy *Konfrontace III*, která proběhla v Alšově síni v Praze v roce 1965. Tématem „konfrontačních“ fotografů se stala zeď, ale také objekty nalezené na skládkách a smetištích. Jejich netradiční fotografické nefigurativní pohledy, jež do té doby nebyly běžné, vzbudily velký zájem mladých umělců i veřejnosti a ovlivnily mnoho fotografů šedesátých let včetně členů Studia výtvarné fotografie v Liberci. A právě Čestmír Krátký byl hlavní spojkou s pražskými vyznavači strukturální abstrakce a také filozofickou duší Studia.

Iniciátorem vzniku Studia výtvarné fotografie v Liberci byl **Ing. architekt Vilém Boháč**, ve své době uznávaný fotograf aktu. V hlavě se mu zrodila myšlenka založení výběrové instituce, která by zaštiťovala fotografie libereckého regionu. Ke svému nápadu přizval kamaráda, fotografa Severočeského muzea v Liberci Jana Kabíčka a také Jiřího Plátka. Poté oslovili další dva kolegy fotografy, Jana Pikouse a Ladislava Postupu. Během dubna roku 1962 byla sestavena komise a 1. 5. 1962 bylo pod hlavičkou Osvětového domu oficiálně založeno Studio výtvarné fotografie v Liberci. Je pravda, že Vilém Boháč byl duchovním otcem Studia, nikdy se ale nestal jeho členem. Zakládající členové nastavili velmi tvrdé podmínky pro přijetí i pro udržení členství. Každý rok muselo být odevzdáno deset kladně ohodnocených a výborem schválených fotografií. Hlasování probíhalo tajně za velmi přísných podmínek a ve vší vážnosti. Hodnotil se nejen obsah, ale hlavně výtvarné ztvárnění a samozřejmě technická pečlivost. Předsednictví se ročně střídalo. Historicky prvním předsedou se stal Jan Kabíček, posledním Čestmír Krátký. Členství bylo čestné, jeho práva a povinnosti se řídily organizačním a jednacím řádem Studia. Po přijetí dostal každý fotograf razítko, potvrzující jeho členství, kterým označoval všechny přijaté fotografie. Členové se scházeli jednou za dva měsíce, kdy byly hodnoceny a přijímány nové fotografie a plánovány nové aktivity včetně výstav a přednášek.

Ze začátku získalo Studio prostor v Osvětovém domě ve Stalinově ulici číslo 14 (dnešní třída 1. máje) v centru Liberce. Později se dům přetransformoval na Okresní kulturní středisko se sídlem o několik bloků dál na roh Barvířské ulice č. 115/1 a tehdejšího Gottwaldova náměstí (nyní Soukenné), hned naproti kavárně Nisa. V dalších letech se z Okresního kulturního střediska stalo Experimentální studio, které se časem přestěhovalo do společenského a kulturního centra v Lidových sadech. Osvětový dům za vedení tehdejšího ředitele Františka Formáčka podporoval členy financováním katalogu, brožurek, plakátů a vzdělávacích přednášek. Přijaté fotografie přešly do archivu Osvětového domu,

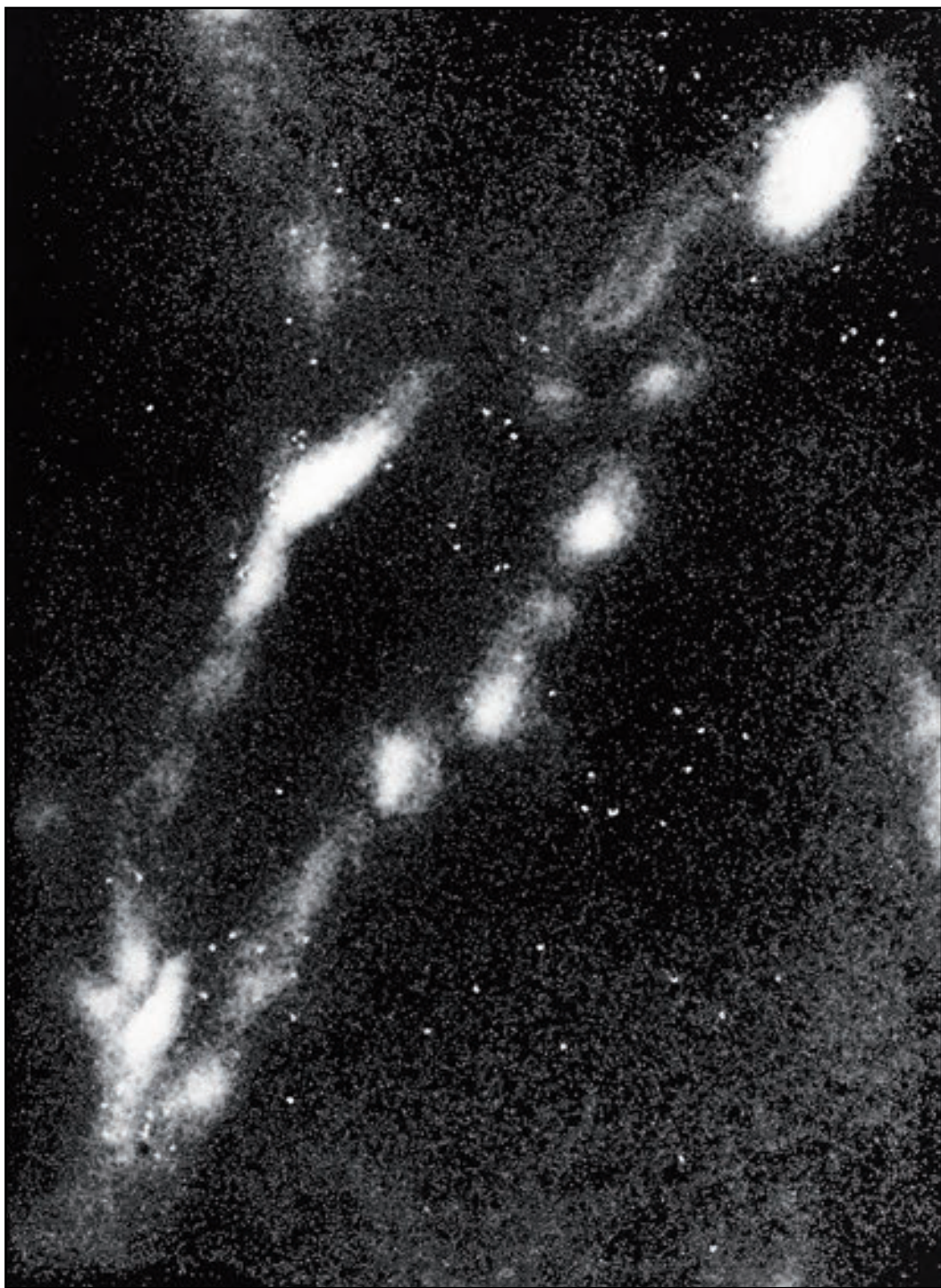
Obr. 2. František Vokál – *Opravář*, archiv autora.

Obr. 3. Jan Pikous – *Imaginace skutečna*, archiv SM.

později do Okresního kulturního střediska a následně Kabinetu fotografie při Severočeském muzeu v Liberci, který založil roku 1983 a až do svého odchodu do důchodu spravoval Jan Kabiček.

Za sedm let působení Studia jím prošlo celkem 25 členů. **Jiří Bartoš**, dnes již typický krajinář Jizerských hor a bukových lesů, prošel v šedesátých letech obdobím fotografování portrétů a aktů, abstraktní fotografie i koláží. Je stále aktivním členem Jizerského fotoklubu, který v roce 1960 zakládal. Publikoval v mnoha fotografických časopisech a v roce 2003 vydal fotografickou knihu *Nohama v zemi, hlavou v oblacích*. Za svůj život získal mnohá ocenění nejen u nás, ale i v zahraničí a autorsky se reprezentoval na více než šedesáti vý-

Obr. 4. Jiří Plátek – z cyklu fotogramů *Pohled zítřka*, archiv autora.

stavách. **Jaromír Berger**, žijící v Lomnici nad Popelkou, zobrazoval svět kolem sebe zachycením nálady okamžiku, hledal symboliku v nalezených obrazech. Později se zabýval převážně krajinářskou fotografií z okolí svého domova. Byl členem Spojeného fotokroužku ZK ROH n. p. Technolen v Lomnici nad Popelkou. V roce 1982 vydal fotografickou publikaci *Kraj pod Táborem*, vydanou k výročí 750 let vzniku Lomnice nad Popelkou. **Josef Cícha** se věnoval dokumentární a reportážní fotografii stejně jako **František Koblížek**. **Jiří Červinka** inklinoval nejen k živé fotografii, ale i ke zcela novým, pro šedesátá léta typickým výtvarným pohledům a nezvyklým detailům. Surrealistické vlivy a náznaky abstrakce naznačují fotografie **Václava Dlouhého**. Snímky **Reného Elstnera** vynikají netradičními diagonálami, podhledy a nadhledy z žabí a ptačí perspektivy, typické pro fotografie meziválečné avantgardy. Hru světla a stínu ve velkých kontrastech a zachycení atmosféry běžných životních situací, nalezených zátiší a krajiny ukazují obrazy **Vladimíra Hanzla**. Každodenní život kolem sebe dokumentovali fotografové **Ing. Zdeněk Havlas** a **Gustav Hřebíček**. Kontrastní nalezená zátiší a snímky s pohybovou neostrotí v podlouhlých formátech ukazují fotografie **Stanislava Hrubanta**, který byl později členem fotografického seskupení Trifoto a věnoval se více fotografování krajiny. Liberecký fotograf Severočeského muzea **Jan Kabíček** byl fascinován krajinou, kterou zaznamenával různými úhly pohledů, experi-

Obr. 5. Čestmír Krátký – *Arabeska*, archiv SM.

mentoval od klasických záběrů až po záběry textur a mikrosvěta. Netradiční nadhledy promítal i do dokumentačních, výtvarně pojatých záběrů ze života všedních dnů. V roce 1983 založil v muzeu Kabinet fotografie, ve kterém je evidována ucelená sbírka fotografií členů Studia. Za fotografa mraků, blesků a bouří je považován **Miloslav Kalík**, který vyražel fotografovat České Středohoří kdykoliv, kdy bylo to pravé a vhodné počasí. Dychtivě čekal na správný okamžik záblesků a světél, aby mohl zaznamenat náladu krajiny. Spolupracoval na mnoha fotografických knihách, jeho poslední monografií snímků české krajiny je kniha s příznačným názvem *Mezi nebem a zemí* z roku 2002. Klasickými krajináři byli také **Josef Kozák** a **Karel Škopek**, který také stál u zrodu již zmíněného Spojeného fotokroužku ZK ROH n. p. Technolen v Lomnici nad Popelkou. Jeho výtvarné fotografie přírody navozují jemně poetickou náladu. Fotograf-filozof **Čestmír Krátký** nacházel svá témata v Jizerských horách, na oprýskaných zdech a hlavně na smetištích. Objevoval na nich jemné doteky detailů a pozůstatků lidských i zvířecích existencí a svými filozoficky laděnými komentáři a názvy jim dával jiný význam, zamýšlející se nad vztahem přírody a člověka. Byl nejen fotografem, ale významným teoretikem fotografie, který přispíval do odborného tisku. Podílel se na několika projektech v Československu i v zahraničí, zapojením monumentální fotografie v architektuře. Vydal dvě monografie, první v roce 1969 a druhou v roce 2007. Výtvarný cit vnímáme ve fotografických experimentech **Zdeňka Melichara**, který se jinak

Obr. 7. Josef Steinic – *Mokrý terén*, archiv SM.

Obr. 6. Jan Kabiček – *Zimní motiv*, archiv SM.

Obr. 8. Karel Škopek ml. – *Bez názvu*, archiv autora.

převážně věnoval zaznamenávání krajiny a rostlin. **Jan Pikous** se svými subjektivními snímky dokázal citlivě vcítit do světelné nálady okamžiku, který realisticky přebíral nebo ho převáděl do vnitřního vidění a který často symbolicky spojoval se svými představami. Přesl od fotografií krajiny přes strukturální abstrakce, surrealistické kompozice, inscenované a manipulované fotografie až k různým experimentům fotomontáží, dvojexpozic a koláží, od černobílé fotografie až k barvě. Je autorem sedmi fotografických publikací s vlastními texty. Tvůrčí práce s fotogramy a s mnohanásobnou solarizací přivedly **Jiřího Plátka** až k čistě grafickému kontrastu černé a bílé, který se pro něj stal typickým. Zpočátku nalezeným objektům přisuzoval význam **Ladislav Postupa**, později motivy nehledal, ale sám je vytvářel. Nacházel různé obyčejné předměty, přenášel je do svého ateliéru a inscenoval podle svého předem promyšleného tvůrčího záměru. Dal tak vzniknout novým obrazům s novou symbolikou s použitím převážně černého pozadí, blížícím se grafice. Velký význam přikládá názvům fotografií, které jim dávají nový společensko-kritický význam. Vyšlo mu celkem pět monografií, první v roce 1967 a poslední v roce 2011. **Petra Riedla** vždy přitahovala živá fotografie s netradičními pohledy nalezených městských zátíší. Stejně jako **Karla Šípka**, který v nich hledal symboliku a jistou lyriku. **Karel Škopek ml.** měl skvělý pozo-

Obr. 9. Karel Škopek – *Sad v zimě*, archiv SM.

Obr. 10. René Elstner – *Geometrie dopravy*, archiv SM.

rovací talent na zachycení atmosféry každodenních momentů všedních dnů. **Josef Steinic** nacházel výtvarnou estetiku a náladovost v běžných denních situacích, kterým propůjčoval své vlastní vidění. Snímky **Františka Vokála** zaznamenávají krajinu, lidi a nalezená zátiší, které nacházel v okolí místa svého bydliště a které mu byly tak blízké.

Po šesti letech úspěšného vývoje se začala projevovat mírná únava a tvůrčí vyčerpanost členů. Některá témata a nápady se začaly opakovat. K jejich vývoji nepřispěla ani politická situace a měnící se priority v Československu na konci šedesátých let. Členové přestali splňovat nastavené podmínky a ke dni 1. 2. 1969 bylo Studio výtvarné fotografie oficiálně zrušeno. Někteří fotografové odešli na volnou nohu a stali se více či méně známými, jiní se přesunuli do lokálních fotoklubů nebo přestali fotografovat úplně.

Studio výtvarné fotografie v Liberci patří k nejvýznamnějším uměleckým amatérským fotografickým volným sdružením, které mají pevné a důležité místo v historii české fotografie.

SUMMARY:

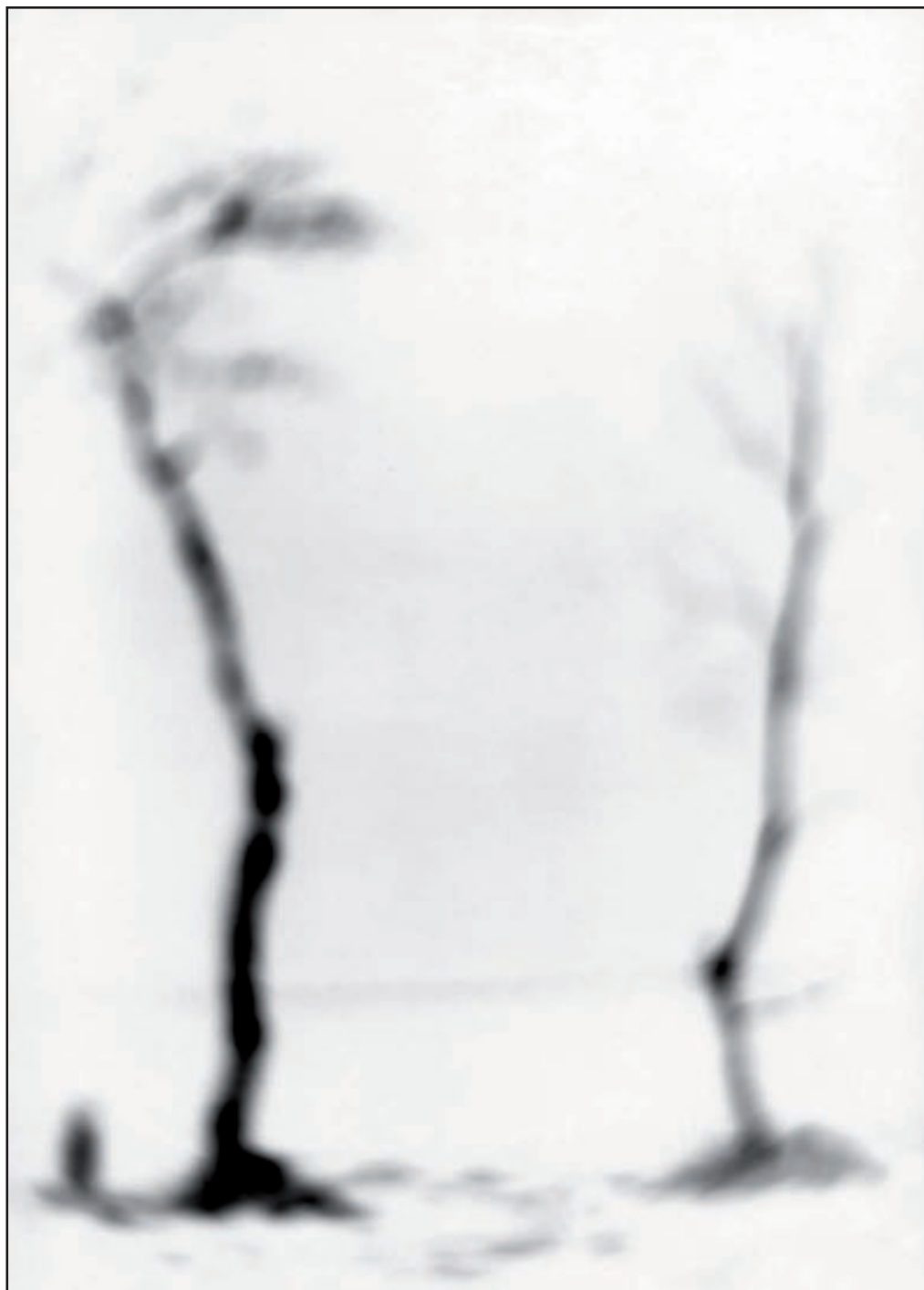
Fifty years since the founding of The Studio of Creative Photography in Liberec

Mild political easing and the influence of abstract art in the early sixties in Czechoslovakia showed a different view of art and even a photograph. Building on the interwar avantgarde, it was not viewed merely as a documentation record, but also as an independent branch of art. New possibilities for experimentation and creative expression have opened up for photographers. In this innovative and exciting time highly significant photographic association called Studio of Art Photography originated in Liberec. The initiator of its foundation in 1962 was a well-known photographer of nudes and an architect Vilém Boháč. Within seven years of its existence, 25 photographers were working in the studio. Their work is characterized by high demands on contents, artistic and technical excellence of photos. It is an example of the period of gold sixties. It gives us a clearer picture of their quest for individual and non-traditional views in various genres of photography and traces their photographic development. In their statutes, they have set very strict conditions for acceptance, but also for the duration of membership, and thus maintained a very high quality of their work. They organized educational lectures, participated in competitions at home and abroad and organized exhibitions.

Studio of Art Photography in Liberec is one of the most significant free artistic, photographic, amateur associations which has strong and important place in the history of Czech photography.

Obr. 11. Ladislav Postupa – *Svědění*, archiv autora.

Obr. 12. Petr Riedel – *Kdo co*, archiv SM.

IVO BURIAN: VÝTVARNÍK A PEDAGOG**Kateřina Nora Nováková**

Tento text je o člověku, který žije nedaleko nás a ve skromnosti sobě vlastní tvoří ve svém ateliéru nad Železným Brodem. Výtvarník Ivo Burian (*1939) je na Železnobrodsku velmi známou osobností, protože zde svou prací a působením v odborné sklářské škole zanechal nesmazatelnou stopu. I když dnes jeho jméno většině mladých lidí pravděpodobně nic konkrétnějšího nepřipomene, byly doby, kdy se o něm ve vrcholných výtvarných kruzích mluvilo velmi často. Jeho práce byly zvláště v 60. letech 20. století publikovány v našich i zahraničních odborných časopisech a to zejména v souvislostech s tvorbou skleněných nádob, pozoruhodných břidlicových šperků a interiérových realizací ze skla a břidlice do architektury. Ve druhé polovině 20. století obdržel za své práce také mnoho významných ocenění, nejen u nás, nýbrž i ve světě.

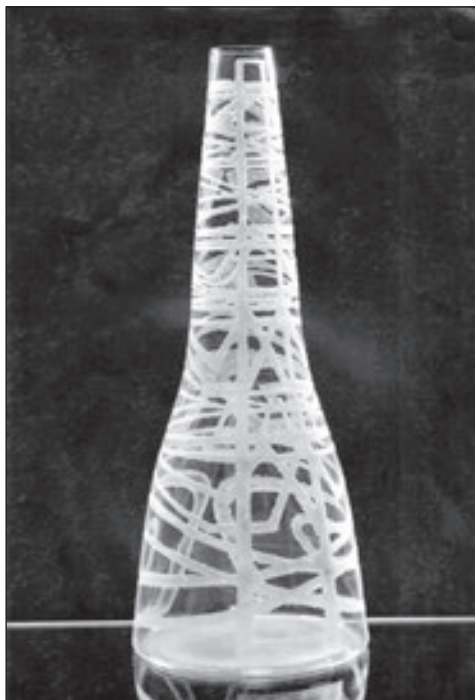
Osobnost Ivo Buriana je s Železnobrodskem spjata již od prvních výtvarných počínů na zdejší Uměleckoprůmyslové škole sklářské, kterou absolvoval v letech 1957–1959 v oddělení malby na sklo. V železnobrodské škole se setkal s osobností, která jeho životní cestu ovlivnila ještě několikrát. Nebyl jí nikdo jiný než zdejší sklářský výtvarník Stanislav Libenský, který na škole v té době působil nejen jako ředitel, ale v malířském oddělení vedl výuku kreslení a navrhování. V dílně se od Jaroslava Dědečka, ale také od Jana Novotného, zaměstnaného ve škole v poloprovozu, Burian naučil technologickým a technickým základem řemesla, které ho provází celý další tvůrčí život. Jeho hluboký zájem o obor, talent a píle jej po maturitě v roce 1959 přivedly na Vysokou školu uměleckoprůmyslovou v Praze, do ateliéru skla, který v té době vedla osobnost české sklářské tvorby nanejvýš povoláná, profesor Josef Kaplický. Sklo zde nebylo využíváno jen jako prostředek k vytvoření díla nebo účelového designu v materiálu s jedinečnými vlastnostmi, ale zejména jako prostředek k vyjádření myšlenky, vnuknuté jeho autorem. Kaplický byl zosobněním hluboce uznávané prvorepublikové výtvarné školy, významným teoretikem a pedagogem zejména při výchově poválečné sklářské generace. Sklo ctil jako výsostný materiál s nezastupitelnými vlastnostmi, v němž lze ztvárnit téměř jakákoliv díla, postavená na roveň sochařství nebo malířství. I přes přísně vyžadovanou kázeň vládla v ateliéru profesora Kaplického svobodná tvůrčí atmosféra, podněcující studenty k hledání nových řešení a výrazu pro poválečnou sklářskou tvorbu, vycházející z české meziválečné avantgardy. Studenti technologicky spolupracovali s ateliéry Uměleckého skla v Novém Boru, ochotnými realizovat jejich sklářské experimenty. Kaplický ctil dokonalé tvarové zákonitosti v jednotě s využitým dekorem, korespondující s výtvarným záměrem a technickým provedením, které u svých studentů díky promyšleným osnovám výuky také důsledně prosazoval. Nejdříve se věnovali pouze kresbě tvarů nádob, další rok pak leptaným dekorům, malovanému sklu, leptaným a malovaným vitrážím a šestý ročník byl syntézou dosud nabytých zkušeností, vrcholících v diplomové práci. Tu ale Burian realizoval již u jiného učitele. V roce 1963 převzal po roční pauze vedení tohoto ateliéru profesor Stanislav Libenský. Atmosféra a tvůrčí orientace ateliéru se změnila směrem k většímu zaměření se na moderní trendy soudobého světového umění a designu, jehož doklady jim Libenský poskytoval prostřednictvím nových zahraničních

publikací, které studenty bez nemalých výsledků posunovaly vpřed. Mnozí z nich se tak díky své kreativitě a pili dostali se svými pracemi na přední místa světových výstav a soutěží. Ivo Burian u Libenského diplomoval v roce 1965 hned několika pracemi – rozsáhlým souborem dutého skla s leptanými a malovanými dekory (obr. č. 2, 14, 16), vlastním navrženým souborem nápojového skla a nádobou na bowli z křišťálového skla a také rozměrnou vitráží s abstraktní malbou.

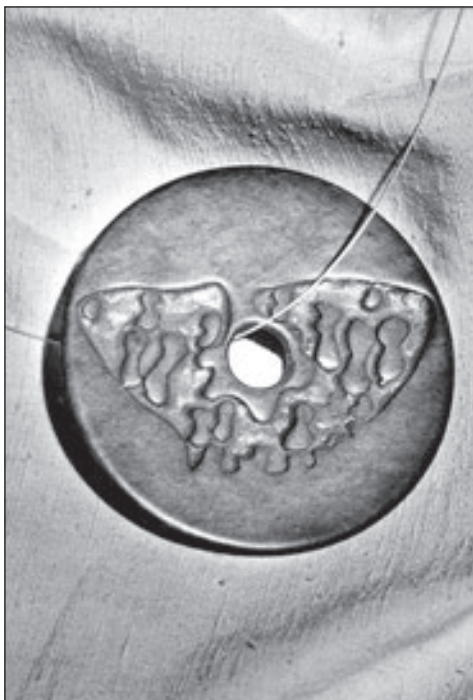
Podnět k dalšímu výraznému výtvarnému počínu se pro Ivo Buriana naskytl ještě na VŠUP, při konání mezinárodní umělecké soutěže bižuterie na výstavě Jablonec '65. Mezinárodní komise, složená z odborníků, ocenila jeho šperky z železnobrodské zelené břidlice 2. místem. (obr. č. 3, 4). Jelikož se jednalo o opravdu velmi novátorské pojetí broží a přívěsků a také uvedení břidlice jako hlavního, šperkařsky netradičního materiálu, zmiňoval se o tomto počínu poměrně často také dobový tisk. Také prof. Libenský v rozhovoru pro Mladou frontu řekl: *“Na mne osobně velmi zapůsobil bižuterie Ivo Buriana. Je vytvořena v zajímavé poloze z jedinečného materiálu – břidlice. Podle mne je velmi výrazným přínosem pro názor na moderní bižutérii. Přesto, že jde o věc ryze individuální – nemůže se počítat s masovou výrobou – je takovým kulturním vpádem do této oblasti, že určitě ovlivní i jiné výrazové okruhy. Připomíná mi znovuobjevenou starověkou kulturu, krásu, která je prostá jakékoli módnosti a plně odpovídá svému poslání – ve správných dimenzích krásit ženu.”*¹ Kromě šperků byl v roce 1965 Burian pověřen architektem jabloneckého výstaviště, Ing. Karlem Pelantem, vytvořením rozměrného abstraktního břidlicového reliéfu pro zdejší restauraci.

Burianovy šperky z železnobrodské zelené břidlice byly skutečně významným přínosem pro českou výtvarnou scénu. Projevil se na nich jeho malířský cit pro kompozici, kterou se nesnažil formovat pouze strukturou povrchového reliéfu čar a teček. Na malých, dokonale vyhlazených plátcích tohoto kamene, vytvarovaných jak do základních geometrických tvarů, tak i do forem, odpovídajících organickému tvarosloví 60. let, se objevují i hluboko ryté struktury. Některé z nich jsou řešeny provrtáváním a probušovanými otvory nebo hlubokými prohlubněmi se zaoblenými hranami. Někdy je reliéf ponechán v barvě zelené břidlice, jindy je vyplněn bíle zabarveným epoxidem nebo mědí. Některé kusy břidlice jsou zoxidované do hněda, čehož Burian docílil vypálením v peci. Na některých plátcích se díky tomuto postupu zvýraznily tečky železa. V několika případech využil také černé francouzské břidlice (obr. č. 1, 5, 20). Motivy struktur, objevujících se na těchto špercích, vycházejí z návrhů pro leptané a pískované sklo a jsou zcela v intencích dobového vnímání, silně ovlivněného strukturalismem a opartem tehdejší výtvarné kultury. Za tyto šperky získal také zlatou medaili na výstavě Form und Qualität, pořádané při Internationale Handwerksmesse v Mnichově 1967, a v tomtéž roce se s velkým úspěchem setkaly jeho talíře ze zelené břidlice na výstavě Československý průmyslový návrh v londýnském The Design Centre. Na talířích vybroušených z masivního kusu břidlice vytvořil pozoruhodné obrazce opět s uplatněním geometrických struktur (obr. č. 8, 9, 18). Při prvním pohledu na tyto kamenné šperky i talíře určitě hlavně díky materiálu a způsobu jeho zpracování vyvstane mnohým pozorovatelům myšlenka, kterou už nadnesl prof. Libenský. Totiž, že i přes moderní pojetí vyvolávají v našich nitrech nepatrný závan čehosi velmi starobylého, blízkého, něčeho, s čím jsme se již v naší pradávné minulosti setkali. Tyto motivy uplatnil v r. 1969

1 Dita HAJNÁ, *Krásá bude soutěžit*, in: Mladá fronta, 27. 6. 1965.

Obr. 2. Váza, pískované a leptané sklo, součást diplomní práce, 1965.

Obr. 3. Přívěšek, pískovaná a broušená břidlice, 1965.

Obr. 4. Přívěšek, pískovaná a broušená břidlice, 1965.

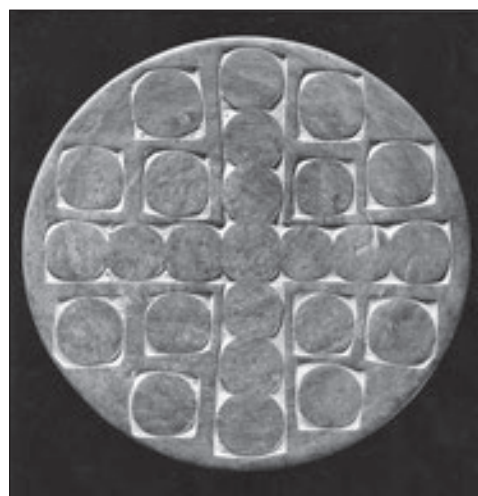
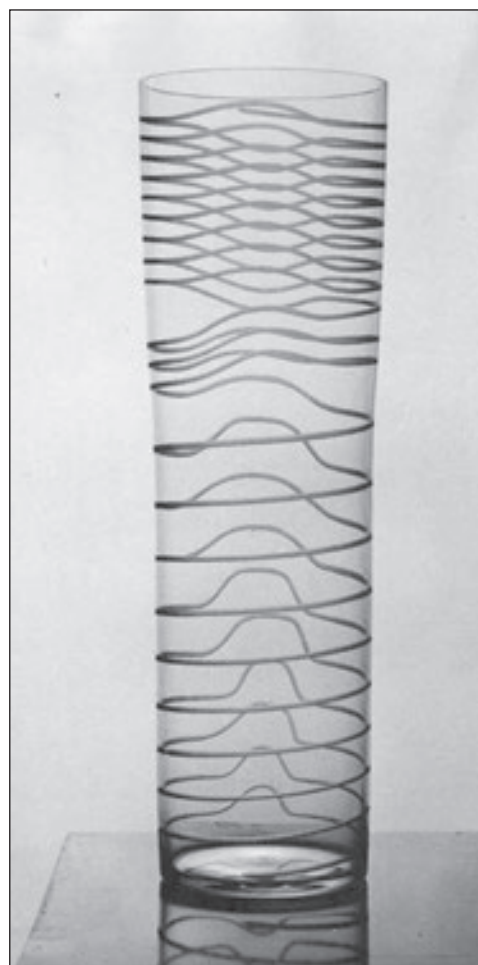
Obr. 5. Přívěsek, pískovaná a broušená břidlice, 1965, foto: Adolf Vrhel.

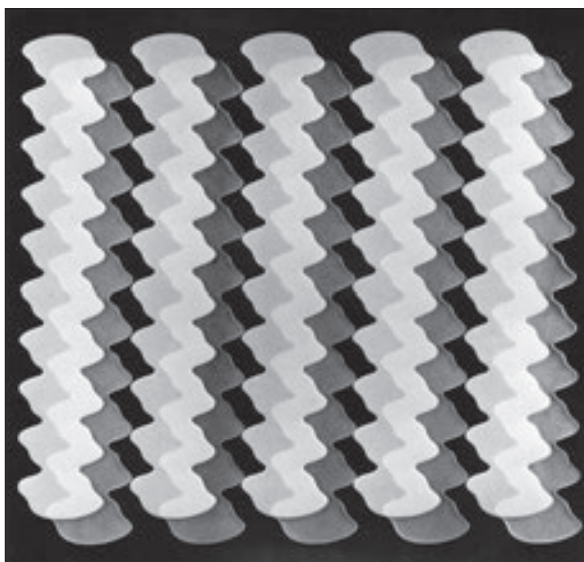
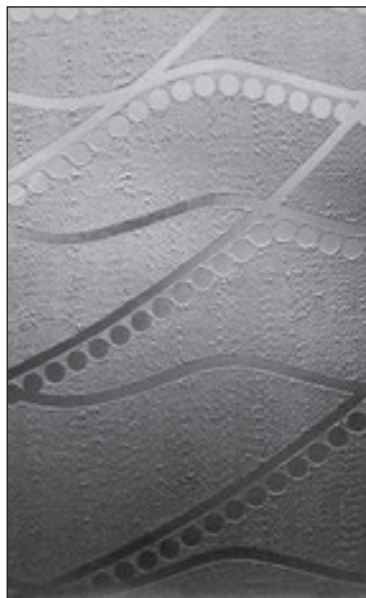
Obr. 6. Váza, ryté sklo, 1968, foto: Jiří Erml.

Obr. 7. Váza, ryté sklo, 1968, foto: Jiří Erml.

Obr. 8. Talíř, pískovaná a broušená břidlice, 1967.

Obr. 9. Talíř, pískovaná a broušená břidlice, 1967.

Obr. 10. Břidlicový reliéf, n. p. Lachema v Brně, 1970.

Obr. 11. Detail leptaného povrchu vitraje, 70. léta.

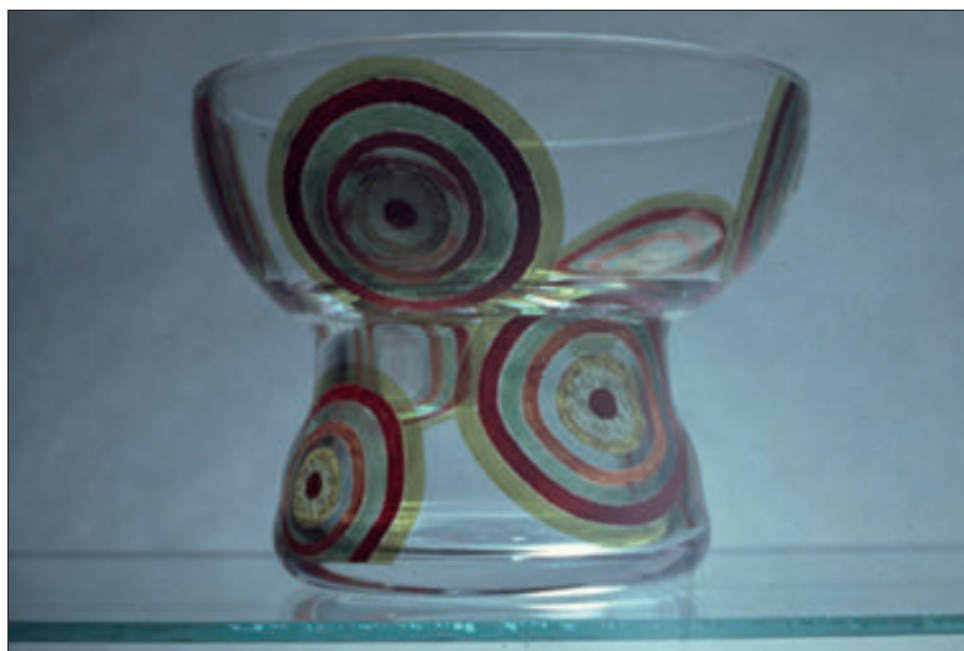
Obr. 12. Skleněná vitraj pro prodejnu n. p. Kolora v Semilech, 1970.

Obr. 13. Váza, ryté sklo, 1972, foto: Jiří Erml.

Obr. 14. Ivo Burian, váza, součást diplomní práce, malované sklo, 1965.

Obr. 15. Ivo Burian, okno do Sklářského muzea v Harrachově, malované a pískované sklo, 1971, foto: Jiří Drkl.

Obr. 16. Ivo Burian, váza, součást diplomní práce, malované sklo, 1965.

Obr. 17. Soubor smaltových broží, email na mědi, 1968.

Obr. 18. Ivo Burian, kachel, pískovaná a broušená břidlice s pryskyřicí, 70. léta.

Obr. 19. Ivo Burian, váza pro výstavu Ikebana, leptané a malované sklo, 1970.

také v rozměrnější realizaci mohutné plastiky z jednoho kusu břidlice pro stálou expozici Muzea Dr. Aleše Hrdličky v Humpolci.

Dvě zlaté a bronzovou medaili obdržel za kolekci smaltovaných, ale i břidlicových šperků na další mezinárodní výstavě bižuterie Jablonec '68 (obr. č. 17). Smaltované měděné brože vycházely z kruhů, čtverců a oválů, přičemž se v barevném i tvarovém členění jejich povrchu projevovaly opět experimenty s opartovými modifikacemi. I ve smaltovaných špercích, orientujících se zejména na tvar kruhu a oválu, nebo jejich vzájemném tvarovém prolnutí se projevuje Burianův zájem o barevnou kompozici v duchu opartových proměn tvarů a místy i jejich působení dojmem struktur na malém prostoru šperků. Na této výstavě prezentoval také kolekci jednoduchých geometrických broží s motivem kruhu a čtverce ze soustruženého a mořeného lipového dřeva. Ivo Burian považoval svou šperkařskou tvorbu vždy jen jako jednu z možných výrazových cest svých výtvarných myšlenek. Řešil je jako drobnou haptickou grafickou plochu, která má na těle nositele v drobném formátu mnohdy větší působnost, než statická velkoformátová díla. Proto je také možné vysvětlit autorův nezájem o vytvoření vlastní upínací mechaniky a naopak využití klasických prefabrikovaných brožových mechanik nebo jemných řetízků a ocelových strun, provlečených otvory v přívěscích. Svě šperky z břidlice vystavoval na mnoha dalších výstavách se skupinou Kov a šperk UP sekce Svazu československých výtvarných umělců i se skupinou Balance '68.

V druhé polovině 60. let se Ivo Burianovi výtvarně velmi dařilo. V roce 1967 se mu naskytla příležitost účastnit se soutěže Sklo pro Expo '67 v Montrealu. I když si pro tuto práci vybral obor rytého skla, který ale technicky dokonale neovládal, dokázal i přesto ve velmi krátkém čase a v improvizovaných podmínkách během své povinné vojenské služby vytvořit vázy s rytými motivy, za které získal druhé a třetí místo. Jejich abstraktní dekor působí sice oproti klasickým ryteckým pracím mírně netypicky, ale i přesto zaujal komisi svou razancí a zároveň respektováním tvaru nádob. Sklářský výtvarník v Burianovi zvítězil i při účasti na 2. Trienále řezaného skla v roce 1968 v Brně, kde na čistých válcovitých tvarech číší a váz překvapil výrazným lineárním dekorem, vycházejícím z opartové zkratky graficky zachyceného pohybu nebo reflektující opakovaný rytmicky rozhýbaný lineární motiv vlnovky (obr. č. 6, 7, 13). Svými pracemi se účastnil i na další světové výstavě Expo '70 v Ósace, kam spolu s dalšími sklářskými výtvarníky navrhl tvary a dekory nádob pro výstavu tradičního aranžování květin – Ikebana (obr. č. 19). Tématika jemného leptaného dekoru, který z dálky působí jednotně, ale zblízka můžeme pozorovat příjemnou hru jeho jedinečných drobných detailů, se opakuje i na Burianových pracích pro 3. Trienále řezaného skla v Brně, kde za ně získal ocenění.

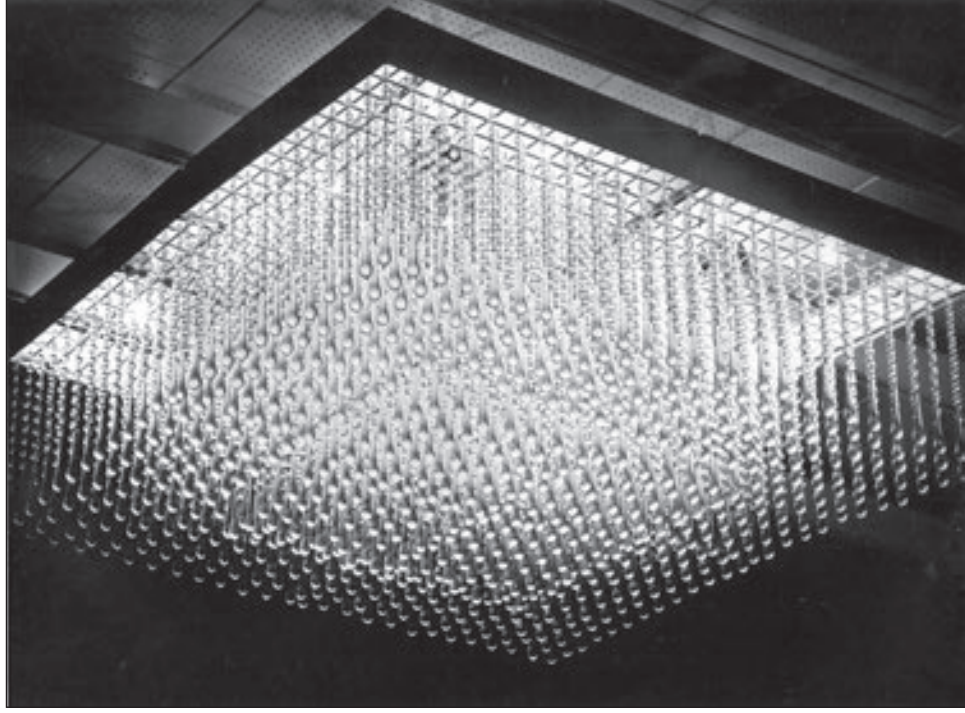
Jméno Ivo Buriana se také vrylo do povědomí mnoha studentů, které učil na Střední uměleckoprůmyslové škole sklářské v Železném Brodě, kde působil v letech 1966–1972 jako vedoucí výtvarník v oddělení bižuterie. V tomto období ovlivnil mnoho svých svěřenců zejména v oblasti přístupu ke kompozici ve šperku a modelaci prostorové hmoty s využitím smaltů, ale také některých méně obvyklých šperkařských materiálů. V roce 1972 se ze školy vzhledem k politické situaci a nepříjemné atmosféře rozhodl odejít a působit sám ve svobodném povolání. Do školy, vedené v nových společensko-politických poměrech po roce 1989 osobností vynikajícího sklářského výtvarníka a pedagoga Pavla Ježka, se s radostí znovu vrátil. V roce 1990 nastoupil jako vedoucí pedagog oddělení hutního tvarování skla a od roku 1992–2000 působil v oddělení tvarování, malování a leptání skla. Také zde vy-

choval řadu talentovaných výtvarníků, kteří pokračovali na vysokých výtvarných školách. Ve výuce tvarování, malby, leptání a pískování skla se snažil své studenty naučit kompozičním zákonitostem tvaru, barvy nebo vybraného motivu tak, jak se tomu sám učil na VŠUP a předal jim i spoustu praktických zkušeností z vlastních realizací. Za jeho působení vytvářeli žáci na tvarově ušlechtilých nádobách rytmizované geometrické, ale i ryze fantazijní abstraktní dekory, jejichž základem byl vždy detailní grafický návrh. Většina malovaných, leptaných a pískovaných obrazců byla provedena s velkou řemeslnou precizností, kterou Burian po svých studentech vyžadoval do detailu, stejně jako u své vlastní práce.

Po roce 1972 se jedním z jeho hlavních výtvarných zájmů a také samozřejmě příjmových zdrojů staly realizace do architektury, kterým se věnoval až do 90. let. Patří mezi ně zejména reliéfy i větší plastické objekty s využitím oblíbené břidlice, skleněné vitráže, svítidla a informační grafika. Tak jako u mnoha dalších bývalých studentů se i u Buriana právě v oblasti souvztažnosti uměleckého díla s architekturou uplatnil vliv Josefa Kaplického a Stanislava Libenského. Ve svých motivech, leptaných a pískovaných několikavrstevných vitrážích nebo pískovaných a broušených břidlicových deskách, se vždy snažil nějakým způsobem reflektovat prostředí, do něž byla realizace určena (obr. 11). Burian vnímal plochu skla jako grafický projev, umocněný navíc průsvity a průhledy do pozadí nebo do dalších promyšleně postavených vrstev. Kromě reliéfu pro jablonecké výstaviště byl jednou z prvních větších realizací do architektury bazén s plastikou fontány pro hotel Thermal v Karlových Varech, projektovaný V. a V. Machoninovými. V dalších realizacích spolupracoval zejména s akademickým architektem Ing. Miroslavem Řepou. Jedna z prvních skleněných vitráží vznikla v roce 1970, vytvořená pro prodejnu n. p. Kolora v Semilech (obr. 12), břidlicové reliéfy pro n. p. Lachema v Brně (obr. 10), v roce 1971 svítidla pro prodejnu upomínkových předmětů naproti Stavovskému divadlu (obr. 21), svítidla v prodejně klenotů v Praze 1 (obr. 22) nebo okna v muzeu a prodejně skla v Harrachově (s Ing. Pelantem, obr. č. 15). Následovaly další realizace – monumentální znak České pojišťovny v pobočce ve Vrchlabí z r. 1976, který byl od země do stropu složen z jedenácti skleněných tabulí, vitráž Květy pro svatební síň na zámku v Rychnově nad Kněžnou a skleněné výplně dveří do zámku v Návarově. Pozoruhodnými realizacemi byly také závěsy z čirých skleněných kuliček, které uplatnil v interiéru Kulturního domu Vodních staveb v Praze-Hostivaři, kde vytvořil i rozměrnou stěnu z čirého a hnědého pískovaného skla Vrstvy země v roce 1979, která patří svou výtvarnou stylizací mezi Burianovy nejlepší práce. Skleněné závěsy byly uplatněny také v pobočkách České spořitelny v Pardubicích a v Hodoníně, pro které vytvořil i designově čistá svítidla, složená ze skleněných koulí na kovové konstrukci. Zajímavou realizací je také skleněná dělicí stěna v hotelu ve Štikovské roklí u Staré Paky z roku 1985, která svým kompozičně promyšleným rastroem odpískované zrcadlové tabule a opartově geometricky členěné barevné plochy dělí dva funkčně zcela rozdílné prostory (obr. č. 23, 24). Z informační grafiky bych chtěla zmínit Burianovu tvorbu výrazově čistých informačních desek z pískované břidlice na několika budovách nebo výtvarně propracované emblémy jednotlivých podniků na fasádě prodejny Novoborského skla na Malém náměstí v Praze.

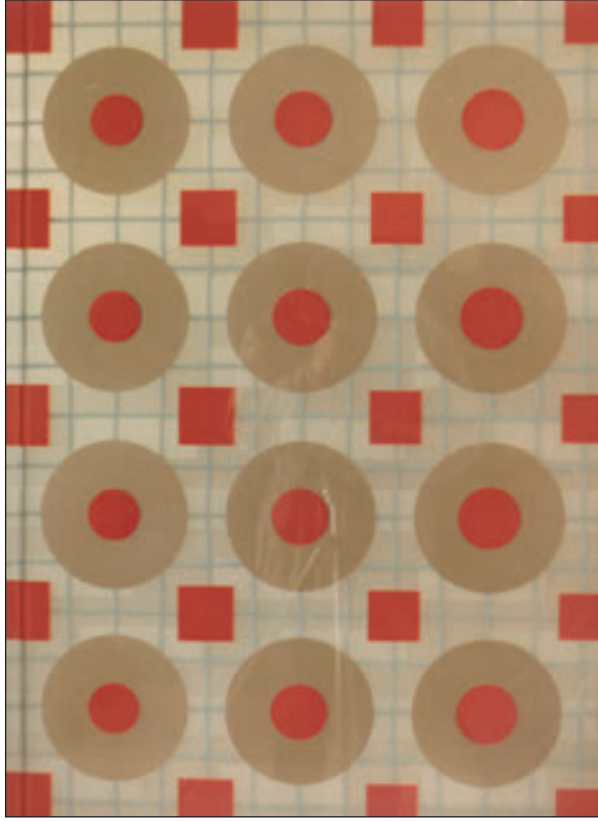
Obr. 21. Svítidlo, křišťálové sklo, kov, prodejna upomínkových předmětů Praha 1, 1971.

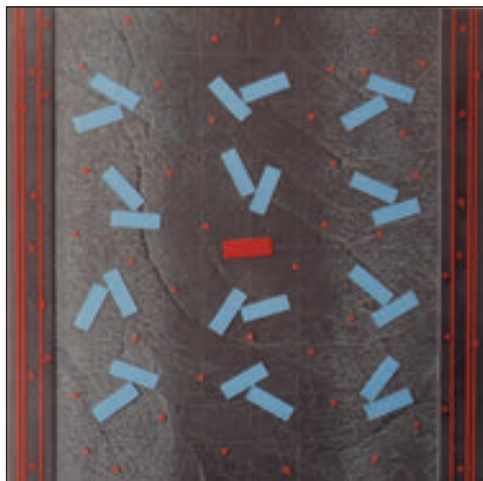

Obr. 22. Svítidlo pro prodejnu klenotů, Praha 1, 1976.

Obr. 23, 24. Detail skleněné dělicí stěny v hotelu ve Štikovské Rokli u Staré Paky, pískované a malované sklo, 1985.

Obr. 25. Kachel, Okno na východ, pískovaná a broušená břidlice, epoxyd, 2001, foto: Tomáš Hilger.

Obr. 26. Kachel, Okno na sever, pískovaná a broušená břidlice, epoxyd, 2001, foto: Tomáš Hilger.

Obr. 27. Kachel, Okno na západ, pískovaná a broušená břidlice, epoxyd, 2001, foto: Tomáš Hilger.

Obr. 28. Kachel, Okno na jih, pískovaná a broušená břidlice, epoxyd, 2001, foto: Tomáš Hilger.

V posledních letech se Ivo Burian věnuje zejména volné tvorbě. Jedněmi z jeho nejmladších prací jsou rozměrné pískované a broušené kachle s geometrickými kompozicemi. Oproti dřívějším realizacím z břidlice je zřetelné zejména jiné uspořádání kompozice, kde je využito přirozené struktury kamene i s případnými prasklinami, které jsou velmi promyšleně zakomponovány do výsledného obrazu. Nově jsou také využity barevné pryskyřice, které akcentují místy citlivě a jindy kontrastně některé z obrazových prvků. Série kachlů byla představena i na výstavě Libenský a jeho škola v Národním technickém muzeu v Praze v roce 2001, reprízovaná v následných dvou letech v Salzburgu (Prager Kabinett), v Taipei (Grand Crystal Museum) a v New Yorku (Museum of Arts and Design) (obr. č. 25–28).

A slovo závěrem? Je těžké shrnout tvorbu takto všestranného tvůrce, jehož myšlenky našly uplatnění hned v několika oblastech výtvarného umění. Dalo by se říci, že Ivo Burian je výtvarníkem, který našel uplatnění v každém oboru, kterého se zhostil svou pílí a houževnatostí spolu s velkou dávkou výtvarného citu a technického nadání, vytříbeným smyslem pro materiál, formu a její grafické řešení v malém i velkém formátu.

Literatura:

Dita HAJNÁ, *Krása bude soutěžit*, in: Mladá fronta, 27. 6. 1965

Antonín LANGHAMER, *Legenda o českém skle*, Zlín 1999

Antonín LANGHAMER, *Mládí o budoucnosti bižutérie*, in: Mladá fronta, 29. 8. 1965

Antonín LANGHAMER – Milan HLAVEŠ, *100% sklo. Sklářská škola v Železném Brodě 1920–2010*, Praha 2010

Sklo 1920/1996. SUPŠ sklářská Železný Brod, katalog výstavy, Železný Brod 1996

SUMMARY:

Ivo Burian: artist and pedagogue

Ivo Burian (* 1939), the artist, is a well-known personality in the Železný Brod Region. He studied at the Glass School, graduating in 1957–1959 in the department of painting on glass at Stanislav Libenský department. Then, he studied in the glass studio at the University of Applied Arts in Prague under prof. Josef Kaplický and graduated with prof. Libenský. Burian's work was published in domestic and foreign journals particularly in the 60's of the 20th century, especially in the context of the creation of glass vessels, jewellery from slate and interior realization of glass and slate into architecture. In the second half of the 20th century, Ivo Burian received many major awards at home and abroad for his work, especially for rare and unusual slate jewellery processing in the spirit of structuralism and for etched and sandblasted glass.

SKLO STANISLAVA LIBENSKÉHO A JAROSLAVY BRYCHTOVÉ V ARCHITEKTONICKÝCH OBJEKTECH ZAŘAZENÝCH MEZI NÁRODNÍ KULTURNÍ PAMÁTKY ČESKÉ REPUBLIKY

Oldřich Palata

Autorské práce umělecké dvojice Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové jsou známé odborníkům po celém světě. Jejich plastiky z taveného skla představují respektované doklady soudobého umění a patří mezi prestižní exponáty mnoha významných veřejných i soukromých sbírek. Podstatně méně známá je však spolupráce Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové s architekty při dotváření nejenom soudobých, ale i rekonstruovaných historických staveb. A pouze hrstka zasvěcených ví o tom, že mezi budovami, do nichž tato autorská dvojice zasáhla svou tvorbou, jsou rovněž architektonické klenoty dějinného významu, které byly prohlášeny za národní kulturní památky.

Budova někdejšího purkrabství v areálu Pražského hradu¹ stojí na místě hradiště z doby Přemyslovců z 9. století. Její středověký vzhled zásadně poškodil rozsáhlý požár, který v červnu 1541 zachvátil v Praze dvě třetiny Malé Strany a část hradního areálu. Zato přestavba purkrabství, kterou vedl v roce 1555 v duchu italské renesance Giovanni Ventura, se dochovala v takřka nezměněné podobě přes čtyři sta let až do dvacátého století (obr. 2). Slavná minulost této budovy² byla v éře „lidového Československa“ zapomenuta. V roce 1960 rozhodla Ideová rada pro obnovu Pražského hradu o proměně purkrabství na Dům československých dětí, „zařízený pro pobavení, poučení, osvěžení i odpočinek zejména mimo-pražských návštěvníků Hradu“.³ Moderní rekonstrukci v letech 1961–1963 zajišťoval v duchu tehdejší doby kolektiv pracovníků Státního ústavu pro rekonstrukci historických měst a objektů v Praze. V čele pracovní skupiny stál K. Virgus, ale rozhodující podíl na koncepci a vypracování projektu měl Josef Hlavatý. Tento zkušený architekt, který řadu let spolupracoval s Otto Rothmayerem na obnově Pražského hradu, se v tomto případě zabýval před-

1 Areál Pražského hradu byl prohlášen za národní kulturní památku v roce 1962.

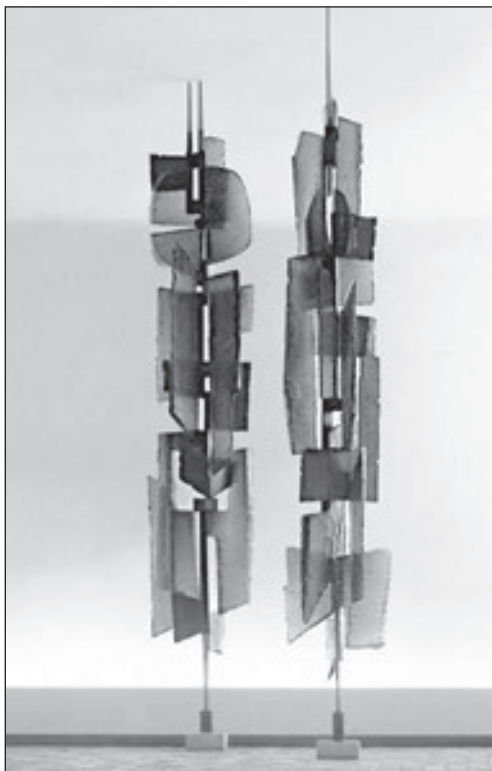
2 Budova byla v minulosti sídlem purkrabího (zástupce českého panovníka v době jeho nepřítomnosti na Hradě) a také místem, kde zasedal Nejvyšší soud; na nádvoří se vykonávaly popravy a podle tradovaného podání tu byl stát v roce 1498 i český odbojný šlechtic Dalibor z Kozojed.

Zajímavou souvislost ve vztahu k budově purkrabství uvádí ve svém životopise císař a český král Karel IV. (1316–1378): „Dojeli jsme velice pozdě do Pražského hradu, do starého domu purkrabského, kde jsme po několik let přebývali, dokud nebyl vystavěn velký palác.“ (Karel IV., *Vlastní životopis*, Praha 1978, s. 75). Ve formě plurál majestatikus tu Karel IV. nepřímo potvrzuje, že již v jeho době mělo purkrabství za sebou hlubokou historii.

3 Myšlenka na vytvoření Domu československých dětí na Pražském hradě údajně pocházela od tehdejšího 1. tajemníka Ústředního výboru Komunistické strany Československa a prezidenta republiky Antonína Novotného. Viz Jaroslava JAVŮRKOVÁ, *Dům československých dětí v areálu Pražského hradu*, in: *Výtvarné umění*, XIV (1964), č. 2, str. 60.

Obr. 2. Budova starého purkrabství v areálu Pražského hradu. Foto: Jana Hunterová, SM.

Obr. 3. Stanislav Libenský, Jaroslava Brychtová, plastiky *Astronaut a Květ*, tavené sklo a kov, 1963, Dům československých dětí, Praha. Maximální výška 270 cm. Foto: archiv Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové.

nostně otázkami architektonických dispozic rekonstruovaných budov⁴ a při řešení interiérů a výtvarných doplňků ponechal do značné míry „volnou ruku“ umělcům, které si vybral pro spoluřešení tohoto úkolu.⁵

Byli mezi nimi i Stanislav Libenský s Jaroslavou Brychtovou. Zatímco v závěru padesátých let věnovali oba dva u svých monumentálních prací tvůrčí pozornost především skladbám z barevných skleněných kamenů zasazovaných do cementové směsi, počátkem šedesátých let se intenzivně zabývali možnostmi výtvarného využití kombinací masivních ploten hladkého a plasticky tvarovaného taveného skla s kovem. V tomto duchu tehdy vytvořili rozměrné prostorové objekty pro brněnské hotely International či Continental⁶ a ze stejného principu vycházeli i při tvorbě dvou bezmála tři metry vysokých plastik pro Dům československých dětí v areálu Pražského hradu (obr. 3). Obě vertikální kompozice z roku 1962, označené později oficiálními názvy *Astronaut* a *Květ*,⁷ představovaly svým uměleckým pojetím vyhraněný sochařský přístup k práci se sklem. V bezprostřední konfrontaci s fragmentem dochovaného ostění pozdně gotického portálu prokázala tato díla z křišťálového a barevného skla nejenom svébytnou výtvarnou kvalitu, ale také citlivý koncept vytvářející aktivní dialog současnosti s historií.⁸

S díly Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové se v areálu Pražského hradu můžeme setkat i v dalších historických objektech,⁹ tím bezesporu nejvýznamnějším je však nepochybně Svatovítská katedrála,¹⁰ která představuje symbol české státnosti, historie a architektury (obr. 4). Její základy společně položili český král Jan Lucemburský, jeho syn a pozdější císař Karel IV. a první pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic na místě, kde již od počátku 10. století stála křesťanská rotunda a po ní románská bazilika. Stavbu velkoryse koncipované pražské katedrály zahájil významný představitel jihofrancouzské gotiky, Matyáš z Arrasu. Po jeho smrti pokračoval od roku 1356 v započatém díle Petr Parléř, jenž přišel do Prahy z německého Gmündu. Z doby působení tohoto mladého a velice nadaného stavitele pocházejí také dostavby jižní věže a svatováclavské kaple, které patří k vrcholům

4 Rekonstrukce Domu československých dětí zahrnovala kromě budovy purkrabství ještě tzv. Malý lobkovický dům.

5 Na vybavení interiérů se podílely dílny spadající pod Ústředí uměleckých řemesel v Praze a národní podnik Výstavnictví Praha. Tyto práce vedli architekti Jaroslav Zbořil a Miloslav Mašek, kteří po konzultacích s arch. Hlavatým kontaktovali další vybrané umělce.

6 Viz Oldřich PALATA, *Vita brevis, ars longa?*, in: Sborník Severočeského muzea, Historia 18, Liberec 2010.

7 Původní názvy obou plastik zněly *Vertikální plastika I*, *Vertikální plastika II*.

8 Bohužel se tato díla v budově bývalého purkrabství nedochovala a jejich další osud je neznámý. Jedno z nich (*Astronaut*) připomíná replika, která byla zastoupena na Výstavě skla a bižuterie v Jablonci n. N. v roce 1963. V současnosti je tato replika ve sbírkách Muzea skla a bižuterie v Jablonci n. N., kde je v rozloženém stavu umístěna v depozitáři.

9 Okno v kapli sv. Anny v bývalém klášteře benediktinek u sv. Jiří – viz Oldřich PALATA, *Vita brevis, ars longa?*, in: Sborník Severočeského muzea, Historia 16, Liberec 2010; desetidílný květinový stolec z masivního taveného křišťálového skla z roku 1979 tvořil dominantu pracovny tehdejšího prezidenta Gustáva Husáka, v současnosti době stojí před vstupem do prezidentské kanceláře Václava Klause v traktu na III. nádvoří Pražského hradu.

10 Od svého založení do konce 20. století byla katedrála zasvěcena sv. Vítovi. Na základě dekretu pražského arcibiskupa Miloslava Vlka z roku 1997 bylo zasvěcení chrámu rozšířeno o jména dalších českých patronů, takže současný oficiální název zní Katedrála sv. Víta, sv. Václava a sv. Vojtěcha.

české pozdní gotiky a mají nesporně svůj nepřehlédnutelný význam i v kontextu evropského středověkého umění.

Další práce na stavbě se v důsledku složitých historických událostí značně protáhly a na dlouhý čas dokonce zastavily. K zásadnímu obratu došlo teprve v devatenáctém století, kdy byla v Praze založena Jednota pro dostavění chrámu sv. Víta (1859). Katedrála se slavnostního vysvěcení dočkala v roce 1929, ale na výtvarném dokončení interiérů se podílela řada vynikajících českých umělců ještě v následujících desetiletích. Výmluvně to dodnes dokazují rovněž pozoruhodná barevná okna vytvořená podle návrhů Cyrila Boudy, Františka Kysely, Alfonse Muchy, Karla Svolinského a Maxe Švabinského.¹¹ V letech 1964–1968 se do této galerie významných tvůrců svatovítské katedrály začlenili svým dílem i Stanislav Libenský s Jaroslavou Brychtovou. Z podnětu architekta Jaroslava Tajera vytvořili dvě vitrážová okna pro Svatováclavskou kapli.

Svatováclavská kaple, vysvěcená v roce 1367, je nejenom nejkrásnější kaplí v chrámu sv. Víta, ale patří rovněž k nejpozoruhodnějším a k nejvýznamnějším sakrálním interiérům v České republice. Je tu pohřben patron české země svatý Václav, jehož životní legendu připomíná řada gotických a renesančních obrazů. Na ústředním z nich nacházíme u sochy sv. Václava další české patrony – sv. Zikmunda, sv. Víta, sv. Vojtěcha a sv. Ludmilu (obr. 5). Celý prostor působí vznešenou a posvátnou atmosférou, umocněnou navíc i mimořádným posláním: Svatováclavská kaple plní dodnes funkci slavnostního nástupního prostoru ke schodišti do starodávné komory v prvním patře, kde mají pod sedmi zámky po staletí své místo historicky a umělecky nesmírně vzácné české korunovační klenoty.

Vymyslet, navrhnout a vytvořit v moderní době vitrážová okna do této gotické kaple bylo nepochybně velice obtížné. Kromě mimořádné odpovědnosti za novodobý vklad do výtvarného prostředí vzácné historické architektury hrálo roli jistě i to, že Svatováclavská kaple je na všech stěnách pokryta obrazy a inkrustacemi z polodrahokamů v pestrých barvách s výrazným zlacením. Svazující byla nepochybně také zavedená představa, že sakrální vitráže mají prostřednictvím figurálních scén vyprávět nějaký biblický příběh. Stanislav Libenský s Jaroslavou Brychtovou však ve svých oknech z taveného skla přišli se zcela osobitým řešením. Předcházely mu spousty skic, kreseb a trpělivé čtyřleté práce. Dokonce i zcela prozaické. Kvůli tomuto úkolu autoři přestavěli ateliér a vybudovali lešení, které umožňovalo Stanislavu Libenskému zhotovit v měřítku 1:1 malířské návrhy obou sedmi-metrových oken (obr. 1). Značné prostorové nároky vyžadovala i práce Jaroslavy Brychtové, která přetvářela tyto návrhy do sochařsky koncipovaných modelů. Vlastní technická realizace rozměrných oken byla výsledkem dlouhé řady náročných zkoušek a odborných konzultací. Šťastný výsledek však stál za veškeré vynaložené úsilí. Stanislav Libenský s Jaroslavou Brychtovou vytvořili abstraktní kompozice, které svou odstínovanou jemnou barevností velice citlivě korespondují s daným prostorem a spontánně umocňují jeho světelnou a duchovní atmosféru. Asymetricky vložené detaily z výrazně červeného a modrého skla harmonicky souzní s polychromií interiéru a navíc akcentují dynamičnost tohoto

11 Cyril Bouda v kapli Božího hrobu (1937), František Kysela v hlavní lodi (1921) a v kapli Bartoňů (1931), Alfons Mucha v tzv. Nové arcibiskupské kapli (1937), Karel Svolinský ve Schwarzenberské kapli (1930–1931) a v kapli Božího hrobu (1932), Max Švabinský v kapli sv. Ludmily (1933–1936), v příčné lodi (1937–1939) a v triforiu (1946–1948) aj.

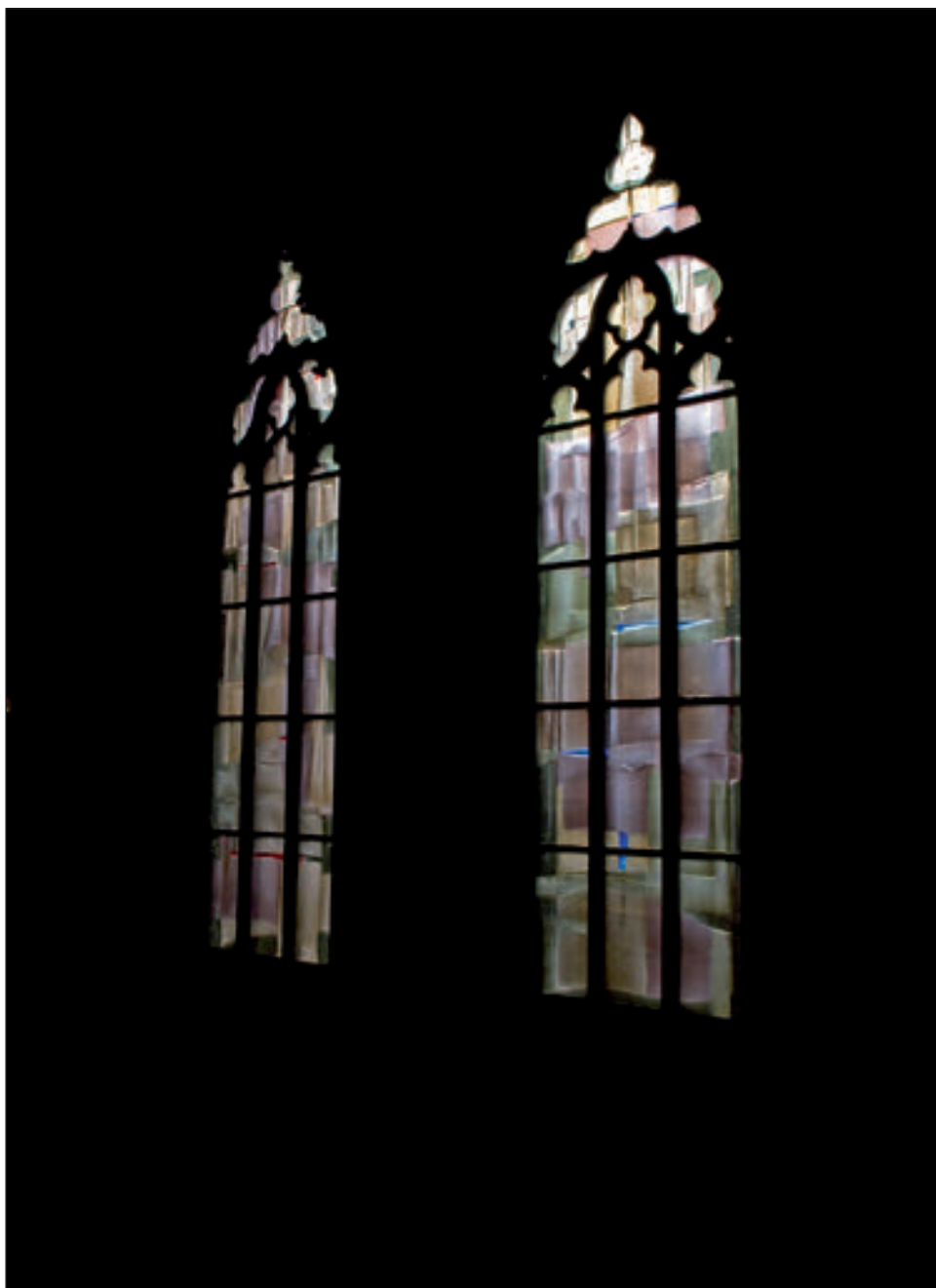
Obr. 4. Svatovítská katedrála v Praze. Foto: Jana Hunterová, SM.

Obr. 5. Kaple sv. Václava ve Svatovítské katedrále v Praze. Foto: Jana Hunterová, SM.

Obr. 6. Okna ve Svatováclavské kapli v chrámu sv. Víta v Praze. Výška 700 cm, šířka 120 cm.
Foto: archiv Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové.

Obr. 7. Barevná kompozice oken ve Svatováclavské kapli v Chrámu sv. Víta v Praze – výřez.
Foto: Jana Hunterová, SM.

Obr. 8. Pohled na okna gotické kaple ze zámecké haly v Horšovském Týně. Foto: Milada Dománková, SM.

Obr. 9. Okna v kapli v Horšovském Týně, 1988–1991. Foto: archiv S. Libenského a J. Brychtové.

Obr. 10. Stanislav Libenský, malířský návrh oken kaple v Horšovském Týně, tempera na papíru, 1987. 105×95 cm. Foto: archiv S. Libenského a J. Brychtové.

Obr. 11. Malé okénko v kapli v Horšovském Týně, 1988–1991. Foto: Milada Dománková, SM.

mimořádného díla, které je při veškerém ohledu k odkazu středověku ve svém výsledku zcela originálním dokladem novodobého výtvarného projevu (obr. 6). Z vnějšího pohledu jsou okna nevtrávným a decentním doplňkem gotické architektury, uvnitř kaple však září ušlechtilou krásou stavovaného skla, které citlivě reaguje na proměny venkovního světla a propůjčuje barevné harmonii oken příležitost k živým variacím (obr. 7).

Za tato vitrážová okna získali oba autoři v roce 1968 Cenu hlavního města Prahy. Bylo to ocenění jistě oprávněné, ale ještě podstatnější význam měla skutečnost, že toto dílo vyvolalo profesní uznání také u specializovaných architektů, kteří pracovali na rekonstrukcích historických památek. Jedním z nich byl rovněž vynikající odborník v oblasti památkové péče Ing. arch. Josef Hyzler. Když v druhé polovině osmdesátých let projektoval úpravy unikátní raně gotické kaple v Horšovském Týně, svěřil po důkladné úvaze technické a výtvarné řešení nových oken autorské dvojici Libenský – Brychtová. V roce 1985 si všichni tři vyzkoušeli vzájemnou spolupráci při adaptaci svatební síně v Tachově,¹² která potvrdila, že

12 Stanislav Libenský s Jaroslavou Brychtovou vytvořili pro tuto svatební síň plastiky z barevného a křišťálového taveného skla s názvy *Lev* a *Srdce* (výška 210 cm).

Obr. 12. Renesanční zámek v Horšovském Týně. Foto: Milada Dománková, SM.

Obr. 14. Stanislav Libenský, Jaroslava Brychtová, strukturální stěna z taveného skla ve vstupní hale Staroměstské radnice v Praze, 1981–1990, 820 × 730 cm. Foto: archiv S. Libenského a J. Brychtové.

Obr. 13. Jaroslava Brychtová při přípravě modelu reliéfní stěny z taveného skla pro Staroměstskou radnici v Praze, 1990. Foto: archiv Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové.

Obr. 15. Stanislav Libenský, Jaroslava Brychtová, Prostorová stěna s českým lvem a se státním znakem, tavené křišťálové sklo, 1979–1981, 300 × 280 cm. Současný stav a umístění. Foto: Oldřich Palata.

jejich umělecké názory i vztah k památkám mají k sobě v řadě ohledů velice blízko.¹³ Výtvarné řešení oken pro Horšovský Týn¹⁴ však představovalo zadání podstatně jiné povahy a závažnosti. Církevní prostor z poloviny 13. století vzbuzoval respekt již svou vlastní historií i uměleckým odkazem (obr. 9).

Z bývalého biskupského hradu z doby Přemysla Otakara II. se do naší současnosti dochovala v jižní věži kaple, která svým prostorovým řešením a originální síťovou klenbou představuje podle vynikajícího znalce středověkého umění Dobroslava Libala „*ojedinělý architektonický zjev v rámci evropském*“.¹⁵ Byla postavena kolem roku 1260 a je jedním z prvních dokladů vyhraněného pojetí české gotiky. Kaple naštěstí přečkala velký požár, který v roce 1547 zachvátil spolu s městem i hrad v Horšovském Týně, ale její vnější podoba byla poznamenána následnou renesanční přestavbou přilehlého zámku (obr. 12) a pozdějšími stavebními úpravami. V současnosti směřují okna kaple nad oltářem do vstupní zámecké haly, vybudované dodatečně z někdejšího arkádového ochozu (obr. 8). Z této strany působí sklo vitráží naprosto neutrálně a málokterého z přicházejících návštěvníků napadne, že těmto tmavým oknům dokáže propůjčit na protilehlé straně prostupující světlo nečekaně podmanivou barevnost. Což platí nejenom o velkých oknech v závěru kaple, ale též o menších v patře na západní straně a o malých okénkách na bočním schodišti a v přilehlé chodbě. Výtvarné pojetí radí vitrážová okna v Horšovském Týně (1987–1991) k vrcholným dílům Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové v jejich dlouholeté tvorbě (obr. 10). Jistě není náhodou, že v témže období vznikla i jedna z jejich nejlepších autorských plastik *Diagonála* (1989). V obou případech dokázali mistrovsky využít nejenom jasně definovaného tvaru, ale rovněž specifických prostorových vlastností plasticky formovaného taveného skla a proměnlivé intenzity barvy v závislosti na rozmanité síle skleněného materiálu.

Okna v Horšovském Týně podtrhují genia loci této prosté, ale i po staletích nesmírně působivé gotické kaple a v duchu odkazu dávných středověkých vitráží oživují hrou světla a proměnlivou barevností potemnělý kamenný interiér. Dominantní je v tomto směru zejména trojice oken na oltářní straně, která je dokladem citlivého současného pojetí s citací raně gotických ornamentálních prvků.¹⁶ Po technické stránce se jedná o sestavy úzkých válcovitých dílů s půdorysem mírně kruhové úseče. V každém okně jsou sdružené dva svislé pásy sestavené z pěti dílů. Rytmus těchto sestav pozoruhodně souzní s vertikální koncepcí architektonického řešení kaple. Citlivý akord jemných barevných tónů vitráží z taveného skla spolu s jímavou vážností gotické architektury propůjčuje celému prostoru neobvykle intenzivní duchovní rozměr. Nermalou mírou se na celkovém výsledku podílejí i účinky ostatních – nepoměrně menších, ale barevně výraznějších – vitrážových oken. Při šťastných světelných podmínkách se modrá či červená barva malých bočních okének rozzáří

13 Stanislav Libenský a Josef Hyzler našli k sobě spřízněný vztah určitě i proto, že měli leccos společného ve svém dětství a mládí. Především byli takřka vrstevníci – Libenský se narodil v roce 1921, Hyzler v roce 1923; oba pocházeli z malých obcí u Mnichova Hradiště – Libenský ze Sezemic, Hyzler z nedalekého Mukařova; Libenského tatínek byl kovář, Hyzlerův kolář; Stanislav i Josef jako chlapci prožili svá středoškolská léta v Boru u České Lípy; oba od dětství rádi kreslili a malovali a tato záliba je provázela po celý další život, i když profesně věnovali svůj zájem jiným oblastem.

14 Renesanční zámek s gotickou kaplí patří mezi národní kulturní památky od roku 1995.

15 Kol. autorů, *Dějiny českého výtvarného umění I/1*, Praha, 1984, s. 165.

16 Tzv. jeptiška a jetelový trojlíst.

Obr. 16. Staroměstská radnice v Praze. Foto: J. Hunterová, SM.

natolik intenzivně, že zalije svým odleskem nejbližší část interiéru gotické architektury a vyvolává pocit mystické propojenosti nebeského království se sakrálním prostředím kaple (obr. 11).

V odůvodněných případech se však Stanislav Libenský s Jaroslavou Brychtovou dokázali oprostit od jakékoliv barevnosti skla a programově využili optických kvalit plasticky ztvárněného čirého křišťálu. Dokladem par excellence z tehdejší doby jsou dvě jejich realizace pro Staroměstskou radnici v Praze. Tato členitá historická budova je národní kulturní památkou od roku 1962, nicméně její pestrý stavební vývoj má svůj počátek rovněž v době gotiky (obr. 16). Poté, co český král Jan Lucemburský udělil Starému Městu pražskému právo na zřízení vlastní radnice, zakoupili konšelé v roce 1338 pro tento účel dům měšťana Volflina od Kamene. Dům pocházejí-

cí z druhé poloviny 13. století nebyl sice s dostatek prostorný, ale stál na strategickém místě v rohu náměstí. Podnikaví měšťané nechali nejprve přistavět věž s kaplí a jejich následovníci postupně získali další sousední domy a vystavěli nové křídlo. V současnosti je Staroměstská radnice v Praze sice torzem někdejšího stavebního komplexu,¹⁷ nicméně zůstává významným a osudovým místem, kterým v pravém slova smyslu procházely české dějiny.¹⁸ Spolu s ostatními budovami poznamenaly různé stavební adaptace v průběhu staletí i historická jádra domů západního křídla s dnešními čísly popisnými 1 a 2, a to na fasádách i v interiérech. Proměny nastaly rovněž v polovině 19. století a v nové době v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století. Tehdy také přispěli do moderních úprav svými díly Stanislav Libenský s Jaroslavou Brychtovou.

Na fasádě domu čp. 2 – postaveného původně ve 14. století na „*městišti Volflinova domu*“¹⁹ – je pod nápisem *Praga caput regni* prolomené renesanční okno s barokní mříží, kte-

17 Střely z německých tanků při květnovém povstání v roce 1945 pobořily a výrazně poškodily komplex budov Staroměstské radnice a způsobily požár, který poničil orloj, historické vybavení a většinu uložených archiválií.

18 Za jiné alespoň připomínka dvou nejznámějších událostí: v roce 1458 tu byl zvolen český král Jiří z Poděbrad, roku 1621 se před východním průčelím konala poprava sedmadvaceti účastníků stavovského odboje.

19 Kol. autorů, *Umělecké památky Prahy. Staré město, Josefov*, Praha 1996, s. 145.

ré osvětluje interiér dnešní svatební síně Staroměstské radnice. Uvnitř síně v prvním patře stála před tímto oknem od roku 1981 rozměrná prostorová stěna z taveného křišťálového skla se stylizovanou kompozicí připomínající českého lva se státním znakem.²⁰ Dnes však toto dílo Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové *in situ* nenajdeme. Důvod jeho odstranění ze svatební síně je poněkud bizarní: po čase totiž kohosi ze „zodpovědných“ úředníků napadlo, že by masivní křišťálové sklo plastické stěny mohlo při dopadu a průchodu slunečních paprsků působit jako lupa a způsobit případný požár. Tento argument měl zřejmě natolik autoritativní náboj, že stěna byla před lety demontována. Naštěstí však našla alespoň náhradní umístění na konci chodby před velkým oknem v přízemí (obr. 15).²¹

V průběhu příprav stěny s českým lvem se Stanislav Libenský s Jaroslavou Brychtovou seznámili a pracovní i lidsky sblížili s Milanem Pavlíkem.²² Tento architekt s velkým citem pro stylovou čistotu stavebního umění minulosti a zároveň zkušený pracovník Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů získal oba sklářské výtvarníky ke spolupráci na chystaných stavebních úpravách historicky nejstaršího objektu Staroměstské radnice – někdejšího Volflinova domu – v roce 1981. Staletý gotický dům měl tehdy za sebou už dlouhou řadu nejružnějších adaptací, které výrazně poznamenaly jeho původní dispozice, výtvarný charakter interiéru i propojení s dalšími budovami. Dílo Stanislava Libenského s Jaroslavou Brychtovou bylo určeno do přízemní síně v hlavním vstupu do Staroměstské radnice, tedy do prostoru, v němž se ve 20. století již jednou nepřehlédnutelně novodobé sklářské umění uplatnilo – i když víceméně mimo plán a vlastně z nouze. Na klenbu stropu vstupního vestibulu navrhl totiž v roce 1903 významný český malíř Mikoláš Aleš fresky s náměty z úsvitu českých dějin. S pomocí malíře Karla Špilara je osobně realizoval a dokončil v roce 1909. Temperové barvy však na vlhké zdi brzy začaly ztrácet na zářivosti i přilnavosti, a tak je nakonec nahradily skleněné mozaiky, které podle původních Alšových kartonů provedli v letech 1935–1938 arch. Jan Tumpach a prof. Stanislav Ullmann.

Autentičnost historického místa, umělecká přesvědčivost stavitelských prvků minulosti a symbolika historizujících reminiscencí na Alšových mozaikách se staly pro Stanislava Libenského a Jaroslavou Brychtovou limitujícím závazkem, stejně jako inspirativní výzvou. Úvahy a práce na tomto zadání zabraly takřka deset let (obr. 13).²³ Výsledné dílo je zcela originální architektonickou plastikou *sui generis*.²⁴ Jedná se o monumentální stěnu z křišťálu (820 × 730 cm), která jako „účelová“ zeď propouští do vnitřního prostoru denní světlo, současně si však zachovává charakter autorsky vyhraněné plastiky využívající jedinečné optické kvality taveného skla. Tichou lyričností celkového projevu odpovídá českému ladění interiéru a svou koncepcí a výtvarným pojetím je sjednocujícím prvkem daného prostoru (obr. 14). Z hlediska techniky tu autoři zvolili obdobný princip jako na oknech

20 Stěna má rozměry 300 × 280 cm.

21 Za tuto informaci děkuji panu Ing. arch. Ondřeji Ševcovi z Národního památkového ústavu v Praze.

22 Dokladem jsou jistě i závěrečná slova nekrologu, uveřejněného po smrti Stanislava Libenského ve Věstníku Klubu za starou Prahu 2/2002, přinášející společné vyznání architektů Milana Pavlíka a Josefa Hyzlera: „*Považujeme za mimořádný dar osudu, že jsme mohli s prof. Libenským spolupracovat.*“

23 První kontakty s arch. Pavlíkem ohledně tohoto zadání začaly v roce 1981, výsledné dílo osazovali St. Libenský a J. Brychtová se svými spolupracovníky v roce 1990.

24 Volnou variantu obdobné reliéfní stěny, ovšem v podstatně menším měřítku, realizovali St. Libenský s J. Brychtovou již v letech 1971–1972 v interiéru budovy československého zastupitelského úřadu ve Stockholmu.

Obr. 17. Karel Hubáček, hotel a televizní věž na Ještědu, 1964–1975. Foto: Jana Hunterová, SM.

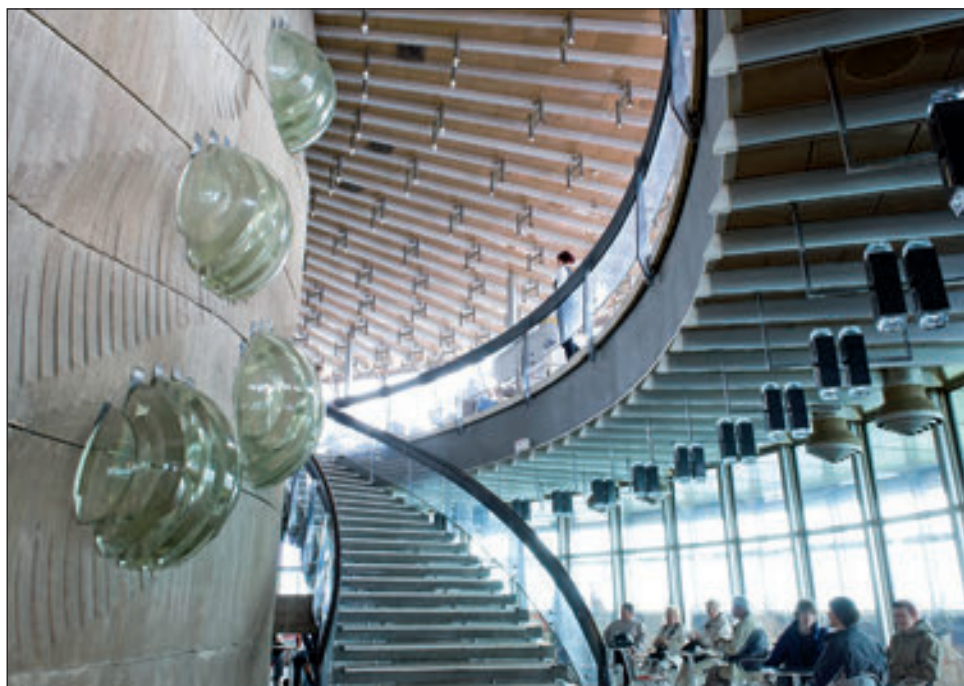
v Horšovském Týně, ale tentokráté v nesrovnatelně větším a mnohonásobně komplikovanějším provedení. Stěnu tvoří sestava šesti set válcovitých křišťálových dílů vsazených do kovové konstrukce, a to v patnácti řadách nad sebou a se čtyřiceti individuálními kusy v každé řadě. Pravidelnou optickou síť vypouklých vertikál a horizontál protíná téměř po celé výšce kanelovaná diagonální linie završená shodně provedeným motivem poeticky stylizovaného ptáka.

Výtvarně náročné dílo vyžadovalo mimořádné konstrukční a statické řešení. Proto oba autoři přizvali před vlastní realizací křišťálové stěny ke spolupráci znamenitého odborníka Ing. Zdeňka Patrmána z Liberce. Jeho technické invence využili již dříve při osazování prostorové reliéfní stěny v budově Federálního shromáždění v Praze²⁵ a zejména při dlouholeté přípravě výtvarného řešení vnějšího pláště betonového válce v interiéru horského hotelu na Ještědu (1964–1975).

V dějinách architektury bychom našli bezpočet staveb, které byly svými tvůrci zdařile zasazeny do přírodního prostředí. Nicméně jen zcela výjimečně se setkáváme s architektonickými objekty, které svým pojetím nejenom harmonicky zapadají do určité krajiny, ale nadto umocňují půvab celé přírodní scenerie. Mimořádně působivým příkladem je v tomto ohledu budova horského hotelu a televizního vysílače na libereckém Ještědu. Ve šťastné symbióze se tu propojuje krása přírody s krásou geometrie. Autor a hlavní architekt stavby Karel Hubáček v podstatě potvrdil názor slavného francouzského architekta švýcarského původu Le Corbusiera, který byl přesvědčen, že opravdová architektura je ve své podstatě emocí matematického řádu. Budova v základním tvaru rotačního hyperboloidu (obr. 17) sice vyvolala řadu technických problémů, ale ve svém výsledku se stala výjimečným a nezměnitelným architektonickým počinem. V roce 1969 tomuto projektu udělila Mezinárodní unie architektů prestižní cenu Augusta Perreta a v roce 2006 byla Hubáčkovra stavba²⁶ prohlášena národní kulturní památkou České republiky.

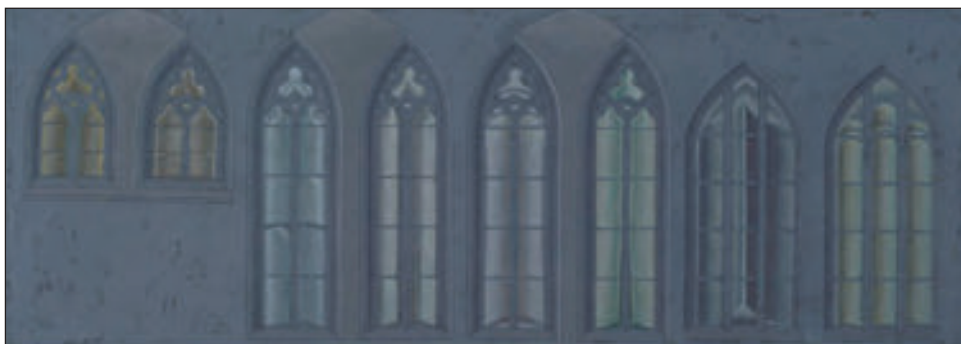
25 V letech 1970–1973. Viz Oldřich PALATA, *Vita brevis, ars longa?*, in: Sborník Severočeského muzea, Historia 18, Liberec 2010.

26 Na konstrukčním řešení budovy se spolu s arch. Hubáčkem významně podíleli statici Ing. Zdeněk Patrman a Ing. Zdeněk Zachař, na návrzích interiérů akad. arch. Otakar Binar.

Obr. 18, 19. Stanislav Libenský, Jaroslava Brychtová, Spad meteoritů, interiér horského hotelu Ještěd v Liberci, 1964–1975 (na spodním obrázku detail). Foto: Jana Hunterová, SM.

Obr. 20. Stanislav Libenský, Jaroslava Brychtová,
okna v hradní kapli na Špilberku v Brně,
tavené barevné sklo, 2001–2003.

Foto: archiv S. Libenského a J. Brychtové.

Obr. 21. Stanislav Libenský, malířský návrh
vitráží pro hradní kapli na Špilberku v Brně,
tempera na papíru, 2001. Foto: archiv
S. Libenského a J. Brychtové.

Obr. 22, 23. Interiér hradní kaple na Špilberku
s vitráží Stanislava Libenského a Jaroslavy
Brychtové v Brně (vpravo detail).

Foto: Miloš Strnad,
Muzeum města Brna.

Obr. 24. Hradní areál Špilberk, Brno. Foto: Luděk Kocman.

Unikátní pojetí konstrukce budovy se odrazilo rovněž v interiéru, kterým prochází vertikální betonový válec. Uměleckým dotvořením jeho pláště se na přání architekta Hubáčka zabývali Stanislav Libenský s Jaroslavou Brychtovou od roku 1964, tedy již od počátku přípravy projektu. Základní kámen k budově hotelu a televizního vysílače byl položen o dva roky později. Průběh stavby se však oproti původnímu plánu podstatně pozdržel, a tak Libenský s Brychtovou měli dost času nejen k řešení tohoto výtvarného úkolu, ale rovněž k prověření několika různých variant a k nezbytným technickým konzultacím. I tentokrát prokázali svou profesionální zodpovědnost, když si v ateliéru „vystavěli“ simulovaný válec, na němž prakticky zkoušeli své tvůrčí nápady. Nakonec dospěli ke konceptu, který pod názvem *Spad meteoritů* odpovídá svým pojetím geometrickému ladění Hubáčkovy architektury (obr. 18). Zvrásnění povrchu betonu řadami jemných plochých šraf v duchu řízeného brutalismu je nenápadným „kontrapostem“ pro dynamičnost nepravidelně rozmístěných skleněných kamenů, vytvořených ze sestav sedmi kruhových segmentů z masivního křišťálového skla (obr. 19). Výtvarná úspornost a stylová čistota uměleckého projevu vycházejí z tvůrčího přístupu, který nejenom respektuje jedinečnost tohoto architektonického prostředí, ale obohacuje ho o autonomní autorský vklad.²⁷

27 Na obdobném principu byly založeny rovněž dvě exteriérové fontány z betonu a skla, které ve stejné době (1974) vytvořili Stanislav Libenský s Jaroslavou Brychtovou před hotel Thermal – postavený podle návrhu manželů Věry a Vladimíra Machoninových – v Karlových Varech. Viz Oldřich PALATA, *Vita brevis, ars longa?*, in: Sborník Severočeského muzea, Historia 18, Liberec 2010.

V závěru dlouholeté tvůrčí činnosti se naskytla pro Stanislava Libenského a Jaroslavu Brychtovou ještě jedna mimořádná příležitost k uplatnění jejich bohatých zkušeností při dotváření historických objektů. Po důkladném stavebním průzkumu došlo pod vedením architekta Zdeňka Chudárka z Národního památkového ústavu v letech 1995–2000 k rozsáhlé rekonstrukci gotického hradu Špilberk v Brně (obr. 24). Na osm nových oken do hradní kaple, která je v písemných zprávách připomínána již v roce 1277, byla vypsaná soutěž. A Stanislav Libenský s Jaroslavou Brychtovou ji jednoznačně vyhráli (obr. 21). Na první pohled by se zdálo, že pro autory, kteří měli za sebou realizace z gotických prostorů v Chrámu sv. Víta, v hradní kapli v Horšovském Týně, popřípadě ve Staroměstské radnici v Praze, šlo v podstatě o variace na známé téma. A přesto i tato brněnská okna jednoznačně prokazují, s jakou osobitou tvůrčí zodpovědností přistupovali Stanislav Libenský s Jaroslavou Brychtovou k řešení každého individuálního úkolu v tomto směru. Zatímco připomínané vitráže ve Svatováclavské či horšovskotýnské kapli – spolu s křišťálovou stěnou v nejstarším objektu pražské Staroměstské radnice – respektují a reflektují autenticitu konkrétního středověkého prostředí, vitráže kaple na Špilberku jsou spíše citlivou uměleckou parafrází středověkých oken s různými variantami stylizovaných gotických kruzeb (obr. 20, 22, 23). Současná podoba kaple totiž vychází z volné rekonstrukce, která sice do nového architektonického celku zapojuje některé z původních historických nálezů, ale po stavební stránce představuje ve své podstatě poněkud romanticky pojatou verzi moderní interpretace středověké architektury. Charakter vitráží Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové vychází i v tomto případě z výtvarného zhodnocení plastických kvalit taveného skla, akcentuje však rovněž estetické využití účinků rozmanité barevnosti jednotlivých oken. Díky tomu jsou tato okna umělecky dominantní a zároveň jsou organickou součástí interiéru hradní kaple na Špilberku.

Konečnou realizaci vitráží včetně osazení musela řešit Jaroslava Brychtová již sama.²⁸ V únoru roku 2002 Stanislav Libenský po dlouhé a těžké nemoci zemřel. Jeho odchodem se uzavřela bezmála padesátiletá tvorba této výjimečné autorské dvojice, která kromě bezpočtu vynikajících autorských plastik z taveného skla obohatila svou spoluprací s předními architekty u nás i v zahraničí historickou a moderní architekturu o umělecky cenná a originální díla.²⁹

28 Vzhledem ke zdravotnímu stavu Jaroslavy Brychtové vytvořil – podle jejích pokynů a na základě malířských návrhů Stanislava Libenského – sochařské modely oken student Vysoké školy uměleckoprůmyslové v Praze z ateliéru prof. Mariana Karla Pavel Karous. Závěrečné autorské korektury modelů a definitivní výběr odstínů barev pro jednotlivá okna provedla samostatně Jaroslava Brychtová.

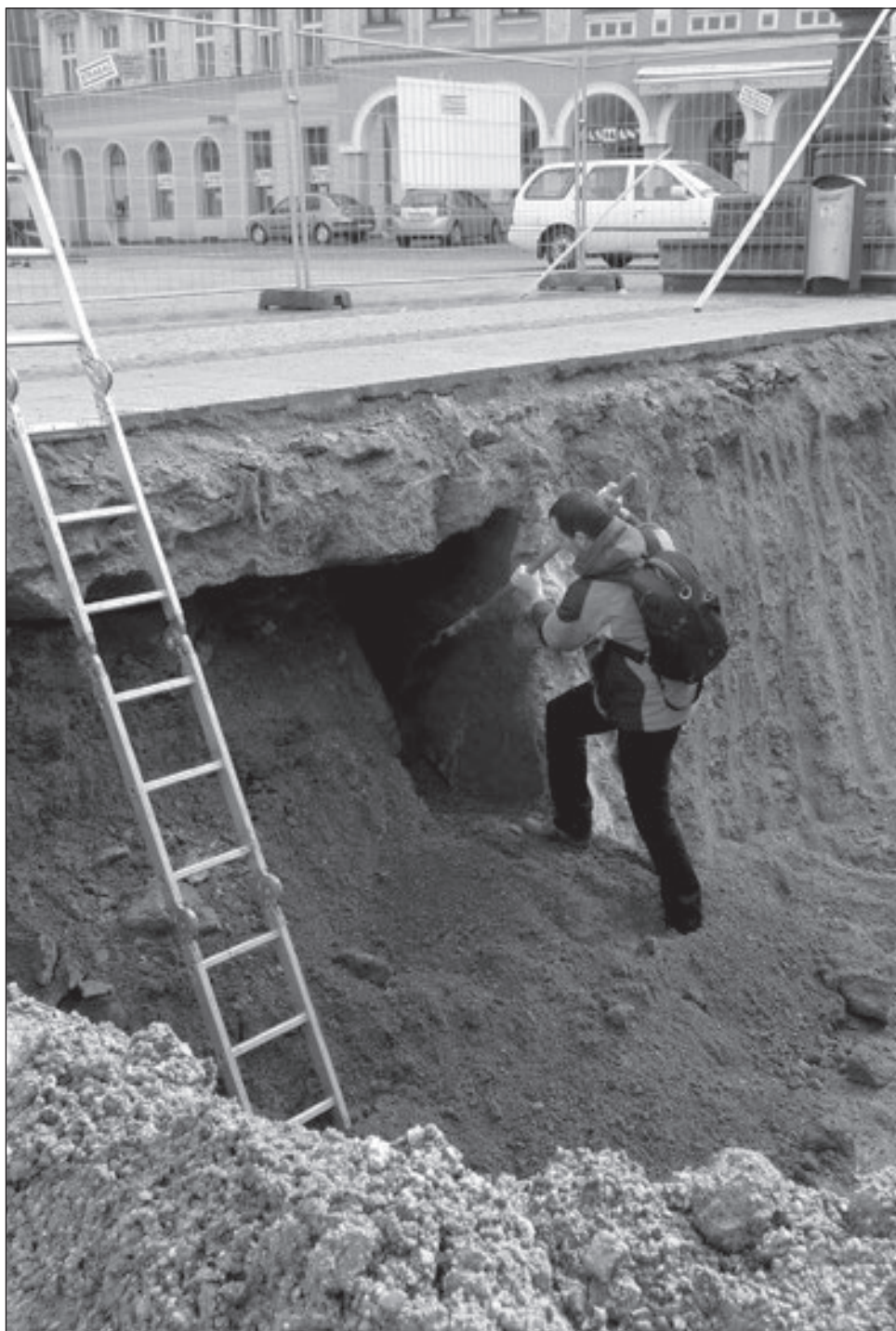
29 Tento text je upravenou dílčí částí monografie zaměřené na práce Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové pro historickou i současnou architekturu.

SUMMARY:**The glass of Stanislav Libenský and Jaroslava Brychtová in architectural objects classified as national cultural heritage of the Czech Republic**

The works of Stanislav Libenský and Jaroslava Brychtová are known worldwide. Their sculptures from molten glass are respected documents of contemporary art and one of the prestigious exhibits of many significant public and private collections. However, it is much less known that the artists also cooperated with architects in completing historical and contemporary buildings. Only a handful of people knows that the buildings on which Stanislav Libenský and Jaroslava Brychtová worked are also architectural jewels of historical significance, which have been declared national monuments. This includes not only the outstanding art-historical objects of the past (the building of the former castle of Prague, St. Vitus Cathedral in Prague, the Old Town Hall in Prague, the Horšovský Týn Chapel, the Špilberk chapel in Brno), but also a timeless building of television transmitters and mountain hotel Ještěd in Liberec from the sixties and seventies of the 20th century. In all cases, Stanislav Libenský and Jaroslava Brychtová managed to use specific properties of fused colored glass or crystal masterfully to amplify the message of creative artistic qualities of ancient and contemporary architectural space.

MATERIÁL

HISTORIA 17

Obr. 1. Pracovní snímek z průzkumu starého vodního rezervoáru na Benešově náměstí v Liberci.

PŘEHLED MENŠÍCH ARCHEOLOGICKÝCH ZÁCHRANNÝCH AKCÍ SEVEROČESKÉHO MUZEA V LIBERCI V ROCE 2010

Marcela Stará

Arnoltice u Bulovky

V průběhu měsíce května roku 2010 byla provedena archeologická kontrola postupu zemních prací při výstavbě čistírny odpadních vod u bytového domu č. p. 131 (k. ú. Arnoltice u Bulovky).

Profily výkopové jámy vyplňovala hnědá hlinitá vrstva s tenkou světlejší mezivrstvou. Ani na haldách vykopané zeminy se nepodařilo dohledat artefakty starší 20. století.¹

Bedřichov

a) pod Lesní chatou

Při silnici k Lesní chatě liniová stavba pro pokládku kabelů NN v obci Bedřichov prořala hnědou hlinitou vrstvu bez artefaktů. V úseku před starou sklárnou zásypová vrstva při dně výkopu již obsahovala zlomky odpadu i finální sklářské produkce.

Výkopová trasa podél sklárny v cestě k tzv. „Jabkenicím“ (chatě na lyžařském stadionu) narušila kulturní černou škvárovitou vrstvu se zlomky skla (výrobního odpadu i sklářské produkce), keramických stolních nádob i technické keramiky. Žulové balvany za sklárnou souvisejí patrně spíše s úpravou přístupové cesty než přímo s existencí sklářské hutě. Tři metry za sklárnou zásypová kulturní vrstva s materiálem ze sklářského provozu končí. Další zásypová vrstva byla registrována v úseku třiceti metrů před povrchovou depresí (korytem původní vodoteče). Část výkopové trasy před novou trafostanicí prořala pod povrchovou vrstvou s drnovým krytem pouze sterilní geologickou vrstvu rozpadlé porfyrické hrubozrnné biotitické žuly. Hlavní trasa výkopu při silnici pokračovala před domem č. p. 1598, kde nebylo porušeno žádné starší kulturní souvrství.²

b) před domem č. p. 1681 (chata Vermont)

Během zemních prací při poslední etapě pokládky kanalizace a plynovodu z obce Janov nad Nisou k Bedřichovu byly na několika místech narušeny starší kulturní vrstvy (NO 2), které byly průběžně náležitě dokumentovány. Nejzajímavější situace byla evidována v jámě při vozovce nad penzionem Vermont, kde vedle pozůstatků původní vegetace byla registrována spáleništní zásypová vrstva se zbytky skloviny a se zlomky novověkého porcelánu, která může být dávána do spojitosti se starší sklářskou výrobou (např. po zrušení přádelny v domě č. p. 180 byl objekt v prvních desetiletích 20. století využíván novým nájemcem Antonínem Hablem jako brusírna). Veškerá nová terénní zjištění budou dále vyhodnocena na základě archivních materiálů.³

1 ANZ 44a – 4/2010.

2 ANZ 44e – 42/2010.

3 ANZ 44e – 43/2010.

Český Dub – ulice Svobody

Archeologický dohled nad zemními pracemi při pokládce kanalizačního potrubí v ulici Svobody v Českém Dubu byl uskutečněn v podzimních měsících roku 2010.

Před domem č. p. 30/IV stratigrafii jednotlivých profilů vytvářely deseticentimetrová povrchová vrstva asfaltu, třiceticentimetrová podkladová vrstva a 220 centimetrů mocná sterilní vrstva spraše. Také ve výkopové rýze před prodejnou COOP Jednota byla pod deseticentimetrovou vrstvou asfaltu a třiceticentimetrovou podkladovou vrstvou registrována opět pouze téměř dva metry mocná sterilní písčité vrstva. Profil výkopové rýhy před domem č. p. 67 pod deseticentimetrovou vrstvou asfaltu se třiceticentimetrovou podkladovou vrstvou vyplňovala 160 centimetrů mocná žlutá písčité vrstva, zatímco protilehlý profil (v krajině vozovky) vytvářela pod deseticentimetrovým asfaltem čtyřiceticentimetrová podkladová vrstva s tenkou černou mezivrstvou, nasedající na 150 centimetrů mocnou vrstvu žlutého písku. Sterilní geologické vrstvy narušila přípojka k domu č. p. 50/II, zatímco přípojka k domu č. p. 67/IV prořezala novověkou zásypovou vrstvu, zasahující do hloubky 60 centimetrů, a písčitou sterilní podložní vrstvu.

V průběhu zemních prací nebylo registrováno žádné narušení kulturních vrstev starších 20. století, veškeré novověké zásahy do původního terénu byly průběžně fotograficky dokumentovány.⁴

Družcov – pole za Družcovským dvorem

V podzimních měsících roku 2010 probíhala archeologická kontrola zemních prací při výstavbě fotovoltaické elektrárny v Družcově. V obvodové rýze byla po celé délce vykopané trasy registrována pod dvaceticentimetrovou vrstvou ornice 30 centimetrů mocná žlutá sterilní spraš. V šachtě u starší zástavby zemědělského areálu pod čtyřiceticentimetrovou vrstvou ornice došlo k narušení sterilní okrové jílovité vrstvy. Zároveň proběhla kontrola skryvky pro výstavbu přístupové komunikace.

V průběhu zemních prací nedošlo k žádnému narušení historicky cenných kulturních vrstev.⁵

Frýdlant

a) Bělíkova ulice

Během archeologické kontroly nad výstavbou plynovodní přípojky k jídelně Střední školy hospodářské a lesnické v Bělíkově ulici č. p. 1357 ve městě Frýdlant nebylo evidováno žádné narušení starších kulturních vrstev.⁶

4 ANZ 44f – 47/2010.

5 ANZ 44f – 48/2010.

6 ANZ 44e – 45/2010.

Obr. 2. Jedna z prvních podob Obřího sudu u obce Javorník z počátku 20. století, archiv SM.

Obr. 3. Celkový pohled na obec Javorník s malým zobrazením Obřího sudu v meziválečném období, archiv SM.

1. Das Herrschafthaus ober dem Thier. Die Papiermühle. 23. Die Schenke. 27. Die Wasser-Kunst.
 2. Die Dörmal-Kirche. 3. Die Mählmühl. 4. Die Breitmühle. 11. Die obere, oder Schleiffasse. 12. Der Creutz-Weeg.
 5. Die Drehanzug. 6. Die Schul. 13. Die Schenke. 14. Die Reit-Schule. 15. Das obere Thier. 16. Die Ringhauser Brücke.
 17. Das Rathhaus. 18. Das Spital. 19. Das Feuerwerk. 20. Das niedere Thier. 21. Das Schief-Haus.

b) u nádraží ČSAD

Velká část zemních prací pro výstavbu obchodního centra se odehrávala v areálu staré továrny u autobusového nádraží. V průběhu měsíce dubna byla před tovární halou odkryta část starého náhonu, zároveň začal být odstraňován demoliční zásyp v centrální části staveniště.

V prostoru autobusového nádraží byly archeologicky detailně sledovány a dokumentovány situace pro pokládku kanalizace s cihlovou zásypovou vrstvou, zasahující až ke dnu výkopu do hloubky 120 centimetrů; dále část kamenné destrukce a křížení staršího kanalizačního systému. Za silnicí před domem č. p. 474 stratigrafii profilu pod asfaltovým krytem s dvacetacentimetrovým podkladem vytvářela další desetacentimetrová vrstva asfaltu s patnáctacentimetrovou vrstvou dlažebních kostek, nasedající na třiceticentimetrový zásyp, pod kterým následovala další dvacetacentimetrová vrstva staré kamenné dlažby a až ke dnu zasahoval cca 80 centimetrů mocný zásyp. U dna výkopu byla registrována stará vodovodní trubka. Ze spodní zásypové vrstvy byl získán malý soubor zlomků keramických nádob (př. č. 2/2010). V centrální části autobusového nádraží byla obnažena destrukce cihlové stěny.

Od měsíce června byla dále sledována trasa kanalizace (obr. 6), jdoucí budoucím parkovištěm obchodního domu, kde ve třímetrovém profilu byla pod metrovým destrukčním zásypem registrována pouze sterilní dvoumetrová vrstva fluvialních sedimentů inundačního území. Kontrola proběhla i nad výkopovou trasou pro pokládku elektrických kabelů u autobusového nádraží, kde velkou část profilů vytvářela hnědá třiceticentimetrová povrchová vrstva a čtyřiceticentimetrová černá zásypová vrstva se zlomky cihel a artefakty z 20. století.

Dne 22. června byla na profilech výkopové jámy před zázemím staveniště evidována do hloubky jednoho metru zásypová vrstva s artefakty z 18. až 20. století (fragment zeleně glazované nádoby, keramická zátka atd. – př. č. 3/2010).

V jámě u zadního vchodu na staveniště profil u nové dostavby vyplňoval novověký zásyp s ohnisky černé spáleništní vrstvy, zasahující do hloubky 3 metrů. Tato černá vrstva 10 metrů od nové dostavby (v hloubce 3 metrů pod povrchem) dosahovala až metrové moci (vzorky této zásypové vrstvy nesou př. č. 4/2010). Na profilech jámy v centru staveniště byly při dně výkopu registrovány pouze fluvialní sedimenty.

V průběhu archeologického průzkumu byla na několika místech odkryta destrukce zdiva z jednotlivých objektů továrny, která zde byla založena v polovině 19. století Ignatzem Eisenschimmelem při již existujícím náhonu k mlýnu (dnes zde stojí budova č. p. 608 – dle císařského otisku původně mlýn č. 177). I tento náhon (dnes pod povrchem) byl v průběhu stavby částečně narušen.

Část nálezového celku, získaného z prostoru staveniště obchodního centra, je však starší a je možno ho spojovat s průmyslovým objektem, který zde stával před polovinou 19. století (v císařském otisku stabilního katastru pod č. 132). A v neposlední řadě i s osídlením v hrázdných chalupách. Jejich zobrazení lze pravděpodobně identifikovat např. na rytině Johanna Tobiáše Arnolda z roku 1763 (obr. 4).

Obr. 4. Johann Tobias Arnold – mědirytina s leptem z kroniky pátera Johanna Carla Rohna *Chronik vormals böhmischer Cron-Lehen, nunmehr ins Allodium gezoherer zweyer Städten Friedland und Reichenberg*, vydané v Praze roku 1763.

Obr. 5. Detail Frýdlantu na Globicově mapě z roku 1660 (s pozdějšími restaurátorskými zásahy), archiv SM.

Obr. 6. Frýdlant – přestavba to-
vární u nádraží ČSAD – pracovní
snímek.

Obr. 7. Oldřichov v Hájích-Betlém,
revitalizace toku Malé Jeřice.

Nejstarší nálezový soubor fragmentů vesměs keramických stolních nádob byl však získán při pokládce kanalizace napříč autobusovým nádražím, především ze sondy před domem č. p. 474. Jednotlivé artefakty jsou předběžně datovány od 17. století po druhou polovinu 19. století. Dobové zobrazení města Frýdlant s jeho tehdy však ještě trvale neosídleným zázemím za hradbami směrem k zámku názorně přibližuje detail Globicovy mapy Frýdlantska z roku 1660 (obr. 5).

Výzkumem získané artefakty zůstanou uloženy v depozitáři Severočeského muzea v Liberci pod př. č. 1/2010–4/2010.⁷

Hodkovice nad Mohelkou – za tratí ČD

V jarních měsících roku 2010 probíhal archeologický dohled nad první etapou rekonstrukce silnice III/28713 v Hodkovicích nad Mohelkou.

V blízkosti domu č. p. 512 v hloubce 50 centimetrů pod povrchem byly v profilu evidovány ploché kameny, související patrně se starším horizontem zdejší komunikace.

Bez pozitivních zjištění byly kontrolovány šachta v křižovatce za domem č. p. 502 i skrytý úsek před garážemi s deseticentimetrovým asfaltovým krytem a čtyřiceticentimetrovou podkladovou vrstvou. V odkrytých profilech výkopu před domem č. p. 512 byla evidována přes 70 centimetrů mocná hnědá hlinitá vrstva, narušená pouze starou kanalizací.⁸

Chrastava

a) Alšova ulice

V průběhu plynofikace ulice Alšovy v Chrastavě nedošlo k odkrytí žádné archeologicky cenné nálezové situace. Stavba byla přerušena srpnovým rozvodněním řeky Nisy.

b) ulice Lipová, Tovární

V měsících dubnu až červnu roku 2010 byly kontrolovány zemní práce pro pokládku nového plynovodu v Chrastavě v ulicích Lipová a přilehlých. Před domem č. p. 393 byla registrována pod deseticentimetrovou povrchovou vrstvou asfaltu a až 40 centimetrů mocnou podkladovou vrstvou padesáticentimetrová vrstva žlutohnědého jílu, ve které v hloubce 70 centimetrů pod povrchem vedla ocelová trubka původního plynovodu.

V průběhu zemních prací došlo na několika místech k odkrytí starších kulturních vrstev, které však nebyly starší 20. století. Veškeré zemní práce, probíhající vesměs ve sterilních vrstvách fluvialních sedimentů inundačních území (slity, písky, šterky), byly průběžně odborně kontrolovány a fotograficky dokumentovány.⁹

7 ANZ 44e – 44/2010.

8 ANZ 44d – 36/2010.

9 ANZ 44d – 39/2010.

c) terminál

Vstupní archeologická kontrola zemních prací při rekonstrukci dešťové kanalizace, vodovodního řádu a dalších inženýrských sítí před nádražní budovou ČD sledovala trasu pokládky telefonních kabelů v krajnici komunikace před nádražím. Byly zde registrovány zásypové vrstvy s artefakty z 20. století (nevizorováno). Na profilech jámy před starou skladištní přístavbou byla patrná sterilní štěrkopísková vrstva, narušená novověkým zásypem. V trase kanalizace byla následně evidována černá zásypová vrstva s částí staré šachty původní kanalizace.

Profile výkopové trasy pro kanalizaci z velké části vyplňovala 40–50 centimetrů mocná zásypová vrstva, nasedající na dvacetimetřovou vrstvu kamenů, která překrývala metrovou vrstvu žlutohnědého písku. Při křižovatce ulic Nádražní a Andělskohorská pod padesátimetřovou podkladovou vrstvou s asfaltovým krytem byla registrována sterilní vrstva fluvialních sedimentů inundačních území.

V průběhu zemních prací byly na několika místech narušeny novověké kulturní vrstvy (vesměs zásypového charakteru), které byly náležitě fotograficky dokumentovány a na základě archivních rešerší budou dále vyhodnoceny.¹⁰

Jablonec nad Nisou

a) ulice 1. máje a Arbesova

Sto třicet centimetrů hluboký profil výkopové rýhy za křižovatkou ulic 1. máje a Palackého tvořily desetimetřová vrstva asfaltu, třicimetřová podkladová vrstva s devadesátimetřovým podložním perkem. V pokračování trasy před domem č. p. 11 došlo k odkrytí příčně položené kanalizace, kolem které byla evidována až ke dnu výkopu novověká zásypová vrstva (NO 2 – nevizorováno).

Před domem č. p. 20/4552 profil výkopu vytvářela desetimetřová asfaltová vrstva, třicimetřová podkladová štěrková vrstva nad desetimetřovou zásypovou vrstvou a sedmdesátimetřovou vrstvou porfyrické hrubozrnné biotitické žuly. Černá zásypová vrstva vyplňovala celý profil přípojky k domu č. p. 428/27, zatímco v přípojce k domu č. p. 62/365 v ulici Arbesově pod desetimetřovou povrchovou vrstvou následovala desetimetřová zásypová vrstva, nasedající na třicimetřovou vrstvu perku.

Trasa před domem č. p. 31/377 v ulici Arbesově vedla v linii starého plynovodu, kde statigrafii profilu vytvářel desetimetřový asfalt s třicimetřovým podkladem a přes metr mocná zásypová vrstva kolem starého plynovodu.

Žádná z výše zmíněných zásypových vrstev neobsahovala artefakty starší 20. století.¹¹

¹⁰ ANZ 44c – 27/2010.

¹¹ ANZ 44b – 13/2010.

b) Hasičská ulice – dům č. p. 22/983

Rozsahem značně omezené zemní práce v průběhu regenerace požární zbrojnice v Jablonci nad Nisou nenarušily žádné starší nálezové situace – negativní zjištění.¹²

c) ulice Hřbitovní a Na Roli

V letních měsících roku 2010 probíhal pravidelný archeologický dohled nad zemními pracemi při pokládce kabelů VN a NN v ulicích Hřbitovní, Na Roli a k nim přiléhajících dalších ulicích. Před zadním vjezdem do nemocnice v ulici Hřbitovní výkop prořal čtyřicetimetřový humusový kryt a třicetimetřovou vrstvu rozpadlé porfyrické hrubozrnné biotitické žuly.

V šachtě pro protlak pod silnicí mezi domy č. p. 3343/2 a č. p. 3343/1 byla registrována následující statigrafie: desetimetřová vrstva asfaltu (popř. betonu), desetimetřová podkladová vrstva, dvacetimetřová zásypová vrstva se staršími kabely, třicetimetřová vrstva hnědého jílu se zlomky cihel a dvacetimetřový hnědý jíl.

Naproti domu č. p. 14/2667 v ulici Hřbitovní výkop narušil až 90 centimetrů mocnou hnědou hlinitou zásypovou vrstvu s materiálem z 20. století (nevzorkováno).¹³

d) ulice Komenského – hotel Praha

V jarních měsících roku 2010 probíhaly zemní práce při rekonstrukci hotelu Praha v ulici Komenského č. p. 446/6 v Jablonci nad Nisou. Kontrolovány byly výkopové trasy pro liniové rozvody na zadním dvoře rekonstruovaného hotelu i odbagrovaný profil s novověkým zásypem. Přípojka pro kanalizaci prořala zásyp z 19./20. století, dosahující mocnosti 40 centimetrů. Střední část obnaženého profilu vyplňovala sterilní vrstva rozpadlého žulového podloží, zatímco další úseky narušily novověké navážky z 19. – 20. století. Pod stavebními buňkami dosahovalo zásypové souvrství mocnosti až 4 metrů.

Také odkrytá základová stěna zadního traktu hotelu byla založena v novověké zásypové vrstvě. V průběhu zemních prací nebyly narušeny žádné vrstvy starší 19. století.

Hotel Praha byl vystavěn po roce 1879, kdy pozemek, na němž stojí, koupil Gustav Geling. Ten zbýval původní starší budovu a postavil hotel s restaurací. Provozoval ji až do roku 1944, kdy ji prodal Hermannu Winklerovi, kterému byla po konci druhé světové války zkonfiskována. Po několika změnách v držení a nájmech byl hotel provozován státem až do počátku devadesátých let 20. století, kdy byl privatizován a jako středisko pouličního prodeje chátral, až se jeho stav stal téměř kritickým.¹⁴

e) ulice Milířová

Během archeologické kontroly zemních prací u domu č. p. 19 a před domem č. p. 22 nebylo registrováno žádné narušení starších kulturních vrstev – negativní zjištění.¹⁵

12 ANZ 44d – 34/2010.

13 ANZ 44b – 10/2010.

14 ANZ 44d – 33/2010.

15 ANZ 44b – 15/2010.

f) ulice Rychnovská

Před domem č. p. 81 byla zaznamenána stratigrafie profilu výkopové rýhy s patnácticentimetrovou dlažbou, třiceticentimetrovým podkladem a 55 centimetrů mocnou černou zásypovou vrstvou, související se staršími inženýrskými sítěmi (NO 2).¹⁶

g) ulice Skřivánčí

Archeologický dohled nad postupem zemních prací v ulici Skřivánčí v Jablonci nad Nisou započal v květnu roku 2010.

Před domem č. p. 12/1883 na profilu výkopové rýhy byly registrovány následné vrstvy: deseticentimetrový asfalt, dvaceticentimetrová podkladová vrstva a padesáticentimetrová hnědá hlinitá vrstva zásypového charakteru. Ve výkopové šachtě naproti domu č. p. 1644 byla v hloubce 40 centimetrů pod povrchem nalezena část ztrouchnivělého kmenu.¹⁷

Zemní práce od křižovatky s ulicí Ještědskou po křižovatku s ulicí Pasířskou probíhaly vesměs ve sterilní vrstvě rozpadlé porfyrické hrubozrnné biotitické žuly, na několika místech (především v trase starších inženýrských sítí) však narušily zásypové vrstvy s novověkými artefakty z minulého století (nevzorkováno).¹⁸

V letních měsících roku 2010 probíhal archeologický dohled nad zemními pracemi v průběhu rekonstrukce plynovodu v ulici Skřivánčí v úseku mezi ulicemi Vilová a Žitkova.

Stratigrafii profilů hlavní výkopové trasy vytvářely deseticentimetrová povrchová vrstva asfaltu, dvaceticentimetrová podkladová vrstva a 30–50 centimetrů mocná hnědá hlinitá vrstva. V přípojce k domu č. p. 2883 bylo registrováno křížení starých inženýrských sítí, zatímco přípojka k domu č. p. 20 pod asfaltem prořala pouze sterilní vrstvu rozpadlé porfyrické hrubozrnné biotitické žuly.

Stratigrafii výkopové šachty v křižovatce ulic Skřivánčí a Vilová vytvářely deseticentimetrový asfalt, patnácticentimetrová vrstva dlažby a sterilní vrstva rozpadlé porfyrické hrubozrnné biotitické žuly.¹⁹

h) ulice Wolkerova

Zemní práce při pokládce NTL plynovodu v ulici Wolkerově v Jablonci nad Nisou byly archeologicky sledovány v květnu roku 2010. Stratigrafii odkrytého profilu před domem č. p. 6/2639 vytvářely dvaceticentimetrový černě zabarvený zásyp, pěticentimetrová vrstva rozlámaných cihel, deseticentimetrová hnědá hlinitá vrstva a třiceticentimetrová podloží vrstva rozpadlé žuly.

Před domem č. p. 8/2395 pod černou zásypovou vrstvou s rozlámanými cihlami následovala sterilní vrstva porfyrické hrubozrnné biotitické žuly o mocnosti 50–80 centimetrů, kterou u dna napříč výkopem protínalo potrubí a v části trasy byly vedeny další starší inženýrské sítě. Zásypová vrstva podél domu č. p. 8/2395 získávala na mocnosti, takže při zadním traktu domu vyplňovala celý profil výkopu, neboť v těchto místech byly odkryty jak

16 ANZ 44b – 14/2010.

17 ANZ 44b – 17/2010.

18 ANZ 44b – 19/2010.

19 ANZ 44b – 18/2010.

starý plynovod, tak i funkční kanalizační potrubí. Z této zásypové vrstvy pocházejí fragment glazované keramické misky a zlomek neglazovaného hrnce (NO 2).²⁰

Javorník – sportovní areál

Vstupní archeologická kontrola přípravných zemních prací při výstavbě rekreačně-sportovního areálu na svahu kopce Javorník proběhla dne 21. dubna 2010 a závěrečná 15. července 2010.

Pravidelně kontrolována byla skrývka plochy při silnici na Záskalí, dále skrytá plocha pro stavbu provozní budovy se 120 centimetrů hlubokým profilem; do hloubky 90 centimetrů odbagrovaná plocha pro občerstvení; zemní práce při výstavbě dolní stanice bobové dráhy s až 2 metry hlubokými základovými pasy ve sterilním podloží; postup zemních prací pro zatrubnění vodoteče a hloubení budoucí vodní nádrže pro zasněžování. Následně byly podrobně kontrolovány vykopané úseky výstavby vodovodu v cestě k obci Javorník a několik dalších liniových tras po celé ploše areálu.

Na vrcholu kopce v průběhu demolice byla dokumentována část sklepení pod bývalou restaurací Obří sud (Javorník, něm. Jaberlich), jejíž stavební proměny v toku času přibližují obrázky č. 2 a 3.

Obří sud (průměr 12 metrů, délka 14 metrů) byl slavnostně otevřen dne 18. 6. 1899, později k němu byla přistavěna dřevěná 8 metrů vysoká a částečně krytá rozhledna, přístupná od 25. 5. 1924. Ta nebyla udržována, takže na konci čtyřicátých let 20. století musela být stržena a již dále obnovena nebyla. V nočních hodinách dne 20. 9. 1974 (po předchozí opravě svařováním otevřeným ohněm) celý hostinský komplex vyhořel do základů.

Velká část zemních prací probíhala ve sterilních podložních vrstvách zelenošedého chlorit-muskovitického svoru až fylitu, často albitického. Pouze v místě původní restaurace byla narušena zásypová vrstva novověkého charakteru s destrukcí původní stavby. Tato zjištění budou dále podrobněji interpretována na základě dalších archivních rešerší.²¹

Jenišovice – Mariánka a Steblík

V průběhu zemních prací v obytné zóně Mariánka byla v trase výkopových rýh evidována pouze třicetacentimetrová vrstva hnědočerné ornice nad šedesáticentimetrovou vrstvou žlutohnědého jílu. Na profilech výkopových rýh nebylo registrováno žádné narušení původních geologických vrstev.

První část výkopové trasy pro novou kanalizaci v obytné zóně Steblík procházela zásypovou vrstvou s artefakty z 20. a 21. století (novověké smetiště nebylo vzorkováno), zatímco pod domem č. p. 255 protínal 2 metry hluboký výkop pouze sterilní jílovitou vrstvu. Skrývka příjezdové komunikace do zóny Steblík pod dvacetacentimetrovou vrstvou ornice též obnažila sterilní vrstvu žlutého jílu, i další část výkopové trasy směrem k Paceřicím protínala pouze sterilní geologické vrstvy.²²

20 ANZ 44b – 16/2010.

21 ANZ 44d – 35/2010.

22 ANZ 44d – 37/2010.

Jeřmanice

a) DAF

V průběhu zemních prací pro výstavbu haly firmy DAF mezi otočkou autobusů nad dálnicí a tratí ČD nedošlo k žádnému narušení archeologicky zajímavých vrstev a nebyly odkryty žádné artefakty starší 20. století, skrývka probíhala ve sterilní geologické vrstvě šedého muskovitického svoru až fylitu.²³

b) ulice U Dubu a pole za bývalým státním statkem

Pokládka elektrických kabelů v ulici U Dubu mezi domy č. p. 170 a č. p. 313 proběhla bez pozitivních archeologických zjištění.

Stejně negativní byla i kontrola výkopové trasy v poli za bývalým státním statkem.²⁴

Jizerka

Zemní práce při výstavbě kanalizace pro dům č. p. 4 v osadě Jizerka neporušily žádné archeologicky zajímavé situace.²⁵

Liberec

a) Benešovo náměstí

Od konce měsíce března po celý duben roku 2010 probíhal archeologický dohled naproti domu č. p. 12/4 nad přípravnými zemními pracemi pro umístění nové Neptunovy kašny na náměstí Dr. E. Beneše v Liberci.

Pod dlážděním s podkladovou vrstvou písku následovala sterilní vrstva perku (rozpadlé podložní porfyrické hrubozrnné biotitické žuly), ve které byla cca 30 centimetrů pod dlážděním nalezena betonová deska, kryjící starší betonový rezervoár, který byl orientován na střed radnice s mírně se kónicky zužujícími postranními stěnami, překrytými 40 centimetrů silnou betonovou deskou a dvacet centimetrovou vrstvou rozpadlého betonu. Celková hloubka od povrchu včetně betonového dna (35 centimetrů silného) je 2,5 metrů (obr. 1). Betonové dno pokrývala 10–20 centimetrů mocná vrstva usazenin, která byla lehce spádována východním směrem. Od této černé vrstvy k vrchní krycí desce měl rezervoár výšku 190 cm a 4,5 metrů šířku při povrchu, 4 metry při dně. Dvacet centimetrů pod krycí deskou byl na vnitřních stěnách s hladkou povrchovou úpravou znatelný pruh, po který původně sahala hladina vody. Nepodařilo se potvrdit existenci díla ze 17. století, rezervoár byl na konci 19. či v první třetině 20. století, pravděpodobně v souvislosti se stavebními úpravami náměstí, přestavěn. Zdi i strop tvořil železobeton s mohutnou ocelovou výztuží.²⁶

23 ANZ 44f – 46/2010.

24 ANZ 45a – 1/2011.

25 ANZ 44f – 53/2010.

26 ANZ 44a – 2/2010.

b) ulice Břetislavova

V průběhu zemních prací při plynofikaci ulice Břetislavova nebyly porušeny žádné kulturní vrstvy starší 20. století – přípojka k domu č. p. 287/26 protala pod čtyřicetimetrou vrstvou ornice metrovou sterilní vrstvou rozpadlé porfyrické hrubozrné biotické žuly a v hlavní výkopové trase následovala pod černou povrchovou třicetimetrou vrstvou destrukční vrstva se zlomky cihel (20. stol. – nevzorkováno).²⁷

c) Doubí u Liberce – křižovatka ulic Heyrovského a Kaplanova

Dne 31. března roku 2010 byla uskutečněna odborná archeologická prohlídka staveniště pro výstavbu administrativního a skladového objektu firmy ABCD na pozemku p. č. 733/54 v k. ú. Doubí u Liberce (na křižovatce ulic Heyrovského a Kaplanova v průmyslové zóně v Liberci).

Během podrobné prohlídky staveniště byla v jednotlivých profilech výkopové jámy registrována pod dvacetimetrou vrstvou ornice pouze sterilní geologická vrstva deluviálních polygenetických sedimentů (písčitých hlín oranžovožlutého zabarvení s úlomky hornin). V průběhu stavby nedošlo k žádnému poškození archeologicky zajímavých situací, neboť zemní práce probíhaly ve sterilních geologických vrstvách.²⁸

d) ulice Hanychovská a přilehlé

Negativní archeologická situace byla zjištěna ve výkopu v křižovatce ulic Vojanova a Vysoká. V ulici Hanychovské profil výkopu před domem č. p. 28/549 vyplňovala povrchová dlažba nad dvacetimetrou hnědou hlinitou vrstvou a třicetimetrou vrstvou zásypového charakteru s artefakty z 20. století, zatímco stratigrafii výkopové rýhy před domem č. p. 36/564 tvořila patnáctimetrou dlažba a desetimetrou hnědá hlinitá vrstva se 40–50 cm mocnou černou vrstvou škváry u dna výkopu.²⁹

e) ulice Husova

Výstavba nového bytového domu na parcelách č. 2699; 2700/5; 2700/6; 6014/2 a 6029 v Husově ulici v Liberci probíhala v jarních měsících roku 2010.

V části staveniště, přiléhající k Husově ulici, byly zachyceny až metr vysoké reliktové cihlové zdi s černou čtyřicetimetrou zásypovou vrstvou. Fotograficky dokumentován byl profil původní terasy s novověkými artefakty z 20. století (PVC, sklo atd. – nevzorkováno). Valná většina zemních prací však narušila pouze sterilní podloží vrstvou porfyrické hrubozrné biotické žuly.³⁰

f) ulice Jungmannova

V květnu roku 2010 probíhal archeologický dohled při výstavbě připojení MAN v úseku mezi ulicemi Barvířská a Jungmannova v Liberci. Před domem č. p. 302/31 v ulici Mysli-

27 ANZ 44c – 31/2010.

28 ANZ 44c – 25/2010.

29 ANZ 44d – 32/2010.

30 ANZ 44a – 5/2010.

vecké výkopová rýha prořala zásypovou vrstvu, zasahující do hloubky 50 centimetrů pod povrch, před terasami pod Jungmannovou ulicí výkop narušil i novověkou cihlovou zeď.

V blízkosti trafostanice (naproti domu č. p. 310/6) výplň profilu tvořila opět destrukční vrstva se zlomky cihel, kameny a s novověkými artefakty z 20. století.³¹

g) Karlínky – před domem č. p. 79

Výkopem pro plynovodní přípojku před domem č. p. 79 v ulici Novinské nebyly porušeny žádné historicky cenné nálezové situace.³²

h) ulice Komenského

Vstupní kontrola při výstavbě nového bytového domu sledovala liniový výkop ve vrstvě perku mezi panelovými domy u č. p. 345/10 v Tyršově ulici a 150 centimetrů hluboký výkop pro přívod vody z Komenského ulice s až čtyřicetacentimetrovou novověkou zásypovou vrstvou a se třicetacentimetrovou sterilní vrstvou rozpadlé porfyrické hrubozrnné biotitické žuly.

V průběhu zemních prací došlo k odkrytí požární nádrže (obr. 8), fungující přes válku, která byla zasypána v roce 1952, a části kanalizačního systému patrně ze čtyřicátých let 20. století. Výkopy pro inženýrské sítě na několika místech narušily novověkou kulturní vrstvu, která však obsahovala pouze artefakty z 20. století.³³

i) Lada

Rekonstrukce kanalizace a vodovodu v liberecké městské čtvrti, zvané Lada, probíhala zároveň s pokládkou plynárenských rozvodů a elektrických kabelů od jarních měsíců do konce roku 2010. Před domem č. p. 328 ve Studničné ulici profil výkopové rýhy pod kostkami vyplňovala hnědě zabarvená zásypová vrstva a v pokračování výkopové trasy podél domu č. p. 328 byla obnažena část starého vedení v kovové trubce.

Další úseky liniové stavby byly sledovány v rámci rekonstrukce kanalizace a pokládky nového plynovodu.³⁴

Z místa napojení liniové stavby z ulice Na Ladech svažem dolů k ulici Myslivecké byl z úseku mezi domy č. p. 372 a č. p. 208/2 ze zásypové vrstvy získán menší nálezový soubor (osteologický materiál a zlomek novověké keramiky). V hloubce jednoho metru zde byl výkopovou jámou (320 centimetrů hlubokou) narušen starý kamenný kanál. Tento byl následně odkryt a jeho průběh dokumentován v ulicích Na Ladech (obr. 9) a Perlová. V dolní části průkopu z ulice Na Ladech do ulice Myslivecké poblíž domu č. p. 56/204 byly poskládány na sebe čtyři řady neprovázaných kamenů, které nelze zatím s určitostí blíže interpretovat.

V ulici Perlové před domem č. p. 16 byl registrován starý kamenný kanál pouze 50 centimetrů pod povrchem a v ulici Studničné před domem č.p. 361 kamenný kanál vedl sterilní perkovou vrstvou v hloubce pouhých 10 centimetrů pod dlažebními kostkami.

Od 1. června se stala předmětem několikaměsíčního záchranného průzkumu kamená studna (obr. 10) v průchodu k domu č.p. 223/36 ve Studničné ulici. Tento výzkum dosud

31 ANZ 44c – 22/2010 + ANZ 44c – 24/2010.

32 ANZ 44c – 31/2010.

33 ANZ 44c – 26/2010.

34 ANZ 44b – 12/2010.

Obr. 8. Požární nádrž, odkrytá při výstavbě nového domu v Komenského ulici v Liberci.

Obr. 9. Do léta roku 2010 sloužící původní kamenný kanál odkrytý v ulici Na Ladech a v dalších přilehlých ulicích během rekonstrukce kanalizace a plynovodu v letních měsících 2010.

Obr. 10. Výzkum staré studny v průchodu k domu č. p. 223/36 ve Studničné ulici.

nebyl dokončen. V době počátečního průzkumu byla studna zasypána do 2,4 metrů pod její okraj stavební destrukcí, zlomky střešní krytiny a artefakty zcela novověkého charakteru. V několika dalších měsících byl muzejními pracovníky za pomoci brigádníků z řad vysokoškolských studentů zásyp studny systematicky odtěžen až do hloubky 12 metrů. Pro nepřízeň počasí zatím nedošlo k odčerpání vody, která stále zaplavuje poslední úsek při dně, tudíž závěrečnou, nejdůležitější etapu průzkumu dna činí technicky značně problematickou.

Do současnosti byl ze studny získán velice početný nálezový soubor novověkých artefaktů (především pestrá škála skleněných lékárnických flakónků, fragmenty i celé skleněné lahve, zlomky i zachované různé typy stolní keramiky a porcelánových nádob, kovové artefakty atd.), které ještě nebyly náležitě laboratorně zpracovány a čekají na podrobnější vyhodnocení v kontextu s archivními zprávami.³⁵

j) ulice Slavičkova, Oldřichova a Vaňurova

Archeologický dohled v průběhu zemních prací při pokládce nového elektrického kabelu v ulicích Vaňurově a v dalších menších okolních ulicích probíhal v srpnu roku 2010.

Během zemních prací byly narušeny na několika místech zásypové vrstvy s cihlovou drtí a s artefakty pouze z posledních dvou století.³⁶

k) Na Žižkově

Část trasy rekonstrukce plynovodu v ulici Na Žižkově vedla ve sterilní podložní vrstvě porfyrické hrubozrnné biotitické žuly, ale za domem č. p. 234 do hloubky 70 centimetrů pod povrch zasahovala černá zásypová vrstva se zlomky cihel, s osteologickým materiálem a artefakty z 20. století. Před domem č. p. 369 výkopová rýha prořála třiceticentimetrovou zásypovou vrstvu nad čtyřiceticentimetrovou vrstvou perku. Také v přípojce nad domem č. p. 368 byla evidována pod patnácticentimetrovou dlažbou a třiceticentimetrovou podkladovou vrstvou třiceticentimetrová hnědá hlinitá vrstva zásypového charakteru.³⁷

l) Novorudská ulice

Zemní práce pro plynovodní přípojku k domu č. p. 82 v ulici Novorudské proběhly bez pozitivních archeologických zjištění.³⁸

m) ulice Opatovská, Zeyerova a přilehlé

Od podzimu 2009 do jarních měsíců roku 2010 probíhala archeologická kontrola zemních prací při pokládce elektrických kabelů v ulicích Opatovská, Zeyerova a v dalších přilehlých ulicích.

Před domem č. p. 6/544 byl evidován 60 centimetrů mocný zásyp s kusy cihel a artefakty z 20. století. Další novověká zásypová vrstva se zlomky cihel a artefakty z 20. století byla narušena před domem č. p. 530/4 v ulici Slunečné.

35 ANZ 44c – 28/2010.

36 ANZ 44c – 21/2010.

37 ANZ 44a – 6/2010.

38 ANZ 44c – 31/2010.

Ve výkopové rýze před zahradou domu č. p. 16 v ulici Zeyerově byly registrovány starší inženýrské sítě. Naproti domu č. p. 560/25 byla ve výkopu evidována stratigrafie, tvořená deseticentimetrovým povrchovým asfaltovým krytem a dvaceticentimetrovou vrstvou betonu nad čtyřiceticentimetrovou zásypovou vrstvou se zlomky cihel. Další zásypová vrstva s cihlami a materiálem z 20. století byla výkopem narušena před domem č. p. 14.

Během měsíců května a června roku 2010 byly bez pozitivních archeologických zjištění sledovány i situace v křižovatce ulic Zahradní a Norská před domem č. p. 467 a výkopová trasa ulicemi Zhořeleckou a Krajinskou.³⁹

n) Růžodol I – výstavba prodejny Decathlon

Archeologický dohled nad zemními pracemi pro výstavbu budovy firmy Decathlon na pozemcích par. č. 1321/1, 1323/4, 1324/1 a 1324/2 v katastrálním území Růžodol I probíhal v průběhu května 2010. Plošný odkryv pro výstavbu probíhal vesměs ve sterilních podložitních vrstvách (obr. 11), v průběhu zemních prací byl odkryt podzemní objekt, který tvořila velká místnost s přístupovou štolou ústící v malém opuštěném lomu ve svahu. Místnost

39 ANZ 44f – 50/2010.

Obr. 11. Celkový pohled na výstavbu nové budovy firmy Decathlon v severní liberecké průmyslové zóně.

měla půdorys obdélníku s půlelipsovitým rozšířením. Do středu nejširší rovné stěny o délce 350 centimetrů byla vedena přístupová štola. Stěny tvořilo cihlové zdivo zčásti stavěné z odpadu a zmetků z blízké cihelny. Hloubka místnosti byla 383 centimetrů a byla zaklenuta betonovým povalem. Počva nebyla zpevněna.

Účel objektu lze interpretovat dvěma způsoby. Může se jednat o zbytek nikdy nedokončené uhelné šachty, čemuž by odpovídala nedokončená počva i elipsovitě zakončení jedné stěny; podobné objekty se nachází například v polském Wałbrzychu. Nebo se může jednat o základ komínu kotelny parního stroje; štola by v tomto případě sloužila k vyvážení popele. V každém případě objekt souvisí s firmou Hirschmann a Wildner. Byl postaven na jejich pozemku a i stavebně odpovídá počátku 20. století.⁴⁰

o) Soukenné náměstí

Od června do září roku 2010 probíhal periodický archeologický dohled nad zemními pracemi při rekonstrukci plynovodu na Soukenném náměstí v Liberci.

Před domem č. p. 114/4 stratigrafii výkopové rýhy vytvářela patnácticentimetrová vrstva dlažebních kostek nad třiceticentimetrovou podkladovou vrstvou s téměř metrovou zásypovou vrstvou a při dně se sterilní vrstvou fluvialních sedimentů inundačních území, ve které vedlo staré plynovodní potrubí. Ve 150 centimetrů hlubokých profilech před domem č. p. 54/66 byla u dna registrována 80 centimetrů mocná zásypová vrstva s novověkou stavební destrukcí. Před domem č. p. 115/6 následovala pod patnácticentimetrovou dlažbou a třiceticentimetrovou podkladovou vrstvou hnědá zásypová vrstva s artefakty z 20. století. Před domem č.p. 156/9 byla v profilu vedle zásypové vrstvy registrována i destrukce zdiva.

V průběhu zemních prací byly na několika místech narušeny silné destrukční vrstvy původní zástavby (obr. 12, 13), které byly průběžně dokumentovány a na základě archivních rešerší budou dále vyhodnoceny. Velká část liniové trasy byla vedena v trase původního plynovodu, takže interpretace některých nálezových situací je touto skutečností velice ztížena.⁴¹

p) ulice Svárovská – okolí budovy VGP v Průmyslové zóně Liberec – Sever

Archeologická kontrola nad zemními pracemi při pokládce kabelů u nové haly VGP Parku v průmyslové zóně probíhala v červnu roku 2010.

Naproti budově firmy Elmarco novověký zásyp vyplňoval profil až ke dnu výkopové rýhy a 150 metrů za objektem Obrobny Resl zasahovala zásypová vrstva s cihlami až ke dnu výkopu, což souviselo s výstavbou nové trafostanice. V těchto místech bylo evidentní též zesílení humusové povrchové vrstvy, související se stavebními aktivitami v krajnici vozovky a s výsadbou zeleně. Profil přes 1 metr hluboké jámy pro protlak pod ulicí K Bauhausu do hloubky 60 centimetrů od povrchu vyplňoval zásyp se zlomky cihel a s artefakty z 20. století. Též před firmou CarTec dosahovala hnědá hlinitá zásypová vrstva mocnosti až 60 centimetrů.

40 ANZ 44c – 23/2010.

41 ANZ 44c – 20/2010.

Krom výše popsanych situací pro protlak pod ulicí K Bauhausu, před firmou CarTec a naproti firmě Elmarco probíhala velká část trasy ve sterilní podložní vrstvě eolických a deluvioeolických sedimentů (sprašových hlín).⁴²

q) ulice Valdštejnská

V březnu roku 2010 probíhaly zemní práce při opravě plynovodu ve Valdštejnské ulici v Liberci. Před domem č. p. 283/13 profil výkopu vytvářela pod deseticentimetrovou vrstvou asfaltu čtyřicet centimetrová podkladová vrstva s metrovou zásypovou vrstvou, ve které byla vedena stará trasa plynovodu. Prakticky celá hlavní trasa Valdštejnskou ulicí protínala nad starším plynovodem zásypovou vrstvu, ve které nebyly nalezeny žádné artefakty starší 20. století.⁴³

Loučná – ulice Hartavská

Během výkopových prací v ulici Hartavské před domem č. p. 165 plynovodní přípojka pod třicet centimetrovou černou povrchovou vrstvou protála až 70 centimetrů mocnou hnědou hlinitou vrstvu a před domem č. p. 170 profil výkopu až do hloubky 150 centimetrů vyplňovala černá zásypová vrstva s artefakty z 20. století.⁴⁴

Machnín – při silnici z Liberce do Chrastavy

Liniová stavba pro pokládku optického kabelu v lokalitě Machnín pod rychlostní komunikací z Liberce do Chrastavy procházela deseticentimetrovou vrstvou drnů a padesáticentimetrovým sterilním souvrstvím limnických sedimentů – negativní zjištění.⁴⁵

Minkovice – ulice K Preciose

Během výkopových prací pro plynovodní přípojku k domu zatím bez č. p. (poblíž domu č. p. 63) byla pod hnědou hlinitou povrchovou vrstvou registrována do hloubky 120 centimetrů pouze sterilní podložní vrstva – negativní zjištění.⁴⁶

Mníšek

Dne 11. srpna 2010 proběhla archeologická kontrola zemních prací pro pokládku elektrických kabelů v Mníšku před odbočkou do Nové Vsi naproti domu č. p. 315. Při trafostanici byla pod drnovým krytem narušena pouze sterilní vrstva porfyrické hrubozrnné biotitické žuly.

42 ANZ 44b – 9/2010.

43 ANZ 44b – 11/2010.

44 ANZ 44c – 29/2010.

45 ANZ 44d – 40/2010.

46 ANZ 44c – 30/2010.

Profil výkopu v cestičce za domem č. p. 92 pod drnovým krytem vytvářela hnědá hlinitá vrstva s podílem rozpadlé žuly. Ačkoliv tato část liniové stavby neprotínala pouze sterilní geologické vrstvy, nepodařilo se v ní identifikovat artefakty starší 20. století.⁴⁷

Oldřichov v Hájích – Betlém

Zemní práce při revitalizaci toku Malé Jeřice pod obcí Betlém začaly v květnu roku 2010. Podrobná kontrola skrývky v dolní části stavby nad plánovaným brodem byla provedena počátkem června. Lesní humus v dolní části stavby zasahoval do hloubky 50–60 centimetrů, dále bylo dokumentováno místo tůně nad horním mostem i téměř dokončená část stavby v horních partiích území, dotčeného revitalizací toku (obr. 7). Padesát metrů ve směru toku Jeřice pod horním mostem byl ve skryté zemině nalezen zlomek keramické nádoby novověkého charakteru. Ve skrytých březích budoucí tůně byly v průběhu měsíce července evidovány pouze sterilní žluté a žlutohnědé nadložní vrstvy porfyrické hrubozrnné biotické žuly.

Vzhledem k rozvodněnému toku Malé Jeřice počátkem měsíce srpna již další plánovaná archeologická kontrola proběhnout nemohla.⁴⁸

Polubný – při silnici k Dolnímu Kořenovu

V průběhu zemních prací v Martinském údolí byly narušeny pouze sterilní vrstvy lesního humusu a podložní vrstvy rozpadlé výrazné porfyrické středně zrnité žuly až granodioritu, pouze před autobusovou zastávkou na křižovatce silnice od Dolního Kořenova s hlavní komunikací od Přířovic do Harrachova byla registrována novověká zásypová vrstva s artefakty z 20. století.⁴⁹

Příšovice – mezi domy č. p. 131 a č. p. 155

Dne 26. září byla provedena archeologická kontrola výkopové trasy pro pokládku elektrických kabelů v nové, bezejmenné ulici v obci Příšovice. V blízkosti betonového sloupu původního elektrického vedení za domem č. p. 131 byla registrována černá třicetimetrová povrchová vrstva s novověkými artefakty (NO 2 – nevzorkováno). Od domu č. p. 155 pokračovala výkopová trasa na druhé straně komunikace, kde prořezala třicetimetrovou povrchovou vrstvou s podkladem a padesátimetrovou sterilní hnědou hlinitou vrstvou s kameny. Zemní práce neporušily žádné historicky cenné kulturní vrstvy a neodkryly žádné artefakty starší 20. století.⁵⁰

47 ANZ 44f – 51/2010.

48 ANZ 44d – 41/2010.

49 ANZ 44b – 8/2010.

50 ANZ 44f – 52/2010.

Tanvald

Počátkem května roku 2010 probíhal pravidelný archeologický dohled nad výkopovými pracemi pro pokládku optického kabelu na sídlišti ve městě Tanvald.

Nad mateřskou školou (domem č. p. 579) v místě rozšíření výkopové rýhy byla na profilu evidována následující stratigrafie: 20 centimetrů mocná černá vrstva humusu, dvaceticentimetrová hnědá zásypová vrstva a další dvaceticentimetrová vrstva hnědého zabarvení s novověkými artefakty. Protilehlý profil rozšířené části výkopové rýhy tvořila pod dvaceticentimetrovou vrstvou humusu hnědá zásypová vrstva s deseticentimetrovou cihlovou mezivrstvou, nasedající na sterilní podložní vrstvu rozpadlé výrazně porfyrické středně zrnité žuly až granodioritu.

V průběhu zemních prací nebyly porušeny žádné historicky cenné situace.⁵¹

Višňová – Filipovka

V jarních měsících roku 2010 probíhal archeologický dohled nad zemními pracemi při pokládce vodovodu mezi obcemi Višňová a Filipovka.

Sto padesát centimetrů hluboký profil velké části liniové stavby tvořila třiceticentimetrová ornice a přes metr mocná podmáčená jílovitá vrstva. V části výkopu byly při dně registrovány černošedé glejové vrstvy inundačních pásem. Stratigrafii výkopu za domem č. p. 5 (u autobusové zastávky ve Filipovce) pod čtyřiceticentimetrovou hnědou hlinitou vrstvou dotvářela šedesáticentimetrová sterilní vrstva žlutého jílu.

V průběhu zemních prací nebyly narušeny žádné archeologicky cenné situace a nedošlo ani k odkrytí historicky zajímavějších artefaktů. Veškeré stavební aktivity probíhaly vesměs ve fluvialních sedimentech inundačních území.⁵²

Vratislavice nad Nisou**a) ulice Dlouhomostecká**

V červenci roku 2010 probíhal archeologický dohled nad rekonstrukcí plynovodu při vlakové trati naproti domu č. p. 699 poblíž Dlouhomostecké ulice ve Vratislavicích nad Nisou. Zemní práce narušily nad sterilní podložní vrstvou přes 30 centimetrů mocnou zásypovou vrstvu s artefakty z 20. století (sklo, PVC atd.), která byla náležitě průběžně fotograficky dokumentována, ale nevzorkována.⁵³

b) ulice Krajová

V jarních měsících roku 2010 probíhal archeologický dohled nad výstavbou kanalizace v Krajové ulici ve Vratislavicích nad Nisou. Veškeré zemní práce probíhaly ve sterilních

51 ANZ 44b – 7/2010.

52 ANZ 44a – 3/2010.

53 ANZ 44f – 49/2010.

geologických vrstvách (vesměs rozpadlé výrazně porfyrické středně zrnité žuly) s novověkým asfaltovým krytem nad podkladovou vrstvou – negativní zjištění.⁵⁴

Za účinnou pomoc v terénu, především při vybírání studny v ulici Studničné, děkuji kolegům Ivanu Rousovi a PhDr. Luboru Lacinovi, brigádníkům Petru Plamínkovi a Liboru Opálkovi, Alici Špetlíkové za obětavou pomoc při zpracování. V neposlední řadě patří můj vřelý dík kolegyni PhDr. Markétě Lhotové (kurátorce sbírky pohlednic Severočeského muzea v Liberci) za zprostředkování možnosti oživit tento text dobovými pohlednicemi a kolegyni Miladě Dománkové za naskenování pohlednic a diapozitivů.

SUMMARY:

Overview of archaeological rescue works of the North Bohemian Museum in Liberec in 2010

The paper presents an overview of rescue works of the North Bohemian Museum in Liberec in 2010, which were professionally monitored by an author of this article. It represents events from around Jablonec and Liberec, although the most interesting findings came from Liberec city itself – for example, uncovered water reservoir on Beneš square (Fig. 1), part of the old buildings on Soukenné square (Fig. 12 and 13); in sterile subsoil layers (Fig. 11) on the Decathlon site in an industrial zone the North, for builders totally unexpected where an underground structure then complicated the procedure works a lot; tank fire in the street Komenského (Fig. 8) and the old water system in the town district called Lada (Fig. 9, 10). In addition, the results of archaeological supervision and control of gasification of Český Dub, during small linear structures in Jenišovice, the construction of a large sports complex near the village of Javorník (Fig. 2, 3), during the reconstruction of Hotel Praha in Jablonec, the revitalization of the Malá Jeřice river in Oldřichov v Hájích (Fig. 7), or the conversion of a former factory building in the new shopping center in Frýdlant (Fig. 4–6) are mentioned.

DVĚ OSOBNOSTI ROKOKOVÉHO ZÁMEČNICTVÍ

Jan Mohr

Při zahraničních cestách v rámci výzkumných úkolů, na kterých se Severočeské muzeum v předchozích letech podílelo, se jako „vedlejší“ produkt podařilo zdokumentovat řadu prací uměleckého zámečnictví a kovářství z předchozích epoch, především pak dvě lokality, které patří k zásadním v oblasti poznání evropského, respektive světového vývoje tohoto řemesla v období rokoka 18. století. V roce 2009 byla při cestě po Německu dokumentována tvorba ve Würzburgu, kde se v areálu arcibiskupské rezidence nalézá řada dokladů činnosti předního německého zámečníka Johanna Georga Oegga. V létě roku 2011 došlo ke zdokumentování prací jeho francouzského protějšku, zámečnického mistra Jeana Lamoura, který vytvořil svá zásadní díla v Nancy. Dokumentace Lamourových prací je o to zajímavější, že se ve sbírkách Severočeského muzea nalézá konvolut jeho děl v grafické podobě, jak vyšel na sklonku jeho života pod názvem *Recueil des ouvrages en Serrurier*. V něm jsou vyobrazeny jeho stěžejní díla i práce, které byly na konci 18. století za revoluce zničeny. Tvorba obou zámečníků vznikala téměř paralelně a reagovala na dvorské umění okolo francouzského krále Ludvíka XV., ke kterému měl především Jean Lamour přímou vazbu. Lamourovo dílo je rozprostřeno na rozlehlé ploše středu městské části Nancy, kterou nechal vybudovat polský exkrál Stanisław Leszczyński, švagr Ludvíka XV., okolo poloviny 18. století bezesporu na základě inspirace královskými Versailles. Johann Georg Oegg naproti tomu tvořil svá nejdůležitější díla v souvislosti s budováním arcibiskupské rezidence ve Würzburgu, kam velmi brzy zaléhaly ozvuky francouzského rokoka. Oproti Oeggovým würzburgským mřížím okolo arcibiskupské rezidence je Lamourovo dílo slohově celistvější díky nepřilíh dlouhému a kontinuálnímu období svého vzniku a mimoto je bezprostředněji propojeno s každodenním životem města, když nemá funkci ochrany a oddělování prostoru, ale propojení a doplnění okolo stojící architektury. Oeggova reakce na vlnu rokokové inspirace, která proniká do německých zemí po roce 1738 díky přeneseným impulsům z Francie, má v pozadí výraznou zkušenost s vrcholně barokními realizacemi na území habsburské monarchie i v Německu. Vazba na vídeňské práce okolo Horního a Dolního Belvederu je zcela patrná. Na vzniku těchto děl se ostatně J. G. Oegg s největší pravděpodobností sám podílel, čemu dosvědčuje již přímo jemu Eugenem Savoyským zadaná zakázka na kované práce z roku 1730 pro nedaleko Vídně stojící zámek Schloßhof, úzce navazující na krátce předtím dokončené mříže ve Vídni od téhož stavebníka.

Jako třicetiletý přichází J. G. Oegg roku 1733 do Würzburgu, kam je povolán jako dvorní zámečník arcibiskupem Friedrichem Karlem von Schönbornem, působícím předtím po řadu let ve vysokých císařských postech ve Vídni. Někdy bývá ve vztahu k Oeggovu odchodu do Německa zmiňována i přímluva architekta Johanna Lukase von Hildebrandta, stavitele vídeňského Belvederu, o kterém se uvažovalo i při stavbě würzburgské rezidence a který měl vliv i na tvorbu nakonec vybraného stavitele Balthasara Neumanna. Práce na palácovém komplexu pak zaměstnávala dílnu J. G. Oegga po další více než tři desetiletí. Roku 1734 zaměstnával zámečnický mistr šest až osm tovaryšů a o nárůstu prací svědčí skutečnost, že již o dva roky později jejich počet stoupl na 23 a roku 1739 dosáhl čísla 26. Jeho privilegova-

né postavení dvorního zámečnicka se nezměnilo ani poté, co byl přijat roku 1736 za mistra zámečnického cechu ve Würzburgu.

Nejrozsáhlejší prací počátečního období se stala vstupní brána a mřížoví v průčelí residenčního komplexu, vytvářené v letech 1736 až 1741. Bohužel při stavebních úpravách zámeckého náměstí byly všechny tyto mříže v roce 1821 odstraněny. Této práci předcházelo zhotovení mříže do schönbornské kaple v letech 1734–1735. Ke konci třicátých let pracoval Oegg také na mřížích pro zámek Werneck, kam v letech 1739 až 1746 zhotovil kovanou bránu a balkonní mříž v raně rokokových formách. Do čtyřicátých a padesátých let 18. století však spadají práce na dalších velkých mřížových branách würzburského zámeckého komplexu. V letech 1746–1749 vznikla brána do zahradního areálu, na kterou navázalo v letech 1751–1752 zhotovení brány do zámeckého parku na severní straně a v téže době i nedaleko stojící trojdílné brány na Rennweg, dokončované roku 1767. Brána do zámeckého parku ještě vychází z raných rokokových schémat s ozvuky doznívajícího, pozdně barokního pásového dekoru, u dalších dvou bran již převládá plastická bohatost dynamického rokokového tvarosloví s výrazným prostorovým tvářením kovaných rozvilin a rokají. Poslední velkou prací se stala trojdílná brána vedle zámecké kaple, započatá také roku 1752, kdy vznikla boční křídla, dvoukřídlá brána samotná však byla dokončována až Johannem Antonem Oeggem v letech 1769 až 1775.

Je-li Oeggovo dílo okolo würzburské rezidence rozloženo do období téměř tří desítek let, pak Lamourowo je soustředěno do krátkého úseku pěti let, i když někteří autoři předpokládají pozdější dokončení některých prací. Přestavba Nancy na reprezentativní sídelní město, architektonickým výrazem hodné poloviny 18. století, byla svěřena architektu Emmanuelu Héré. Prostor, který ležel mezi středověkou částí s pozdně gotickým vévodským palácem a zástavbou ze 16. a 17. století, architekt pojednal do pravoúhle situované zástavby podél velkých náměstí a sítě ulic s reprezentativními budovami.

Od roku 1751 se počalo s výstavbou ústředního náměstí v Nancy, tehdy pojmenovaného po francouzském králi Ludvíku XV. a dnes známého jako Place Stanislas, po Stanislavu Leszczyńském, jehož socha nahradila roku 1831 odstraněnou sochu Ludvíka XV. od sochaře Barthelémy Guibala, která dominovala středem této plochy od roku 1755. Samotné náměstí bylo dokončeno v tomtéž roce, kdy bylo 26. listopadu slavnostně vysvěceno.

Jednotná výstavba celého areálu podle plánů architekta Emmanuela Héré dala tomuto náměstí výraz rozlehlého palácového nádvoří, z něhož do všech stran vybíhají široké ulice a jehož monumentalitu zvýraznil bezpočet mřížových prací, které v černé a zlacené adjustáži dotvářejí a změkčují klasicizující kamenné fasády budov, obklopující prostor náměstí. Městský a dvorní zámečnick Jean Lamour se svými dílenskými spolupracovníky vytvořili během pěti let v období 1751–1755 obrovské množství kovaných prací jak na samotných budovách po obvodu náměstí, tak do prostor tyto stavby lemujících. Jakýmsi vstupním předpolím Place Stanislas se stalo náměstí De la carrière, jehož nejstarší stavba vznikla již roku 1716. Celý komplex pak dotvořil a urbanisticky sjednotil na počátku padesátých let architekt E. Héré. V jeho středu byla osazena lipová alej, lemovaná v nárožích bukolickými sousošími děti se zvířaty a příčně situovanými mřížovými poli, ukončenými do prostoru ramený s lucernou. Proti sobě stojící dvojice těchto polí uzavírala z obou stran prostor aleje,

Obr. 1. Brána do zahradního areálu rezidence ve Würzburgu, Johann Georg Oegg, r. 1746–1749.

Obr. 2. Boční mříž brány do zahradního areálu rezidence ve Würzburgu, Johann Georg Oegg, r. 1746–1749.

Obr. 3, 4. Brána na Rennweg u rezidence ve Würzburgu, Johann Georg Oegg, r. 1751–1767; detail téhož.

Obr. 5, 6. Brána vedle zámecké kaple rezidence ve Würzburgu,
Johann Georg Oegg, r. 1752, a Johann Anton Oegg, r. 1769–1775; detail téhož.

Obr. 7, 8. Brána do zámeckého parku rezidence ve Würzburgu, detail, Johann Georg Oegg, r. 1751–1752.

Obr. 9. Brána do zámeckého parku rezidence ve Würzburgu, Johann Georg Oegg, r. 1751–1752.

Obr. 10. Jean Lamour ve své dílně, grafický list, r. 1767.

respektive parku a vymezovala průhled na vítězný oblouk, kterým se procházelo na hlavní náměstí.

Dvě galerie lemují krátkou ulici, pojmenovanou dnes po architektu Héré, která vyúsťuje do prostoru Place Stanislas. Po vstupu na náměstí se při pohledu vlevo i vpravo v nárožích objeví trojitě kované arkády se sousošími, modelovanými a odlitými z olova sochařem Barthelémy Guibalem. V severovýchodním cípu se nacházejí arkády, v jejichž středním převýšeném oblouku je umístěno sousoší bohyně Amfitrité, boční oblouky slouží jako vstup do přilehlého parku. Všechny oblouky završuje nástavec, ve středním poli posazený na přímé římse, ve středu s rokokovou kartuší s oválným znakem s bourbonskými liliiemi ve středu a královskou korunou na vrcholu, po stranách pylonovité útvary s kartušemi bust a okolo s trofeji a rozvilinami. Boční arkády mají nástavec posazený na oblouku a koruna spočívá na kartuši se dvěma zkříženými L, iniciálami Ludvíka XV. V severozápadním nároží jsou všechny tři oblouky zaplněny sousošími. Ve středu je umístěna figurální skupina s Poseidonem na vrcholu, po stranách jsou drobnější sousoší puttů s mořskými živočichy. Kompozice kovaných arkád je totožná s protilehlou, jen figurální reliéfy bust v kartuších na krajích středního oblouku jsou odlišné (znázorňují Marse, Minervu, zatímco na druhé straně zobrazují Ceres a Apolla). Francouzská revoluce zničila bourbonské symboly a roku

1831 byly odňaty i další, poškozené části nástavců, mezi nimi i kartuše s bustami antických bohů. Roku 1864 došlo ke zrestaurování mříží a na vrchol do kartuší byl místo bourbonských lilí umístěn bodlák z městského znaku Nancy. Teprve roku 1879 byly zbytky kartuší s bustami nalezeny v kůlně jednoho zámečnicka a bylo rozhodnuto doplnit o tyto chybějící části již zrestaurované mříže. Zámečnický mistr Lipmann z Met pak tyto práce provedl. V průběhu první poloviny 20. století byly vráceny i všechny bourbonské symboly a mříže zrestaurovány do stavu okolo roku 1755, kdy byly dokončeny. Jako podklad zde jistě sloužily i Lamouroy grafické listy.

Obě protilehlá nároží jihovýchodní a jihozápadní strany jsou do přilehlých ulic vymezena proti sobě stojícími mřížemi s portálem pro pěší a lucernou vyklenutou na konzoli do vozovky. Ostatní nároží ulic na východní a západní straně ohraničují podobná, pouze užší, mřížová pole s lucernou. Lucerny na konzolových ramenech osvětlovaly i celé náměstí, zavěšené v pravidelných intervalech na fasádách budov.

Nejvíce mřížových prací dílna Jeana Lamoura prováděla na paláci městské rady, kde nejen balkónní mříže na fasádě, ale i kovaná zábradlí a mříže slavnostního schodiště tvoří podivuhodný komplex dekorativních zámečnických prací.

Na rozdíl od dnes černě natřených mříží J. G. Oegga ve Würzburgu mají všechny práce v Nancy černý nátěr doplněn zlacenými rozvilinami a detaily, které – tepány z tenkého plechu – zlacením dostávají značnou plasticitu a lehkost kompozice.

Životní osudy obou zámečnických mistrů mají leccos společného, od řemeslného zázemí a poznávání významných středisek zámečnického řemesla až po důležité zakázky v éře doznávajícího feudalizmu, které svojí mistrnou formou dotvrzují vyspělost řemesla v 18. století.

Jean Baptiste Lamour se narodil v Nancy 15. března 1698 v rodině městského zámečnicka, v jehož dílně měl možnost se seznámit se svým budoucím povoláním. Učení řemeslu ale prodělal v nedalekých Metách, kde se v letech 1712 až 1715 vyučil a posléze odešel do Paříže, kde se mohl seznámit s dvorskou kulturou okolo královských manufaktur Ludvíka XIV. a Ludvíka XV. V říjnu 1719 získal mistrovské právo a zároveň se oženil s o osm let starší Dieudonée Madeleine. Spolu pak měli tři děti, dceru a dva syny, kteří však zřejmě zemřeli v mladém věku. Po smrti otce v roce 1720 převzal jeho dílnu a roku 1726 byl jmenován městským zámečníkem v Nancy.

Roku 1767 vyšla tiskem Lamouroy sbírka návrhů kovaných předmětů pod názvem *Recueil des ouvrages en Serrurier*. Obsáhlý úvod od samotného zámečnického mistra s komentářem jednotlivých návrhů ukázal na 24 listech předchozí dílo Jeana Lamoura, určené především pro jeho živitele, lotrinského vévodu Stanislava Leszczyňského. Na konci souboru byl list č. 23 s poznámkou „*Gotický truhlový zámek*“ od autora této sbírky. Jedná se bezesporu o Lamourův mistrovský kus, který zhotovil okolo roku 1719, kdy získal mistrovské právo. K jeho dílně by zřejmě mohl mít vztah i návrh završení brány se zámečnickým cechovním znamením. Není jisté, stála-li tato brána u jeho domu v Rue Notre-Dame č. 33, byť balkónní mříž od majitele domu pochází. Jisté je, že zde 20. června 1771 Jean Lamour zemřel.

Rodové vazby Johanna Georga Oegga směřují do oblasti Tyrolska, kde na konci 17. století jako kovářský mistr v městečku Silz působil jeho otec. Tam se také 24. dubna 1703

Obr. 11, 12. Kované arkády se sousoším bohyně Amfitrité na Place Stanislas, Jean Lamour, 1751–1755.

Obr. 13. Balkonní mříž, detail, Jean Lamour, 1751–1755.

Obr. 14. Nárožní mříže s lucernami na Place Stanislas, Jean Lamour, 1751–1755.

Obr. 15. Balkonní mříže, grafický list, Jean Lamour, r. 1767.

Johann Georg narodil. V otcově dílně také poprvé přišel do styku se železem, ale učit řemeslu se šel do Lince ke svému strýci Peteru Oeggovi. Jako u řady jeho dalších známých vrstevníků, jsou Oeggova tovaryšská léta jen v rovině dohadů. Vzhledem k tomu, že okolo roku 1730 jím byly zhotoveny mřížové práce na zámku Schloßhof východně od Vídně (bohužel částečně zničené na konci 19. století), jejichž objednavatelem byl princ Evžen Savojský, je možné předpokládat i jeho spolupráci na rozsáhlých zámečnických zakázkách vídeňského Belvederu, které vznikaly pro tohoto velmože a vojevůdce v průběhu dvacátých let 18. století. Po příchodu do Würzburgu roku 1733, kam přišel již jako zámečnický mistr, se Johann Georg Oegg 30. června 1738 oženil s Annou Margarethou Zurwesten, dcerou würzburgského obchodníka. Z jejich manželství se narodilo devět dětí, z nichž vzešel i jeho následovník v řemesle Johann Anton Oegg, narozený roku 1745, kterému předal dílnu roku 1767. Johann Georg Oegg ovdověl roku 1758. Žil pak v ústraní ještě dalších patnáct let a zemřel ve Würzburgu 15. října 1782.

V jeho díle se odráží střeoevropská tradice kovářské práce, spojená s pronikáním francouzských vlivů rokokových forem v druhé třetině 18. století. Smysl pro plně plastický tvar, modelující grafickou kompozici mříže do reliéfně komponovaného výtvarného díla, sice vycházel z forem radikálního baroku, který se v této oblasti střední Evropy stal výrazným pojmem, vytvářel ale i slohové pokračování do období druhé poloviny 18. století, kdy

se završovala jedna z nejšťastnějších a výtvarně nejbohatších kapitol uměleckého kovářství a zámečnictví.

Lamourovo i Oeggovo rozsáhlé dílo je v našich končinách téměř neznámé a tento příspěvek snad pomůže přiblížit tyto osobnosti, které patří v dějinách uměleckého kovářství a zámečnictví mezi nejvýznamnější.

SUMMARY:

Two personalities of Rococo locksmithing

Johann Georg Oegg (1703–1782), locksmith master and a court locksmith is best known for his activities in between the forties and the sixties of the 18th century, where he created a series of lattice and other locksmith work in the local castle complex. These works represent the top of metalwork of the Rococo period in Germany and are to a large extent linked with similar work of the late Baroque period, which is a complex of forged gates of Belvedere in Vienna from the twenties of the 18th century. Even in these works Oegg's participation is anticipated. Johann Georg Oegg led to a perfection spatial forming of lattice composition in terms of the radical Baroque just at Würzburg residence where he fully developed his crafts and playful and poetic Rococo composition formed by a forged detail of a plastic but solid material. With his work, J. G. Oegg is ranked among the leading personalities of artistic blacksmithing and locksmithing.

Jean Lamour (1698–1771) and his work in Nancy is one of the masterpieces of art locksmithing and blacksmithing of French Rococo. Following spectacular building activities of Polish ex-king Stanislas Leszczyński in the forties and fifties of the 18th century, a large representative district with a central square, originally Place Royale, now Place Stanislas, originated in Nancy. It is this space that has become a place where architecture of exterior was supplemented by forged works to an extent which had never had resemblance. Emmanuel Héré, an architect who designed this space, was supplied by the courtly locksmith Jean Lamour by his own projects lattice gates, lanterns on the cantilever arms and balcony grille which originated in the years 1751–1755. Wrought iron is then applied in the interiors mainly in the form of staircase railings. The work of Jean Lamour, a set of his engravings with an extensive preface entitled *Recueil des Ouvrages en Serrurier*, was published in 1767 still during his lifetime.

VÝTVARNÁ RADA A JEJÍ PŮSOBNÍ V PODNIKU PLASTIMAT

Jiří Hofman

V severočeské krajině Jizerských hor se zrodilo sklářství a rozvinulo se v mohutný průmysl užitého stolního nádobí, předmětů uměleckého charakteru a užitého umění. Bylo to barevné sklo, které se vybroušeno do tvaru drahých kamenů začalo uplatňovat ve šperkařství a vytvořilo tím podmínky pro vznik nového výrobního odvětví – bižuterie. To se v Jablonci nad Nisou a okolí rozvinulo v mohutný bižuterní průmysl světového významu. Umělecko-průmyslový charakter sklářské a bižuterní výroby tu vytvářel vhodné podmínky pro uplatnění nového materiálu – plastických hmot. Větší pevnost a odolnost materiálu u mnoha užitečných a technických výrobků předčila křehkost skla, porcelánu nebo keramiky. A tak mnoho malých provozoven vyrábělo na Jablonecku po roce 1945 galanterní zboží, nábytkové kování a hračky z celulóidu, bakelitu, karbamidu, polystyrenu nebo kaseinu. Jejich sloučením a znárodněním byl vytvořen v Jablonci nad Nisou v roce 1948 národní podnik Plastimat. Prudký vývoj nových plastických hmot, zejména termoplastů a jejich rozsáhlé uplatnění v životním prostředí západních zemí, iniciovalo Plastimat k podobnému rozšiřování výroby spotřebních předmětů. V podniku vzniklo oddělení pro tvorbu nových výrobků, neboť kopírování zahraničních výrobků bylo kritizováno a naráželo na zákonné překážky. Od roku 1955 vznikaly už vlastní návrhy nových výrobků Plastimatu od tří výtvarníků, absolventů středních umělecko-průmyslových škol v Jablonci nad Nisou a Uherském Hradišti, kteří byli do podniku přijati.

O průmyslovém výtvarnictví a designu

Řemeslníci od pradávna vytvářeli nové a nové tvary výrobků, aby zaujali a prodali. Rukodělný způsob práce totiž umožňuje neomezenou tvorbu, neboť pracuje s poměrně jednoduchými nástroji. Nepotřebuje složitých strojů a nástrojů, jako tomu je u výkonné průmyslové výroby, kde vznikla potřeba specialisty – návrháře, průmyslového výtvarníka, který by dobře ovládal technicko-technologický způsob výroby, jakožto podmínku pro úspěšnou masovou výrobu. V průmyslově vyspělých zemích světa se profese průmyslového výtvarníka rozšířila do všech výrobních odvětví a zvýšila se i potřeba jejich středního i vysokoškolského vzdělání. Anglické pojmenování této odbornosti pro tvorbu i její výsledek – design – se začalo používat ve všech západoevropských zemích i u nás jakožto módněji znějící, dnes už v odborné terminologii obecně přijaté a rozšířené.

O vzniku a působení výtvarné rady Plastimatu

Světová průmyslová výstava v Bruselu v roce 1958 přinesla naší republice úspěch mimo jiné i v tradičních oborech skla, textilu, bižuterie, porcelánu a jiné umělecko-průmyslové tvorbě. Výrazný podíl na úspěchu našeho pavilonu měli architekti a výtvarní umělci z oborů užitého umění, kteří se podíleli jak na výběru exponátů, tak i na jejich výstavní prezentaci. Byli nároční a nekompromisně vyrazovali kýč.

Tendence udržet dobrou výtvarnou úroveň československé umělecké a umělecko-průmyslové tvorby i v průmyslové výrobě byla bruselským úspěchem umocněna a také direktivně hned zajištěna. Centrální řízení národního hospodářství a všech institucí umožňovalo prosadit ideu, aby byly v národních podnicích umělecko-průmyslového charakteru výroby

Obr. 1. Jiří Hofman, designer n. p. Plastimat v letech 1954–1974.

zřízeny umělecké-výtvarné rady, které by bděly nad výtvarnou úrovní výrobků a jejich vývojem. Též s ohledem na eventuelní export do kapitalistických zemí a získání tolik potřebných valut. Ke zřízení výtvarné rady Plastimatu vedla též obava, aby nedošlo k výrobě kýčů v oboru, který neměl ještě výtvarná kritéria potřebná k posouzení výrobků tohoto nového průmyslového oboru a jeho stále ještě se vyvíjející technologie.

Mladí výtvarníci Plastimatu, kteří chtěli tvořit vlastní návrhy, ustavení výtvarné rady vítali, neboť potřebovali a očekávali podporu v úsilí o realizaci svých návrhů od kompetentního orgánu. Vedoucí obchodní a techničtí pracovníci podniku přáli spíše kopírování a napodobování zahraničních výrobků, aby se vyhnuli technickým, technologickým a i obchodním rizikům. Výtvarná rada pro Plastimat byla jmenována, její kompetence schváleny a podniku nařízeny odpovídajícími orgány v roce 1959. Členové výtvarné rady byli jmenováni Československým svazem výtvarných umělců a byli to pedagogové z Vysoké školy uměleckoprůmyslové Praha a svobodní umělci pracující v některém z oborů užitého umění. Výtvarnou radu Plastimatu tvořili tito umělci a odborníci:

Akad. architekt Josef Saal – *předseda*

Doc. Jan Nušl – *místopředseda*; vedoucí Ateliéru kov a šperk VŠUP Praha

Členové:

Akad. arch. Jaroslav Kadlec – asistent ateliéru prof. Benše VŠUP Praha

Jindřich Chalupecký – historik dějin umění a výtvarný kritik

Robert Boháček – akad. sochař a grafik

Boris Duda – akad. malíř a průmyslový výtvarník

Hana Blažková-Charouzová – textilní výtvarnice

Dvě redaktorky z odborných časopisů

Dva až tři zástupci Plastimatu – obchodní náměstek ředitele, vedoucí vývoje nových výrobků, obchodní referent pro spotřební výrobky

Výtvarná rada se scházela nepravidelně, obvykle dvakrát až třikrát ročně v podniku Plastimat vždy, když bylo připraveno několik návrhů nových výrobků. Na výtvarníky podniku mělo hodnocení jejich návrhů v tomto orgánu velmi pozitivní vliv, neboť bylo vytvořeno souběživé prostředí. Pro některé významnější nebo obtížnější práce tvořili všichni svůj vlastní návrh. K hodnocení přistupovala rada velmi zodpovědně, takže si získala plný respekt u vedení podniku i u výtvarníků. Pražští členové výtvarné rady iniciovali seznámení výtvarníků s Ústavem bytové a oděvní kultury (ÚBOK), který pořádal pro podnikové výtvarníky odborné semináře z dějin umění, které tu přednášel Dr. Jiří Padrta. Bylo navázáno spojení s Uměleckoprůmyslovým muzeem a dalšími institucemi s odbornými časopisy a zahraničními výrobky z plastů.

Prostřednictvím pedagogů VŠUP Praha vykonávali v Plastimatu v oddělení vývoje nových výrobků stáže studenti z ateliéru doc. Nušla a prof. Benše.

Je třeba podotknout, že na počátku šedesátých let nebyl u nás žádný průmyslový výtvarník, který by měl zkušenost s průmyslovou výrobou v oboru plastických hmot, zejména s novými technologiemi vstřikování, vyfukování a tváření termoplastů. Katedra VŠUP profesora Kováře v tehdejší Gottwaldově byla zaměřena na tvarování strojů a nástrojů z tradičních materiálů. Střední uměleckoprůmyslová škola v Uherském Hradišti měla sice oddělení zaměřené na plastické hmoty, ale spíše s ohledem na výrobu a technologii zpracování PVC v podniku Fatra Napajedla.

V Plastimatu šlo tehdy o společné hledání nových tvarů výrobků v závislosti na technických a technologických zákonitostech výroby nástrojů a strojů. Přičemž vše bylo dosud ve vývoji, vznikaly nové materiály, nové technologie. Ovšem ono břemeno ekonomické odpovědnosti nesl podnik, neboť výrobní nástroje jsou drahé a nějaké zkušební experimentování nemožné. Vyrobit nový předmět znamená zhotovit pro něj ocelový nástroj, velmi přesný, odolný vysokým tlakům. Také proto docházelo někdy při posuzování návrhů nových výrobků ke kontroverzím mezi technikou a výtvarníky výtvarné rady.

Nejintenzivnější činnost výtvarné rady lze zařadit do doby po roce 1963, když byla dostavěna nová továrna n. p. Plastimat v Liberci-Hanychově. Byla sem soustředěna výroba všech dosud na Jablonecku roztroušených provozoven, rozšířena výrobní kapacita. Byly zakoupeny nové, výkonnější a větší stroje, takže bylo možno vyrábět a tím i navrhovat větší výrobky jako například dětské vaničky, prádelní koše, přepravky, kanystry, sudy, konve.

V této době bylo už realizováno a vyráběno dost výrobků podle vlastních návrhů podnikových výtvarníků, kteří si tím získali určitý respekt a důvěru u vedení podniku i tech-

nických pracovníků a také u výtvarné rady. Byl naplánován i nárůst výroby spotřebních předmětů.

Výtvarná rada sehrála přitom i roli jakési záštity, patrona, záruky, že se k tvorbě a výrobě z tohoto nového materiálu, dováženého převážně z kapitalistických západních zemí, přistupuje odpovědně. Že se při velké sériové výrobě deseti až sta tisíc jednotlivých výrobků ročně zasahuje významně do tvorby užití kultury společnosti, a to celkem úspěšně. V tomto ohledu se i úsilí při tvorbě nových výrobků z plastických hmot v Plastimatu odrazilo v uvolnění kulturní i společenské atmosféře šedesátých let, což přirozeně mělo svůj význam i pro propagaci, veřejné uznání, ocenění. Spotřební výrobky reprezentovaly Plastimat na každoročních velmi populárních Libereckých výstavních trzích, proslulých dobrým a vynalézavým aranžováním výrobků, na výstavách INCHEBA v Bratislavě i v některých lidově demokratických zemích.

Činnost výtvarné rady byla podobně jako jiné kulturní aktivity šedesátých let ovlivněna okupací Československa vojsky spřátelených armád v srpnu 1968. Poté postupně došlo, jak známo, v důsledku politických událostí k velkým personálním změnám v podnicích a všech institucích. Tak tomu bylo i v případě Plastimatu a Svazu československých výtvarných umělců. Z podniku sice odešli dva zkušení výtvarníci, ale tvorba nových výrobků ve spolupráci s výtvarnou radou, i když ve snížené míře, dále, spíše ze setrvačnosti, pokračovala až do roku 1971.

Závěrem je třeba konstatovat, že výtvarná rada Plastimatu sehrála při navrhování nových výrobků z plastů pro průmyslovou výrobu, dnes bychom řekli v oboru produktového designu, velmi pozitivní roli. Externí výtvarníci a architekti – členové výtvarné rady – podpořili a posílili postavení podnikových výtvarníků. Zdůraznili význam designera při výrobě předmětů pro životní prostředí. Svým odpovědným, zaujatým přístupem si získali u vedení podniku vážnost a respekt.

SUMMARY:

Design Council and its activities in the Plastimat company

The importance of plastics in the postwar Czechoslovakia gained in intensity around 1960. Then, under the impression of success at the World Exhibition in Brussels in 1958, the design component began to penetrate intensively in shaping consumer products. For a higher quality expertise of plastic products, a Northern Bohemian company called Plastimat established the design council in 1959 where representatives of the company and renowned artists from various fields met and commented on the proposed new products mainly of the Plastimat company production. The Council worked until 1971 when the normalization management of the company withdrew from cooperation with the Council. During the twelve years of its existence, the Council influenced the shape of many products and tried hard to help healthy competitiveness of in-company designers.

ZA OSTNATÝM DRÁTEM

Nacistické koncentrační tábory na území dnešní České republiky

Lubor Lacina

V termínu 26. 1. – 8. 4. 2012 proběhla v Malém výstavním sále Severočeského muzea v Liberci krátkodobá expozice, jejíž název je uveden v titulku tohoto materiálu. Jejím cílem bylo nabídnout veřejnosti přehled zhruba čtyřicítky zařízení typu koncentrační tábor, existujících během druhé světové války na území dnešní České republiky (v oblasti tzv. Říšské župy Sudety v geografickém rozsahu od západních Čech po Jeseníky, mimo župu pak jednotlivě v Brně a okolí Prahy). Sledovala příčiny vzniku koncentračních táborů, jejich rozšíření do velké části nacisty ovládané Evropy, nasazení vězňů táborů na otrockou práci převážně do zbrojní výroby a vznik a rozšiřování poboček, nacházejících se mnohdy stovky kilometrů od hlavních táborů. Veřejně známé pojmy jako Osvětim (Auschwitz), Dachau, Buchenwald nebo Mauthausen, vnímané jako jedny z nejtemnějších bodů mapy válečné Evropy, tak měly být doplněny o menší, avšak stejně tragická zařízení, která se nacházela nikoli daleko ve východní Evropě nebo v hlubinách samotného nacistického Německa, nýbrž pro současné obyvatele České republiky na nejméně očekávaných místech, často v sousedství jejich dnešních domovů. Výstava se pokusila připomenout lokality, které, dnes zapomenuty nebo zmíněny jen letitými pomníky, vybudovanými před mnoha desítkami roků, obyvatelé České republiky na začátku třetího tisíciletí vnímají jen velmi obecně nebo o jejich existenci vůbec neví.

Na expozičních panelech byla zdokumentována jednotlivá zařízení – pobočné tábory nebo pracovní komanda – z několika hledisek. Sledována byla historie jednotlivých táborů – vznik, existence, životní podmínky vězňů i jejich trýznitelů, okolnosti osvobození táborů, poválečné dění v místech, zejména však dnešní stav lokalit a míra připomínání historických událostí. Z terénního šetření ve všech lokalitách vysvitla informace, že zhruba polovina bývalých pobočných koncentračních táborů není „in situ“ vůbec připomínána, v některých dalších se pietní místa nenacházejí přímo v lokalitách bývalých poboček, nýbrž z různých důvodů jinde. Pouze malá část táborů (v Litoměřicích, Svatavě, Rabštejně, Žacléři a Brněnci) je v současnosti připomínána v muzejní expozici, jiná místa jsou osazena informační tabulí s textovou, fotografickou nebo kresebnou dokumentací (ve Svatavě, Nové Roli, Rabštejně, Žacléři, Hradištku), na dalších lze nalézt pomníky a pamětní desky nebo pietní místa na místních hřbitovech (kromě uvedených vyjma Žaclěře v Kraslicích, Ostrově nad Ohří, Chrastavě, Rychnově u Jablonce nad Nisou, Jablonci nad Nisou – Rýnovicích, Trutnově, Bernarticích, Vrchotových Janovicích a Holýšově).

V některých místech lze nalézt původní budovy, kde byly tábory umístěny, ať již to jsou tovární objekty (ve Svatavě, Kraslicích, Chrastavě – Bílém Kostele nad Nisou,¹ Vrchlabí, Jablonci nad Nisou – Rýnovicích, Smržovce, případně Meziměstí), zcela nebo zčásti dochované nebo přestavěné budovy barákových táborů (ve Svatavě, Rabštejně, Rychnově u Jablonce nad Nisou, Bernarticích, Libči – Nových Vojetínách, Králíkách, Bílé Vodě) nebo jiné objekty, ve kterých byly pobočky koncentračních táborů umístěny (zámek a hotel v Ostrově nad Ohří, zámek Jezeří, možná hotel v Kamenickém Šenově, kasárna v Litoměřicích,

1 V tomto případě se z tovární budovy dochovaly pouze ruiny.

školní budova v Lovosicích, dvůr Malé pevnosti v Terezíně, školní budova v Brně, zemědělské zázemí zámku v Panenských Břežanech, statek v Holýšově). Další, povětšinou barákové tábory, zcela zanikly a lokality jsou přestavěny nebo „ztraceny“ v terénu.²

Dílčím cílem při přípravě výstavy bylo získat přehled o publikované literatuře k jednotlivým objektům. Výsledkem šetření je zjištění, že podrobnější publikační činnosti se dostalo dějinám pobočných táborů v Litoměřicích, Rabštejně, Svatavě, Rychnově u Jablonce nad Nisou, Holýšově nebo v oblasti Trutnovska. Další místa, ovšem i výše uvedená, jsou zpracována ve sborníkových příspěvcích regionálních vědeckých institucí, případně v denním tisku, v posledních letech častěji také na internetu (ve dvou posledních případech se mnohdy jedná o populární formu, s určitým – větším či menším – množstvím omylů či nepřesností). Zásadní práci, která shrnula dějiny koncentračních táborů obecně, ale zejména představila dějiny všech jejich poboček v samostatných studiích, je devítidílná encyklopedie *Der Ort des Terrors*, která poprvé nabídla přehled informací nejen o již předtím publikovaných lokalitách, ale zejména prvotní vědecká sdělení o do té doby publikačně zcela nepostižených místech, v případě pobočných táborů na území dnešní České republiky lze takto hovořit o zhruba polovině z nich.

Hlavní téma pak na výstavě bylo doplněno trojrozměrnými předměty z fondů Severočeského muzea, které souvisejí s tématem. Bohatá sbírka, získaná převážně z Památníku nacistického barbarství v Liberci (který fungoval v letech 1946–1964), pro výstavní účely nabídla mimo jiné vězeňské oblečení z KT Buchenwald a Mauthausen, náhražkové peníze ze stejných zařízení, rukávové pásky vězeňských funkcionářů, drobné doklady činnosti vězňů v táborech, fotografickou dokumentaci, repliky mučicích nástrojů aj. Představením těchto trojrozměrných exponátů, ač nepocházejí přímo ze sledovaných pobočných táborů, ale tématicky jsou téměř totožné jako předměty v nich používané, byla výstava doplněna o doklady každodennosti nejen v místech, odkud dané exponáty pocházejí, ale vzhledem k zásadní podobnosti ve všech zařízeních typu koncentrační tábor.

Předmětem tohoto materiálu pro Sborník Severočeského muzea je představení výsledku terénních šetření ve věci zjištění současného stavu lokalit a odpovědí na otázku, zda a jak jsou místa připomínána. Uveden je rovněž výběr z literatury, která byla v rámci šetření využívána. Jednotlivá hesla jsou řazena geograficky, od západu Čech po Moravu a jednotlivě v Brně a okolo Prahy.

Holýšov (tábor Holleischen)

Bývalý statek v místní části Holýšova Nový Dvůr, kde se nacházel ženský tábor, je dnes využíván soukromou firmou. Před vstupem do objektu se poblíž místa, kde stála brána táboara, nachází pomník, připomínající existenci KT v osmi jazycích.³ Kamenná pamětní deska přímo u brány bývalého tábora vzpomíná jeho osvobození. Mužský tábor se měl nacházet

2 Přínosnou a důležitou aktivitou je pro toto téma projekt Památníku Terezín „Za pomníčky“, který dokumentuje místa represe nacistického režimu a na webu (<http://zapomnicky.pamatnik-terezin.cz/>) je prezentuje veřejnosti.

3 V českém, ruském, polském, nizozemském, italském, francouzském, anglickém a německém jazyce.

Obr. 1. Hroby obětí tábora Holleischen na holýšovském hřbitově.
 Obr. 2. Holýšov – Nový dvůr – místo pobočného tábora Holleischen.

Obr. 3. Pomník obětem tábora Holleischen před statkem v Novém dvoře.

Obr. 4. Pamětní deska na fasádě statku v Novém dvoře.

v hospodářské budově naproti statku. Průmyslový areál, během válečných let pracující pod názvem Werk I, byl po válce dále provozován k výrobním účelům, lokalita severozápadně od Holýšova vybudovaného areálu Werk II po válce sloužila československé armádě a dnes funguje jako průmyslová zóna s roztroušenými provozovnami různých firem. Další připomínku existence tábora lze nalézt na holýšovském hřbitově, kde je udržována skupina hrobů obětí tábora.

Alfons ADAM, *Holleischen (Holýšov)*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 151–154

Jan VALEŠ, *Koncentrační tábor Holýšov 1944–1945 (Francouzské deníky)*, Holýšov 2008

Oblast Karlovarska

Svatava (Falkenau, Zwodau)

Ve dvoře továrny v ulici U Přádely, v jejíž budově byly umístěny vězeňkyně tábora Falkenau, se nachází pamětní tabule, připomínající využívání otročké práce ve válečném průmyslu. V továrně dnes podniká několik firem. Na místě bývalého tábora Zwodau, nacházejícího se několik set metrů severně od továrny v dnešní svatavské místní části Podlesí, bylo vybudováno pietní místo se symbolickým pomníkem a smuteční výzdobou, dotváří je informační tabule s dějinami tábora a fotografickou dokumentací. Většina táborových baráků byla po válce stržena, v jediném zbylém byla vybudována muzejní expozice, dnes se v přestavěné budově nachází domov pro seniory. Výstava dějin tábora byla přesunuta a dnes má vlastní oddělení ve stále expozici Muzea Sokolov; prohlédnout si lze textovou a obrazovou dokumentaci, pamětní tabuli a trojrozměrné předměty, připomínající život v táboře Falkenau/Zwodau.

Rolf SCHMOLLING, *Falkenau (Sokolov)*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 106–109

Rolf SCHMOLLING, *Zwodau (Svatava)*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 286–288

Kraslice (Graslitz)

Existenci tábora v tovární budově, ve které dnes podniká firma Sametex, připomíná pamětní tabule na fasádě v ulici Čs. armády.

Obr. 5. Kraslice – továrna, v níž byl umístěn tábor Graslitz.

Obr. 6. Pamětní deska na fasádě svatavské továrny.

Obr. 7. Tovární budova ve Svatavě.

Obr. 8. Svatava – pietní místo v lokalitě tábora Zwodau.

Rolf SCHMOLLING, *Graslitz (Kraslice)*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 123–126

Nová Role, Božíčany (Neurohlau, Poschetzau)

Lokalita bývalého tábora Neurohlau na úpatí vrchu Borový v místní části Na Bouchalce dnes na místě není připomínána. V poválečném období se zde nacházela skládka, dnes je využívána jako pastvina. V parkové úpravě před stanicí ČD v Nádražní ulici se nachází pomník obětem tábora, informační tabule s dějinami a mapovou dokumentací a pamětní kříž. Druhé pietní místo, vztahující se k dějinám tábora, se nalézá v zadní části městského hřbitova. Místo pracovního nasazení vězeňkyň tábora, novorolská továrna na výrobu porcelánu, je dodnes v provozu.

V Božíčanech pracovní nasazení vězňů pobočného tábora Neurohlau v komandu Poschetzau dnes není připomínáno.

Petr KANAK (KAŇÁK), *Neurohlau (Nová Role)*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 207–210

Petr KANAK (KAŇÁK), *Poschetzau (Božíčany)*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 234

Ostrov (Schlackenwerth)

V ostrovském zámku, kde byli umístěni a pracovní nasazení vězňové tábora Schlackenwerth, dnes sídlí Střední průmyslová škola Ostrov, při hlavním vstupu do budovy je umístěna pamětní deska. Bývalý hotel Zum Westfalen v dnešní Jáchymovské ulici, který sloužil jako náhradní ubytování pro vězně po požáru zámku, dnes funguje pod názvem Myslivna, jako dějiště válečných událostí není na místě připomínán.

Petr KANAK (KAŇÁK), *Schlackenwerth (Ostrov nad Ohří)*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 250–252

Korunní (Krondorf-Sauerbrunn)

Lázně Korunní se v poválečném období staly součástí vojenského újezdu Hradiště v Doupovských horách, v rámci jehož budování došlo k likvidaci staveb. Zámek v Korunní, kde se měl tábor nacházet, respektive jeho pravděpodobné pozůstatky dnes nelze navštívit, proto-

Obr. 9. Nová Role – místo tábora Neurohlau v lokalitě Na Bouchalce.

Obr. 10. Nová Role – pamětní deska pomníku v Nádražní ulici.

Obr. 11. Nová Role – výrobní porcelánu.

Obr. 12. Nová Role – pietní místo na hřbitově.

Obr. 13. Korunní – stáčárna minerální vody.

Obr. 14. Korunní – vstup do vojenského újezdu Hradiště.

Obr. 15. Ostrov – celkový pohled na zámek.

Obr. 16. Ostrov – pamětní tabule při vchodu do budovy zámku.

že jsou dosud součástí vojenského prostoru. Areál stáčírny minerální vody je dnes v provozu jako Karlovarská Korunní s. r. o. Existence pobočného tábora v místě není připomínána.

Alfons ADAM, *Krondorf-Sauerbrunn (Korunní)*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 172–175

Oblast Mostecké pánve

Ervěnice (Brüx)

Obec Ervěnice padla v na konci padesátých let 20. století za obět těžbě hnědého uhlí. Oblast tamější elektrárny, poblíž níž se tábor Brüx (zřejmě předchozí tábor pro válečné zajatce) pravděpodobně nacházel, byla v rámci těžby zlikvidována, dnes se zde nachází průmyslová zóna a poblíž místa vede čtyřproudová silnice z Mostu do Chomutova. Tábor na místě není připomínán.

Ulrich FRITZ, *Brüx (Most)*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 77–79

Miroslava LANGHAMEROVÁ, *Osudy vězňů venkovního komanda Seestadt*, in: Tereziánské listy 32, Terezín 2004

Jezeří (Eisenberg)

Zámek Jezeří po druhé světové válce prošel dramatickými událostmi a po různorodém využití byl v době budování velkolomů na hnědé uhlí již silně zdevastován a spodní partie areálu, mj. zámecký park, byly zlikvidovány ve prospěch těžby. Samotnému objektu hrozila demolice, od sklonku osmdesátých let byl postupně rekonstruován. Dnes je přístupný veřejnosti. Pobočný tábor Eisenberg není na místě připomínán, jeho existence je pouze stručně uváděna v propagačních materiálech objektu. Možná místa ubytování vězňů, koňské stáje nebo přízemí tzv. Panského domu, slouží jako zázemí pro provozovatele zámku.

Alfons ADAM, *Eisenberg (Jezeří)*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 105–106

Obr. 17. Jezeří – Panský dům.

Obr. 18. Jezeří – bývalá zámecká stáj.

Obr. 19. Jiřetín pod Jedlovou – lokalita tábora a továrna v ulici Ke Kateřinkám.

Velvěty (Hertine)

Na místě nasazení vězeňkyň tábora Hertine se i v současnosti nalézá průmyslová zóna, v níž působí firma Lybar. Přesná lokalita popisovaného barákového vězeňského tábora během šetření nebyla dohledána.

Alfons ADAM, *Hertine (Rtyně)*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 143–146

Litoměřice (Leitmeritz)

Areál tábora Leitmeritz, bývalá dělostřelecká kasárna čs. armády, sloužil po válce dále jako vojenská kasárna, tzv. Pod Radobýlem, i v současnosti jsou zázemím pro Armádu České republiky. Poblíž hlavní brány je na kasárenské zdi v ulici Kamýcká umístěna pamětní tabule, připomínající existenci tábora. Hlavní budovy, ve kterých byli umístěni vězňové, jsou dnes využívány jako hospodářské prostory. Dějiny tábora disponují bohatou publikační činností, jako jediné mají také samostatnou muzejní expozici, *Koncentrační tábor v Litoměřicích 1944–1945*, instalovanou v Malé pevnosti v Terezíně. Areál podzemní továrny, tzv. Richard, ve které byli vězňové tábora pracovní nasazeni, je mimo provoz a vstup do jeho prostor je i vzhledem k velmi špatnému stavu a nebezpečí zhroucení štol uzavřen. Jeden ze dvou hlavních vchodů do podzemních prostor je využíván jako úložiště nebezpečných látek. Na místě bývalého krematoria tábora Leitmeritz na západním okraji města při ulici Michalovická bylo vybudováno pietní místo včetně zachované budovy a pece krematoria (které jsou nepravdělně přístupny veřejnosti), továrního komínu a dvou pomníků.

První vězňové litoměřického tábora, umístění v terezínské Malé pevnosti, nejsou na místě, tedy v ženském oddělení věznice, přímo připomínáni, místo je však součástí rozsáhlého pietního území a jen několik desítek metrů odtud se nachází zmíněná expozice, sledující dějiny tábora Leitmeritz. V samotných prostorách ženského oddělení Malé pevnosti se nalézají zázemí Památníku Terezín. Řada obětí litoměřického pobočného tábora je pochována na Národním hřbitově v Terezíně.

Miroslava BENEŠOVÁ, *Koncentrační tábor v Litoměřicích a jeho vězňové*, in: *Koncentrační tábor Litoměřice 1944–1945*, Terezín 1995, s. 3–23

Miroslava BENEŠOVÁ, *První transport vězňů pro stavbu Richard v Litoměřicích*, in: *Terezínské listy* 22, Terezín 1994

Mirko BIRSA, *Slovínští vězňové v koncentračním táboře Litoměřice*, in: *Koncentrační tábor Litoměřice 1944–1945*, Terezín 1995, s. 54–56

Vojtěch BLODIG, *Personál SS v koncentračním táboře v Litoměřicích*, in: *Koncentrační tábor Litoměřice 1944–1945*, Terezín 1995, s. 24–26

Svetozer GUČEK, *Stavba koncentračního tábora Litoměřice a továrny Richard I.*, in: *Koncentrační tábor Litoměřice 1944–1945*, Terezín 1995, s. 44–48

Obr. 20. Litoměřice – areál kasáren Pod Radobýlem.

Obr. 21. Litoměřice – detail pomníku u krematoria.

Obr. 22. Litoměřice – pamětní deska při kasárnách Pod Radobýlem.

Obr. 23. Litoměřice – krematorium.

Bohumil KOS, *Pracovní komando Richard v policejní věznici gestapa Malá pevnost Terezín*, in: Koncentrační tábor Litoměřice 1944–1945, Terezín 1995, s. 49–53

Miroslava LANGHAMEROVÁ, *Koncentrační tábor v Litoměřicích 1944 –1945. Průvodce stálou výstavou*, Praha 2008

Miroslava LANGHAMEROVÁ, *Leitmeritz (Litoměřice)*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 175–185

Miroslava LANGHAMEROVÁ, *Vězeňská samospráva v koncentračním táboře v Litoměřicích*, in: Terezínské listy 37, Terezín 2009

Miroslava LANGHAMEROVÁ, *Zánik a poválečná likvidace koncentračního tábora v Litoměřicích. Zapomenutý hrob*, in: Terezínské listy 36, Terezín 2008

Miroslava LANGHAMEROVÁ–Jan VAJSKEBR, *Nápisy v bývalé podzemní továrně Kalkspat v Richardu II*, in: Terezínské listy 36, Terezín 2008

Andrzej LEPKOWSKI, *Leitmeritz*, in: Koncentrační tábor Litoměřice 1944–1945, Terezín 1995, s. 57–59

Bedřich MARJANKO, *Útěky vězňů z koncentračního tábora a podzemní továrny v Litoměřicích*, in: Terezínské listy 18, Terezín 1990

Henryk MURACKI, *Den osvobození v koncentračním táboře v Litoměřicích a první dny svobody*, in: Koncentrační tábor Litoměřice 1944–1945, Památník Terezín 1995, s. 60–62

Barbara SAWICKA : *Transporty vězňů z KT Gross-Rosen do pobočky KT Flossenbürg v Litoměřicích*, in: Koncentrační tábor Litoměřice 1944–1945, Terezín 1995, s. 37–43

Andrzej STRZELECKI, *Transporty vězňů z Osvětimi do Litoměřic*, in: Koncentrační tábor Litoměřice 1944–1945, Památník Terezín 1995, s. 27–36

Marie TRHLÍNOVÁ, *Německé válečné hospodářství a podzemní továrna Richard*, in: Terezínské listy 2, Terezín 1971

Marie TRHLÍNOVÁ, *Pracovní komando Litoměřice*, in: Terezínské listy 4, Terezín 1974

Marie TRHLÍNOVÁ, *Výroba v podzemní továrně Richard*, in: Terezínské listy 3, Terezín 1973

Lovosice (Lobositz, Lobositz – Radio Lobositz)

Věžňové lovosických táborů, kteří byli umístěni v bývalé soudní budově, dnes užívané jako základní škola ve Všehrdově ulici, na místě nejsou připomínáni. Na budově se nachází pamětní tabule obětem politických procesů po únoru 1948.

Miroslava LANGHAMEROVÁ, *Lobositz (Lovosice)*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 188–189

Miroslava LANGHAMEROVÁ, *Lobositz (Lovosice) „Radio Lobositz“*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 189–191

Obr. 24. Rabštejn – pomník v areálu pietního místa.

Obr. 25. Rabštejn – vstupní prostor do za války budované podzemní továrny.

Obr. 26. Rabštejn – základy a podzemní prostory bývalého baráku tábora Rabstein.

Obr. 27. Rabštejn – základy bývalé strážnice na pietním místě.

Miroslava LANGHAMEROVÁ-BENEŠOVÁ, *Práce vězňů pro SS Hauptamt C I v Lovosicích*, in: Terezínské listy 29, Terezín 2001

Rabštejn (Rabstein)

Areál Rabštejnského údolí, kde bylo do první poloviny 20. století vybudováno několik továren, je dnes opuštěn a bývalé výrobní jsou zničeny nebo mimo provoz. Z bývalého koncentračního tábora se do současnosti zachovaly základy a podzemní prostory budov, které se nacházejí v širším okruhu dnešního pietního místa. To je osazeno pomníkem a smuteční zelení, informační cedulí s textovou, kresebnou a fotografickou dokumentací. V lokalitě do devadesátých let 20. století stála budova bývalé strážnice, ve které byla umístěna expozice dějin tábora, vzhledem k havarijnímu stavu však byla stržena a dnes tvoří součást pietního místa její upravené základy. Poblíž areálu tábora lze nalézt vchody do podzemních prostor vězni tábora Rabstein budované továrny, za vchodem do podzemí při západním okraji údolí Kamenice při obci Jánská byla vybudována nová expozice, dokumentující existenci továrny, kolonie táborů a využití vězňů pro otrockou práci. Muzeum je provozováno Občanským sdružením Rabštejn.

Petr JOZA, *Rabstein (Rabštejn)*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 237–240

Petr JOZA, *Rabštejnské údolí. Historie průmyslové výroby a koncentračních táborů v Rabštejně u České Kamenice*, Děčín 2002

Kamenický Šenov (Steinschönau)

Místo existence tábora dosud nebylo přesně doloženo, je však možné, že se nacházel v prostorách domu č. 446 na náměstí T. G. Masaryka, který před druhou světovou válkou sloužil jako hotel a dnes se je komerčně využíván. Existence tábora v Kamenickém Šenově není připomínána.

Jörg SKRIEBELEIT, *Steinschönau (Kamenický-Šenov)*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 259–261

Jiřetín pod Jedlovou (Sankt Georgenthal, Sankt Georgenthal I, Sankt Georgenthal II)

Pobočný tábor KT Flossenbürg a následně KT Groß-Rosen St. Georgenthal resp. St. Georgenthal II v Jiřetíně pod Jedlovou připomínala pamětní tabule, umístěná na fasádě továrny v ulici Ke Kateřinkám (č. 88), kde vězeňkyně groß-rosenské pobočky pracovaly. Za nejasných okolností byla odstraněna, od té doby historii tábora, umístěného v jině, dnes

již neexistují tovární budově v sousedství, nic nepřipomíná. Umístění tábora St. Georgenthal I nebylo během šetření lokalizováno, jeho existence není v Jiřetíně ani jeho okolí připomínána.

Miroslava LANGHAMEROVÁ, *Sankt Georgenthal (Jiřetín pod Jedlovou)*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 258–259

Miroslava LANGHAMEROVÁ – Andrea RUDORFF, *Sankt Georgenthal I (Jiřetín pod Jedlovou) (Sicht- und Zerlegewerk)*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 6, Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 433–434

Miroslava LANGHAMEROVÁ – Andrea RUDORFF, *Sankt Georgenthal II (Jiřetín pod Jedlovou) (Anton Schulze Jr.)*, in: Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 6, Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 434–435

Miroslava LANGHAMEROVÁ-BENEŠOVÁ, *Vězňové koncentračních táborů Flossenbürg a Groß-Rosen v Jiřetíně pod Jedlovou (Sankt Georgenthal)*, in: Tereziňské listy 29, Terezín 2001

Jan ŠTIKA, *Příspěvek k historii koncentračních táborů v Jiřetíně pod Jedlovou*, in: Děčínské vlastivědné zprávy, in: Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska, roč. XI, čís. 4, 2001, s. 32–42

Oblast Liberecka

Chrastava (Kratzau I, Kratzau II)

Tovární areál v Bílém Kostele nad Nisou, kde se nacházel pobočný tábor Kratzau I, je v současné době zlikvidován, na místě (poblíž domu č. 124) stojí pouze ruiny jedné z budov. Existence tábora na místě není připomínána. Pobočný tábor Kratzau II, vystavěný na svahu nad Chrastavou při dnešní Ještědské ulici, byl po válce stržen a na místě bývalých baráků byly postaveny rodinné domy. Bývalé zařízení připomíná stavebně upravený terén a náletové dřeviny na místě jednoho z bývalých baráků. Ani zde se nenachází připomínka tábora. Pamětní tabule se nalézají na fasádě městského muzea v Muzejní ulici v Chrastavě, text v českém a francouzském jazyce uvádí tábor v Bílém Kostele a nasazení vězeňkyň na otrockou práci.

Kateřina KOČOVÁ-LOZOVIUKOVÁ, *Mimořádný lidový soud v Liberci a pobočné koncentrační tábory KT Groß-Rosen*, in: Fontes Nissae VII/2006, Liberec 2006, s. 124–145

Kateřina LOZOVIUKOVÁ-KOČOVÁ – Andrea RUDORFF, *Kratzau I (Chrastava-Bílý Kostel)*, in: *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager* (Hrsg. Wolfgang Benz, Barbara Distel), Band 6, Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 365–367

Obr. 28. Chrastava – lokalita tábora Kratzau II při Ještědské ulici.
 Obr. 29. Chrastava – pamětní tabule na zadní fasádě městského muzea.

Obr. 30. Jablonec nad Nisou – Rýnovice –
tovární budova, ve které byl umístěn tábor
Gablonz (na obrázku vpravo).

Obr. 31. Jablonec nad Nisou – Rýnovice –
pamětní kámen obětem tábora Gablonz.

Obr. 32. Rychnov u Jablonce nad Nisou – pietní místo v lokalitě tábora Reichenau.

Obr. 33. Rychnov u Jablonce nad Nisou – pietní místo na městském hřbitově.

Obr. 34. Rychnov u Jablonce nad Nisou – pomník
v Nádražní ulici.

Obr. 35. Rychnov u Jablonce nad Nisou – pomník
ve dvoře továrny za vlakovým nádražím.

Andrea RUDORFF, *Kratzau II (Chrastava)*, in: Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager (Hrsg. Wolfgang Benz, Barbara Distel), Band 6, Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 367–368

Jablonec nad Nisou – Rýnovice (Gablonz)

V budově bývalého koncentračního tábora, tovární hale, dnes podniká soukromá firma, v interiéru se dochovaly nástěnné malby, které tam provedl jeden z vězňů. Za budovou tábora se nalézají uzavřené vchody do podzemních prostor, které měly možná být základem továrny v masivu Prosečského hřebene. Výrobní budovy, kde byli vězňové zaměstnáni, jsou dnes součástí rozsáhlé průmyslové zóny, před r. 1989 dostavěné pro automobilový podnik LIAZ. Cca 500 metrů jihovýchodně od budovy tábora se nachází pietní místo obětem barákového zajateckého tábora, který se zde v sousedství koncentračního tábora nacházel. Pietnímu místu dominuje symbolická socha vězně nacistického režimu. Před květnem 2011 bylo místo důkladně zrekonstruováno a osazeno několika desítkami kamenných desek, symbolizujících úmrtí vězňů zajateckého tábora. U paty zmíněné sochy se nachází žulový kámen z groß-rosenského kamenolomu, připomínající existenci a oběti pobočného tábora v Rýnovicích. Od severozápadního okraje průmyslové zóny vede do oblasti Prosečského hřebene naučná stezka Stopy války, jejichž několik zastavení se na informačních tabulích zabývá existencí zajateckého a koncentračního tábora a válečnou výrobou v lokalitě.

Tři připomínková místa, související s existencí tábora Gablonz, se nacházejí v Železném Brodě, kam dospěli vězňové po evakuačním pochodu. Na městském hřbitově v Horecké ulici je to hrob obětí, v parkové úpravě a u vchodu do budovy v Těpešské ulici, kde byli vězňové ošetřeni, připomínková tabule a kamenný pomník.

Dorota SULA, *Arbeitslager Gablonz*, in: Filie obozu koncentracijnego Gross-Rosen, Wałbrzych 2001, s. 147–160

Dorota SULA, *Gablonz (Jablonec nad Nisou)*, in: Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager, Band 6: Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 305–309

Rychnov u Jablonce nad Nisou (Reichenau)

Lokalita bývalého koncentračního tábora je upravena jako pietní místo se symbolickou plastikou vězně koncentračního tábora, tabulemi s textem v sedmi jazycích,⁴ smuteční zelení a symbolickými základy dvou baráků. V Tovární ulici stojí dochovaný dům, který měl v době existence tábora sloužit jako sídlo jeho správy, případně jako velitelství komplexu Groß-Rosen po jeho evakuaci z Dolního Slezska. Dochovala se (z podstatné části zasypaná) chodba, vedoucí z továrny do areálu tábora, možný základ plánované podzemní továrny. První, dodnes nedochovaný pomník, byl na území tábora vztyčen v roce 1945, v roce

4 V jazycích českém, polském, ruském, nizozemském, německém, francouzském a srbochorvatském.

1950 vzniklo pietní místo na městském hřbitově. Další pomník, ze sedmdesátých let, se symbolikou utrpení, se nachází v Nádražní ulici, v roce 1985 byl ve dvoře továrny, v níž byli vězňové pracovní nasazeni, odhalen pomník připomínající nucenou práci. Do úplného výčtu připomínkových míst patří ještě dnes již neexistující pamětní síň v budově rychnovské základní školy.

Továrna je dnes v provozu jako Kotlárný Hölter.

Existence pobočného tábora Reichenau je sledována v relativně bohaté publikační činnosti, mj. krátkém filmu.

Jindřich KURFIŘT, *Koncentrační tábor Gross-Rosen – pobočka Rychnov u Jablonce nad Nisou*, in: WWW: [<http://www.rychnovjbc.cz/clanek.php?clid=2333>], [cit. 1. 3. 2011]

Jindřich KURFIŘT, *Jaký byl „KT“ pobočky Gross-Rosen v Rychnově nad Nisou*

Pavla PLACHÁ, *Reichenau (Rychnov u Jablonce nad Nisou)*, in: Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager, Band 6: Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 421–427

Dorota SULA, *Arbeitslager Reichenau*, in: Filie obozu koncentracyjnego Gross-Rosen, Wałbrzych 2001, s. 124–146

Smržovka (Morchenstern)

Tovární budova, ve které se tábor nacházel, je dnes mimo provoz. Existence v místě není připomínána, jiné události spojené s tábory systému Groß-Rosen však dokumentuje pietní místo na smržovském městském hřbitově, kde jsou pochovány čtyři oběti pochodu smrti mezi pobočnými tábory KT Groß-Rosen v Jelení Hoře a Rychnově u Jablonce nad Nisou.

Aneta MALEK, *Morchenstern (Smržovka)*, in: Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager, Band 6: Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 395–396

Oblast Trutnovska

Vrchlabí (Ober Hohenelbe)

V továrně v Bucharově ulici, kde byly vězeňkyně umístěny a pracovní nasazeny, dnes podniká firma Optrex. Existence tábora v místě není připomínána.

Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve vlnařských závodech Trutnovska za nacistické okupace*, Lnářský průmysl, Supplementum 1., Trutnov 1981

Miroslav KRYL – Andrea RUDORFF, *Ober Hohenelbe (Hořejší Vrchlabí)*, in: Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager (Hrsg. Wolf-

Obr. 36. Smržovka – pietní místo obětem
pochodu smrti na městském hřbitově.

Obr. 37. Vrchlabí – továrna, v níž byl umístěn
tábor Ober Hohenelbe.

Obr. 38. Trutnov – Horní Staré Město – lokalita bývalého tábora Ober Altstadt při dnešní Úpské ulici.

Obr. 39. Trutnov – pietní místo obětem táborů SS-Kommanda Trautenau na městském hřbitově.

gang Benz, Barbara Distel), Band 6, Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 410–412

Trutnov – Horní Staré Město (Ober Altstadt)

Na místě bývalého tábora v dnešní lokalitě Zelená louka se na pravém břehu řeky Úpy při ulici Nábřežní nachází základní škola. Továrny, ve kterých byly vězeňkyně nasazovány, dnes neslouží svému účelu – průmyslový podnik v Horské ulici je mimo provoz, areál v ulici Za komínem poskytuje zázemí několika firmám. Továrna v Temném Dole, taktéž během války využívající pracovní síly vězeňkyň tábora Ober Altstadt, je rovněž mimo provoz.

Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve vlnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace*, Lnářský průmysl, Supplementum 1., Trutnov 1981

Miroslav KRYL – Andrea RUDORFF, *Ober Altstadt (Horní Staré Město)*, in: Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager (Hrsg. Wolfgang Benz, Barbara Distel), Band 6, Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 407–410

Trutnov-Poříčí (Parschnitz)

Bývalý tovární areál, ve kterém se nacházel pobočný tábor Parschnitz, byl po válce přebudován. V zeleni při řece Úpě poblíž křižovatky ulic Na Břehu a Náchodská se nachází pomník připomínající existenci koncentračního tábora a příchod Rudé armády do Poříčí. Na trutnovském městském hřbitově se nalézá rozsáhlé pietní místo, hrob obětí koncentračních táborů na Trutnovsku, sestávající z pomníku a několika desítek kamenných stél.

Bohdan CYBULSKI, *Ewakuacja więźniów AL Riese do Trautenau*, Wałbrzych 1989

Antonín JUST – Karel HYBNER, *Trutnov známý, neznámý*, Rychnov nad Kněžnou 1991

Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve vlnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace*, Lnářský průmysl, Supplementum 1., Trutnov 1981

Miroslav KRYL – Andrea RUDORFF, *Parschnitz (Poříčí)*, in: Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager (Hrsg. Wolfgang Benz, Barbara Distel), Band 6, Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 412–416

Trutnov – Nové Voletiny (Libeč, Gabersdorf)

Ze dvou baráků tábora Gabersdorf se dodnes dochovaly základy a podzemní prostory v husté náletové zeleni při levé straně silnice z Nových Voletin do Trutnova-Poříčí. Válečnou dobu připomíná také o několik desítek metrů dál dochovaný betonový protiletectký kryt.

Textilní továrna, ve které pracovaly vězeňkyně tábora, je dnes mimo provoz. Existence tábora na místě není připomínána.

Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve vlnařských závodech Trutnovska za nacistické okupace*, Lnářský průmysl, Supplementum 1., Trutnov 1981

Miroslav KRYL – Andrea RUDORFF, *Gabersdorf (Libeč)*, in: *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager* (Hrsg. Wolfgang Benz, Barbara Distel), Band 6, Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 303–305

Žacléř (Schatzlar)

Na místě táborového baráku v lokalitě Pětidomí se nachází zahrádkářská kolonie. Poblíž místa, před řadovými domky v Revoluční ulici byla vztyčena informační cedule, sledující dějiny tábora a továrny, součást naučné stezky Po stopách Jana Ámose Komenského. Továrna v Revoluční ulici, ve které byly vězeňkyně pracovně nasazeny, je dnes mimo provoz. Městské muzeum v Žacléři disponuje ve stálé expozici malým oddělením, věnujícím se dějinám koncentračního tábora, dokládajícím je v textech, kresebné dokumentaci a trojrozměrných exponátech.

Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve vlnařských závodech Trutnovska za nacistické okupace*, Lnářský průmysl, Supplementum 1., Trutnov 1981

Miroslav KRYL – Andrea RUDORFF, *Schatzlar (Žacléř)*, in: *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager* (Hrsg. Wolfgang Benz, Barbara Distel), Band 6, Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 435–437

Bernartice (Bernsdorf)

Areál tábora byl v poválečných letech částečně zlikvidován, část baráků však byla přestavěna a tyto budovy dnes slouží jako byty. Továrna na severním okraji centra Bernartic, ve které byly nasazeny vězeňkyně tábora, je v provozu. Na místě bývalého tábora se nenachází připomínka jeho existence, v centru obce Bernartice je ale uváděn dvakrát. Na náměstí stojí pomník obětem nacismu, bez přímého určení k táboru, a na obecním hřbitově pietní místo, hrob obětí tábora.

Miroslav KRYL, *Bernsdorf (Bernartice)*, in: *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager* (Hrsg. Wolfgang Benz, Barbara Distel), Band 6, Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 233–237

Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve vlnařských závodech Trutnovska za nacistické okupace*, Lnářský průmysl, Supplementum 1., Trutnov 1981

Obr. 40. Bernartice – lokalita tábora Bernsdorf.

Obr. 41. Bernartice – hrob obětí tábora na hřbitově.

Obr. 42. Žacléř – lokalita tábora Schatzlar.

Obr. 43. Žacléř – informační tabule v lokalitě Pětidomí při Revoluční ulici.

Obr. 44. Meziměstí – tovární budova při ulici 5. května.

Obr. 45. Meziměstí – lokalita bývalého barákového tábora v dnešní Jiráskově čtvrti.

Obr. 46. Trutnov – Nové Voletiny – základy barákových budov.

Obr. 47. Trutnov-Poříčí – detail pomníku v Náchodské ulici.

Vlastimil MÁLEK, *Koncentrační tábor v Bernarticích a jeho oběti*, in: Ozvěny Vraních hor. Zpravodaj Bernartic, č. 74, Bernartice 2005, s. 5–7

Bohuslavice nad Úpou (Bausnitz)

Existence tábora v továrně při jižním okraji obce není nijak připomínána.

Miroslav KRYL, *Bausnitz (Bohuslavice nad Úpou)*, in: Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager (Hrsg. Wolfgang Benz, Barbara Distel), Band 6, Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 228–230

Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve vlnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace*, Lnářský průmysl, Supplementum 1., Trutnov 1981

Meziměstí (Halbstadt)

Barákový tábor v místní části zvané před odchodem německého obyvatelstva Neu-Simmering byl po válce stržen a dnes je na místě, nazvaném Jiráskova čtvrť, zahrádkářská kolonie. Existenci tábora lze vysledovat z terénních úprav pro jednotlivé baráky. V tovární budově, místě pracovního nasazení vězňů, dnes podniká firma VEBA, a. s. Ve zmíněných lokalitách ani jinde v Meziměstí není koncentrační tábor připomínán.

Miroslav KRYL – Andrea RUDORFF, *Halbstadt (Meziměstí)*, in: Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager (Hrsg. Wolfgang Benz, Barbara Distel), Band 6, Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 341–343

Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve vlnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace*, Lnářský průmysl, Supplementum 1., Trutnov 1981

Oblast česko-moravského pomezí

Králíky (Grulich)

Tovární areál při Pivovarské a Tovární ulici, kde se měl nacházet barákový tábor Grulich, je dnes značně přestavěn. Továrna sama je dnes mimo provoz, po určitou dobu v jejím areálu měla být umístěna pamětní cedule, připomínající tábor, ta ale v tom případě byla zřejmě odstraněna.

Na místě budovaného rozsáhlejšího barákového tábora, plánované druhé fáze tábora Grulich, dnes lze nalézt zbytky základů a podezdívek budov, identifikovat je lze podle kumulace náletových dřevin, dodržujících tvary původních staveb. Celý bývalý areál je dnes

využíván jako pastvina. Blízká dělostřelecká tvrz Hůrka, kde byla na sklonku války budována podzemní továrna, je dnes provozována jako muzeum vojenské historie.

Na žádném z uvedených míst dnes existence koncentračního tábora v Králíkách není připomínána, ani na městském hřbitově, kde měl být pohřben minimálně jeden z vězňů.

Dorota SULA, *Arbeitslager Grulich*, in: Filie obozu koncentracijnego Gross-Rosen, Wałbrzych 2001

Dorota SULA, *Grulich (Králíky)*, in: Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager (Hrsg. Wolfgang Benz, Barbara Distel), Band 6, Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 331–333

Bílá Voda (Mährisch Weißwasser)

Pobočný tábor Mährisch Weißwasser byl vybudován na východním okraji Bílé Vody, poblíž vtoku Červenovodského potoka do říčky Březné. Po válce byly strženy dřevěné baráky, zachovány zůstaly kamenné budovy, z nichž minimálně jedna byla přestavěna. Areál využívalo československé vojsko, po roce 1968 Rudá armáda. Přestavěná kamenná budova v té době sloužila jako škola proti děti sovětských důstojníků. Po odchodu okupantů po roce 1989 prošel areál zásadními změnami a dnes je skladovou a průmyslovou zónou. Tábor Mährisch Weißwasser zde není připomínán. V bělovodské továrně, místě pracovního nasazení vězňů, v současnosti podniká firma Intercolor.

Otázkou dalšího šetření je hrob obětí tábora na červenovodském hřbitově, ani zde se však nenalézají jejich připomínka.

František MUSIL, *Koncentrační tábor v Bílé Vodě*, in: Červenohorský zpravodaj 54, 1997 Červená Voda, s. 4

František MUSIL – Andrea RUDORFF, *Mährisch Weißwasser (Bílá Voda)*, in: Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager (Hrsg. Wolfgang Benz, Barbara Distel), Band 6, Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 386–388

Brněnec (Brünnlitz)

Značně rozšířený tovární areál, který byl naposledy provozován firmou Vitka, a jehož součástí je i lokalita bývalého tábora Brünnlitz, umístěného přímo v původní továrně, je dnes mimo provoz. Existence tábora zde není připomínána.

U zadní zdi hřbitova v Bělé nad Svitavou se nachází pietní místo obětem nacistické represe, zemřelým v souvislosti s existencí tábora Brünnlitz.

Ve Svitavách, cca 20 km severně od Brněnce, se nalézá několik míst, věnovaných výše zmiňovaným událostem. V parku při Poličské ulici byl naproti rodnému domu Oskara Schindlera vybudován pomník, Městské muzeum ve Svitavách stálou výstavou Schindlerovi, pobočnému táboru Brünnlitz a souvisejícím okolnostem věnuje samostatnou expozici, nazvanou *Hledání hvězdy Davidovy – Oskar Schindler, Spravedlivý mezi národy*.

Radoslav FIKEJZ, *Hledání hvězdy Davidovy – Oskar Schindler, Spravedlivý mezi národy*, Svitavy 2009

Radoslav FIKEJZ, *Oskar Schindler (1908–1974)*, Svitavy 1998

Aleksandra KOBIELEC, *Arbeitslager Brünnlitz. Filia obozu koncentracyjnego Gross-Rosen*, Wałbrzych 2009

Barbara SAWICKA, *Brünnlitz (Brněnec)*, in: Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager (Hrsg. Wolfgang Benz, Barbara Distel), Band 6, Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 264–266

Oblast Jeseníků

Bruntál (Freudenthal)

Areál bývalého barákového tábora, nacházející se při jihozápadním okraji továrny při dnešní Vrchlického ulici, je dnes zastavěn rozšířenou průmyslovou zónou, kde podniká několik firem a tábor není na místě připomínán. Bývalý areál výroby nápojů v dnešní Jesenické ulici, taktéž místo pracovního nasazení vězňů, je dnes mimo provoz.

Andrea RUDORFF, *Freudenthal (Bruntál)*, in: Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager (Hrsg. Wolfgang Benz, Barbara Distel), Band 5, Hinzert, Auschwitz, Neuengamme, München 2007, s. 220–221

Světlá Hora (Lichtewerden)

Barákový tábor byl po válce odstraněn, v lokalitě se dnes nachází stadion. Existence tábora na místě není připomínána.

Andrea RUDORFF, *Lichtewerden (Světlá)*, in: Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager (Hrsg. Wolfgang Benz, Barbara Distel), Band 5, Hinzert, Auschwitz, Neuengamme, München 2007, s. 274–276

Brno (Brünn)

Uvnitř nebo v okolí Biskupského gymnázia, jehož část budovali vězňové tábora Brünn a kde byli také ubytováni, se nenachází žádná připomínka existence tábora.

Emeryka IWASZKO, *Podobóz Brünn*, in: Zeszyty Oświęcimskie 18, Oświęcim 1993, s. 223–244

Miroslav KÁRNÝ, *Brněnská pobočka koncentračního tábora Osvětim*, in: Vlastivědný věstník moravský 39, Brno 1989, s. 16–31

Andrea RUDORFF, *Brünn (Brno)*, in: Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager (Hrsg. Wolfgang Benz, Barbara Distel), Band 5, Hinzert, Auschwitz, Neuengamme, München 2007, s. 195–198

Okolí Prahy

Panenské Břežany (Jungfern Breschan)

Zemědělské zázemí tzv. Dolního zámku v Panenských Břežanech, kde byli umístěni vězňové pracovního komanda Jungfern Breschan, dnes slouží jako sídlo soukromé firmy a podobně jako celý zámecký areál je veřejnosti nepřístupné. Existence pobočného tábora a nasazení vězňů zde není připomínáno.

V druhém březanském zámku, tzv. Horním, bývalém sídle K. H. Franka, je v roce 2012 budována muzejní expozice dokumentující zločiny nacistického režimu na území dnešní České republiky. Má se dotknout i pracovního komanda flossenbürských vězňů v Panenských Břežanech.

Jaroslav ČVANČARA, *Heydrich*, Praha 2004

Miroslav KÁRNÝ, *Flossenbürské komando v Panenských Břežanech*, in: Středočeský sborník historický 17, Praha 1990, s. 148–156

Jörg SKRIEBELEIT, *Jungfern-Breschan (Panenské Břežany)*, in: Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager (Hrsg. Wolfgang Benz, Barbara Distel), Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 164–166

Hradištko (Hradischko)

Barákový tábor byl po válce stržen. V lokalitě (na východním okraji obce při silnici na Píkovice) se dnes nalézá zahrádkářská kolonie, dohledat lze stavební úpravy terénu. Na místě se nachází pomník obětem se symbolickým kamenem a informační tabule s historií tábora, kresebnou a fotografickou dokumentací.

Při východním okraji obce u silnice směrem na Závist je umístěn pomník a informační tabule, související s masakrem vězňů v roce 1945.

Jörg SKRIEBELEIT, *Hradištko (Hradischko)*, in: Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager (Hrsg. Wolfgang Benz, Barbara Distel), Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 154–156

Obr. 48. Brněnec – vstupní prostor v lokalitě bývalého tábora Brännlitz.

Obr. 49. Bělá nad Svitavou – pietní místo na hřbitově.

Obr. 50. Svitavy – pomník Oskaru Schindlerovi při Poličské ulici.

Obr. 51. Brno – Biskupské gymnázium.

Obr. 52. Panenské Břežany – pohled na areál tzv. Dolního zámku.
Obr. 53. Vrchotovy Janovice – pomník v lokalitě tábora Janowitz.

Obr. 54. Hradištko – pietní místo při silnici směrem na Závist.

Obr. 55. Hradištko – pietní místo v lokalitě tábora Hradischko.

Vrchotovy Janovice (Janowitz)

Barákový tábor byl po válce stržen. Jeho existenci na západním okraji obce u Nového rybníku při výjezdu z Vrcholových Janovic směrem na Mrvice připomíná pomník a smuteční zeleň (na místě bývalého psince SS).

Po zrušení janovického tábora byli vězňové načas přemístěni do obce Křepenice, kde jejich pobyt není připomínán, toto místo také není uváděno jako samostatný tábor nebo pracovní komando.

Vrchotovy Janovice jako součást výcvikového prostoru SS Böhmen mají blízkou souvislost s pomníkem na náměstí v Neveklově, který připomíná nucené vystěhování místních obyvatel v letech 1942–1945.

Monika SEDLÁKOVÁ, *Janowitz (Vrchotovy Janovice)*, in: *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager* (Hrsg. Wolfgang Benz, Barbara Distel), Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück, München 2006, s. 157–160

Souborné práce pro téma poboček KT na území dnešní České republiky:

Hans BRENNER, *Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území*, in: *Terezínské studie a dokumenty* 1999, s. 288–313

Růžena BUBENÍČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969

Aneta MALEK, *Praca w systemie KL Gross-Rosen*, Wałbrzych 2003

Filie obozu koncentracyjnego Gross-Rosen. Informator, Wałbrzych 2009

Jörg SKRIEBELEIT, *Die Außenlager des KZ Flossenbürg in Böhmen*, in: *Dachauer Hefte* 15 (1999), s. 196–217

Poděkování za významnou pomoc při dohledávání sledovaných lokalit patří:

Městským a obecním úřadům v Bělé nad Svitavou, Bernarticích, Božičanech, Brněnci, Bruntále, Holýšově, Kamenickém Šenově, Kraslicích, Meziměstí, Nové Roli, Ostrově, Rtyni nad Bílinou, Smržovce, Svatavě, Světlé Hoře, Trutnově a Žalanech.

Organizacím a institucím: Památníku Terezín, Informačnímu centru v Jiřetíně pod Jedlovou, Krkonošskému muzeu ve Vrchlabí, Městskému muzeu a galerii ve Svitavách, Městskému muzeu v Chrastavě, Městskému muzeu v Králíkách, Městskému muzeu v Zacléři, Muzeu Podkrkonoší v Trutnově, Muzeu v Bruntále, Národnímu památkovému ústavu, územnímu odbornému pracovišti v Ústí nad Labem (správě státního zámku Jezeří), Muzeu opevnění (Dělostřelecká tvrz Hůrka), Občanskému sdružení Rabštejn, Sklářskému muzeu

v Kamenickém Šenově, Státním oblastnímu a okresním archivům v Litoměřicích, Jablonci nad Nisou, Liberci, Teplicích a Trutnově.

Osobní poděkování patří dámám a pánům: Iloně Fidlerové, Anně Korbářové, Miroslavě Langhamerové, Janě Němčíčové, Haně Šrámkové, Lence Žigovičové a Janu Bitmanovi, Josefu Cepkovi, Karlovi Hunčovskému, Ludku Jiráskovi, Jiřímu Klekerovi, Lukáši Královi, Františku Křůmalovi, Jindřichu Kurfiřtovi, Jiřímu Loudovi, Danielu Machovi, Vlastimilu Málkovi, Tomáši Niesnerovi, Ivo Pecháčkovi, Martinu Ráboňovi, Františku Radkovičovi, Romanu Reilovi, Janu Špringlovi, Janu Vajskebrovi a Františku Vydrovi.

SUMMARY:

Behind barbed wire

Nowadays Nazi concentration camps in the territory of the Czech Republic

The subject of this material for the Proceedings of the North Bohemian Museum is first to present the result of field investigation of the current state of the former branch sites of Nazi concentration camps Auschwitz, Flossenbürg, Groß-Rosen and Ravensbrück in the Czech Republic nowadays and then answer the question of whether and how the sites are commemorated. The selection of literature that was used in the investigation is also given. The individual entries are ordered geographically, from west Bohemia and Moravia, individually in Brno and around Prague.

From the field survey in all locations, it is obvious that about half of the former concentration camp sites are not commemorated at all. In some other sites, memorial places are not in the former locations of the sites, but they are relocated somewhere else for different reasons. On the contrary, five sites are commemorated in the separate or individual museum exhibitions.

In some places, you can find original buildings where the camps were located, whether they are factory objects wholly or partly preserved, converted buildings of barrack camps or other objects in which the camps were located. Other, mostly barrack camps, completely disappeared and locations are rebuilt or unkempt and „lost“ in the field.

CÍNOVÝ MOR – MÝTY A FAKTA

Šárka Msallamová – Eliška Jindrová

Úvod

Cín je jedním z nejstarších známých kovů na světě. S jeho zpracováním litím do různých forem se setkáváme už od poloviny 3. tisíciletí př. n. l. Již v antice byla výroba cínových předmětů vysoce ceněna, ale cínařství dosáhlo svého vrcholu až v evropském středověku, renesanci a baroku. Hlavními výrobky z té doby jsou liturgické nádoby, svícny, křtitelnice, kropenky, rakve, ale také předměty užitkové, jako byly konvice, misky, talíře, kotlíky, příbory, hračky apod. Zatímco předměty určené pro liturgické potřeby byly zdobeny plastickými ozdobami a rytými, cizelovanými popř. leptanými motivy, na předmětech užitkových se plastické zdobení nevyskytuje (lit. 1). Zhotovené předměty z cínu a cínových slitin byly cínaři značeny třemi druhy značek: osobní značkou mistra s jeho monogramem, značkou se znakem města, ve kterém cínař působil, a značkou označující kvalitu suroviny s uvedením množství příměsi olova v cínařské směsi. V 18. století byla prokázána nebezpečnost olova pro lidský organismus a od roku 1773 bylo nařízeno vyrábět cínové výrobky bez přídavků olova, které bylo nahrazeno antimonem. V dnešní době se cín používá především v potravinářském průmyslu a konzervárenství nebo jako slitina nejčastěji s olovem pro výrobu pájecích drátů. Ve formě svých oxidů je cín využíván ve sklářství při výrobě matných bílých nebo barevných skel a sulfidy cínu jsou pro svou zlatavou barvu využívány jako mozaikové zlato.

Cín a jeho vlastnosti

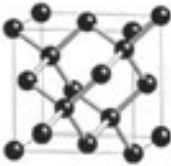
Cín je v čisté podobě stříbrně lesklý, nemagnetický, měkký, kujný a nejedovatý kov. Samotný se vyznačuje malou pevností v tahu, nízkou tvrdostí a teplotou tání (231,9 °C). Nejčastěji se zpracovává tvářením za studena a odléváním (lit. 2, 4). Cín je velmi měkký, a proto je často legován jinými kovy. Jeho nejčastějšími příměsovými prvky bývá olovo, antimon a v menším množství arsen, měď a bismut. Schopnost cínu tvořit ve vlhkém prostředí nerozpustné vrstvy oxidů SnO a SnO_2 způsobuje, že je velmi stálý v atmosféře a ve vodě. Cínové předměty jsou převážně umístěny ve vnitřních expozicích. Poměrně častým polutantem nacházejícím se ve vnitřní atmosféře interiérů je (kromě oxidu uhličitého) také sulfan. V jeho přítomnosti může dojít k porušení pasivní vrstvy oxidů na povrchu cínových předmětů a vzniku nových, hnědočerných korozních vrstev tvořených sulfidem cínatým (lit. 3). Čistý cín nebo jeho slitiny jsou jen zřídka používány v exteriérech. Jedná se převážně o potrubí, střešní krytiny a drobné dekorativní pocínované předměty. Jejich povrch je vystaven povětrnostním změnám a působí na něj přítomnost vzdušných polutantů jako jsou SO_2 , CO_2 , NO_x , H_2S , popř. Cl v atmosféře, vzdušná vlhkost a další atmosférické vlivy. Dochází tak ke vzniku drolivých nesoudržných vrstev korozních produktů tvořených směsí především oxidů, síranů, sulfidů popř. chloridů cínu (lit. 2). Vzhledem k většímu objemu korozních produktů cínu, ve srovnání s původním materiálem, dochází ke vzniku trhlin v cínových předmětech a to především v místech původní reliéfní výzdoby popř. mechanického opracování (obr. 3, 4)

(lit. 3). Díky tomuto jevu poměrně často dochází k záměně korozního napadení cínu s jeho strukturální transformací za snížených teplot, tzv. cínovým morem.

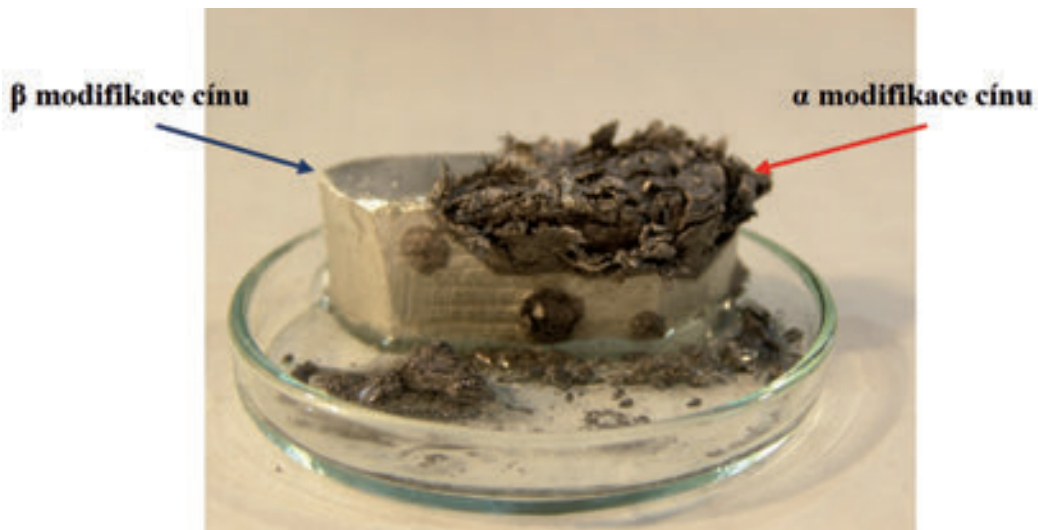
Strukturální transformace cínu

Cín je alotropický kov se třemi strukturálními modifikacemi závislými na teplotě. Při teplotě nad $161\text{ }^{\circ}\text{C}$ je v alotropické modifikaci γ , která má romboickou (kosočtverečnou) strukturu. Obvyklou modifikací je však cín β (bílý cín) s tetragonální prostorově centrovanou strukturou, který je termodynamicky stabilní v teplotním rozmezí $13,2\text{ }^{\circ}\text{C}$ až $161\text{ }^{\circ}\text{C}$ (lit. 7). Cín v β modifikaci je lesklý, kujný a měkký. Za snížených teplot, teoreticky pod teplotou $13,2\text{ }^{\circ}\text{C}$, ale prakticky až pod teplotou $0\text{ }^{\circ}\text{C}$ a níže, podléhá cín strukturální přeměně. Transformuje se do modifikace α (šedý cín, tzv. cínový mor), která má krystalickou mřížku diamantového typu.

Proces transformace cínu z β na α modifikaci je složitý a zdlouhavý vzhledem k době vzniku prvních nukleačních center ve struktuře β modifikace cínu. Transformace je doprovázena 27% objemovou přeměnou, kdy dochází ke změně hustoty zaplnění mřížky ze $7,29$ na $5,77\text{ g.cm}^{-3}$ a mřížkových parametrů, což vede ke ztrátě konzistence cínu a vzniku nesoudržného kovového prášku (obr. 1) (lit. 5). Přeměna krystalické mřížky z β na α modifikaci je ovlivněna několika faktory: příměsovými prvky obsaženými v cínu, teplotou expozice a mechanickým namáháním cínu. Kovy rozpuštěné v cínové matici jako Sb, Ag popř. Cd zpomalují proces transformace a přítomnost Pb a Bi ve slitině cínu již v obsahu $0,1\text{ hm\%}$ proces zcela zastavuje. Naproti tomu jiné příměsové prvky, např. Zn, Al, Ge, Cu a Mg, transformaci cínu poněkud urychlují (lit. 6). Dalším určujícím faktorem transformace je teplota. K výskytu α modifikace cínu v reálném čase a podmínkách dochází až při teplotách nižších

Teplota		
← 13,2°C →		
Šedá α modifikace cínu		Bílá β modifikace cínu
	Alotropická transformace ← → 27% objemová změna	
kubická struktura diamantového typu		tetragonální prostorově centrovaná struktura
mřížkové parametry		mřížkové parametry
$a = 6,49\text{ Å}$		$a = 5,83\text{ Å}, c = 3,18\text{ Å}$
$\alpha = \beta = \gamma = 90^{\circ}$		$\alpha = \beta = \gamma = 90^{\circ}$
hustota zaplnění mřížky		hustota zaplnění mřížky
$5,77\text{ g.cm}^{-3}$		$7,29\text{ g.cm}^{-3}$

Obr. 1. Schéma strukturální transformace cínu $\beta \rightarrow \alpha$.

Obr. 2. Litý cínový ingot s obsahem cínu 99,9 % po 7 měsících expozice v mrazicím boxu při $-60\text{ }^{\circ}\text{C}$.

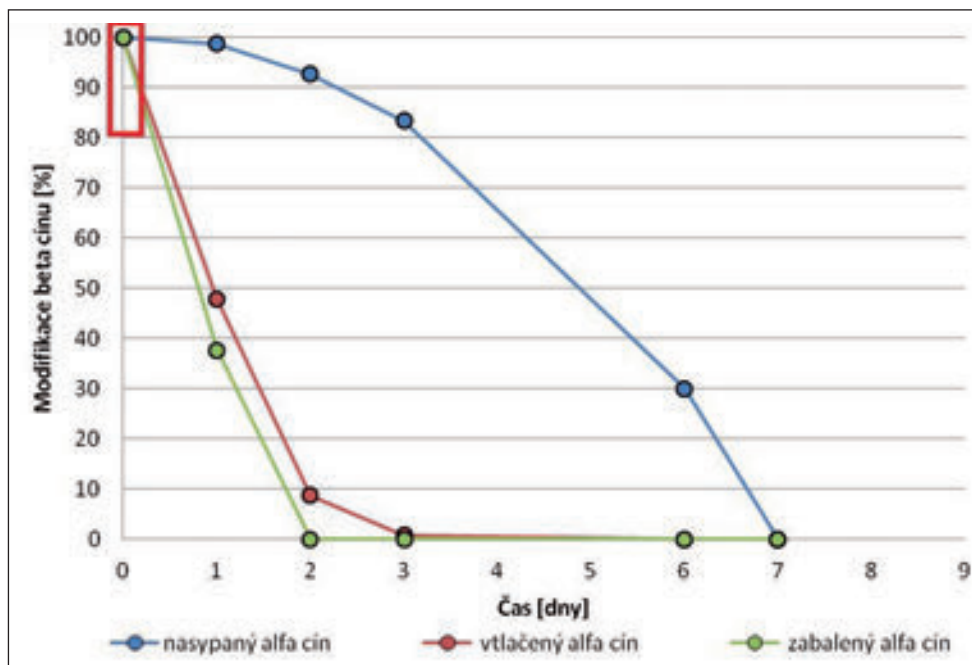
Obr. 3, 4. Trhlinami poškozené víko cínové křtitelnice z roku 1581; detail (křtitelnice je ve vlastnictví Národního muzea v Praze).

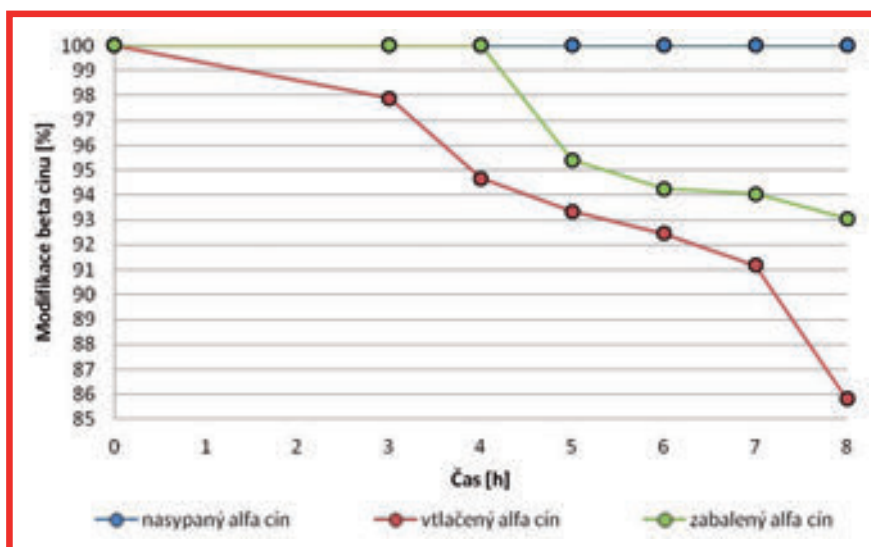
Obr. 5. Modelový vzorek cínové folie s nasýpanou α modifikací.

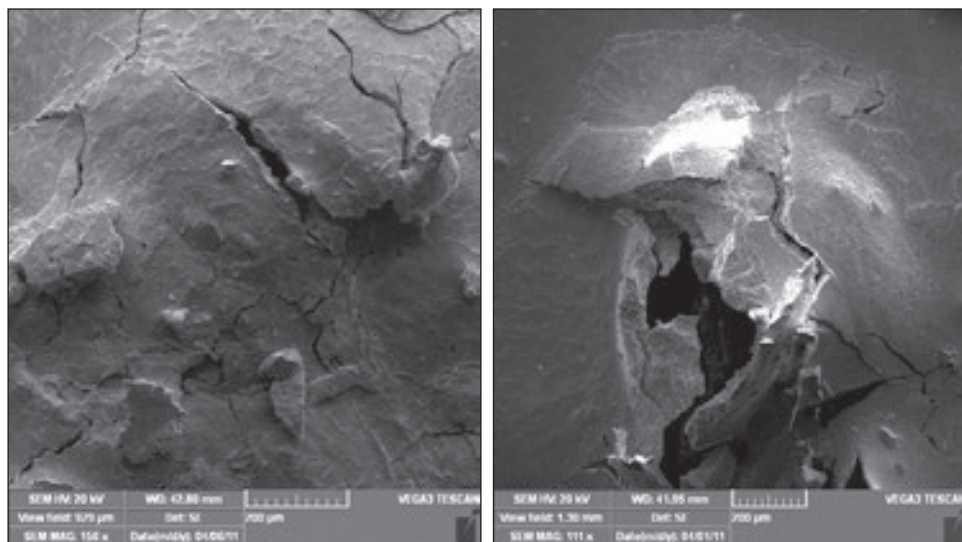
Obr. 6. Modelový vzorek cínové folie s vtlačenou α modifikací.

Obr. 7. Modelový vzorek cínové folie se zabalenou α modifikací.

Obr. 8, 9. Rychlost transformace cínu $\beta \rightarrow \alpha$ v závislosti na čase při teplotě $-60\text{ }^{\circ}\text{C}$ (červený obdelník určuje detailní vývoj transformace cínu v rozmezí prvních osmi hodin).

Obr. 10, 11. Počátky strukturní transformace cínu (exponováno při $-60\text{ }^{\circ}\text{C}$; snímky byly pořízeny elektronovým rastrovacím mikroskopem Hitachi S-450).

než $0\text{ }^{\circ}\text{C}$. Z kinetického hlediska je rychlost přeměny nejvyšší v rozmezí teplot $-40\text{ }^{\circ}\text{C}$ až $-50\text{ }^{\circ}\text{C}$. Při nižších teplotách dochází ke zpomalení difúze atomů ve struktuře cínu a tím i ke zpomalení rychlosti strukturní transformace (lit. 8, 9). Rychlost transformace se zvyšuje také s mírou tvárnosti materiálu za studena a namáhání v tahu (lit. 8). V místech původních nukleačních center se v počáteční pozorovatelné fázi strukturní transformace nachází na povrchu cínu šedé „puchýře“ a praskliny (obr. 10, 11). S postupem času dojde k jejich vzájemnému propojení a tím i k úplné degradaci cínového předmětu (obr. 2).

Je možné urychlit rozpad cínových předmětů kontaminací jejich povrchu α modifikací cínu (tzv. cínovým morem)?

Vzhledem k tomu, že většina cínových předmětů historických i současných je vyrobena ze slitin s kovy, které transformaci cínu při snížených teplotách brzdí nebo zcela zastavují, je tato možnost téměř vyloučena. V extrémních případech, kdy se jedná o cín téměř absolutně čistý (obsah cínu $> 99,9\%$) anebo s malou příměsí mědi (např. některé elektronické součástky), bylo prokázáno, že pokud dojde ke kontaktu β cínu (bílý cín) s α modifikací cínu (šedý cín) při velmi nízkých teplotách, je tím významně urychlena jeho transformace a úplný rozpad. K prokázání vlivu přítomnosti α cínu na strukturní transformaci β cínu za snížených teplot byly použity modelové vzorky z cínové folie o velikosti $2 \times 2\text{ cm}$ s obsahem cínu $99,999\%$. Experimentální řada byla tvořena třemi vzorky cínové folie. Na první vzorek byla

nasypaná α modifikace cínu (obr. 5), do druhého byla α modifikace vtlačena silou $5,6 \text{ N/cm}^2$ po dobu tří sekund (obr. 6), do třetího vzorku folie byla α modifikace zabalena a stlačena silou $1,1 \text{ N/cm}^2$ po dobu tří sekund (obr. 7). Tyto vzorky byly poté exponovány v mrazicím boxu při teplotách $-20 \text{ }^\circ\text{C}$, $-40 \text{ }^\circ\text{C}$ a $-60 \text{ }^\circ\text{C}$. Rychlost transformace cínu $\beta \rightarrow \alpha$ byla vyhodnocena metodou obrazové analýzy pomocí programu Image J. Úbytek β modifikace cínu byl procentuálně stanoven na základě barevné změny cínového vzorku při transformaci z pevného stříbrně lesklého plechu na šedý drolivý prášek s přesností 1 až 2 %.

Vliv přítomnosti α modifikace cínu a mechanické deformace na rychlost strukturní transformace β cínu je značný. Z výsledků pozorování vyplynulo, že největší vliv na rychlost strukturní transformace má hodnota síly vtlačení částic do povrchu cínové matrice v kombinaci se sníženou teplotou. Platí, že čím vyšší hodnota síly vtlačení částic do povrchu cínu a nižší teplota expozice, tím vyšší je rychlost strukturní transformace $\beta \rightarrow \alpha$. Nejrychleji tedy proběhla transformace při teplotě $-60 \text{ }^\circ\text{C}$ u vzorku cínového plechu, do kterého byla vtlačena α modifikace silou $5,6 \text{ N/cm}^2$, pomaleji se rozpadal vzorek s nižší hodnotou síly vtlačení (zabalená α modifikace) a nejnižší rychlost transformace byla u vzorku s přítomnou α modifikací na povrchu vzorku bez působení síly vtlačení (nasypaná α modifikace) (obr. 8, 9). Ve stejném trendu, ale s výrazně pomalejší rychlostí, se rozpadaly vzorky při teplotách $-40 \text{ }^\circ\text{C}$ (obr. 12) a $-20 \text{ }^\circ\text{C}$ (obr. 13).

Je možné nalézt α modifikaci cínu (tzv. cínový mor) v regulovaných podmínkách depozitářů?

Jak už bylo napsáno výše, je čistý cín velmi měkký kov, a proto je téměř vždy legován dalšími kovy. Vzhledem k tomu, že cín byl v historii používán především k výrobě liturgických a užitkových předmětů, byl požadavek na jeho mechanickou pevnost značně vysoký. V depozitářích muzeí se tedy nejčastěji můžeme setkat s předměty poměrně vysoce legovanými olovem nebo antimonem, v menší míře pak stříbrem nebo mědí. Přítomné legující prvky a regulovaná teplota, která se v depozitářích pohybuje vždy nad $15 \text{ }^\circ\text{C}$ a výše, zcela vylučuje možnost vzniku transformace cínu z $\beta \rightarrow \alpha$. Pokud by se do depozitáře ve výjimečném případě dostal cínový předmět vyrobený z téměř čistého cínu s přítomností α modifikací cínu ve struktuře, nemohlo by v žádném případě při jeho styku s ostatními cínovými předměty dojít k jejich strukturní přeměně (vzhledem k regulované teplotě a chemickému složení cínových slitin uložených předmětů). Také nesmíme zapomenout na fakt, že transformace cínu z $\beta \rightarrow \alpha$ při nízkých teplotách je při změně teploty zpět nad $13,2 \text{ }^\circ\text{C}$ vratná a dochází tak ke zpětné transformaci cínu z $\alpha \rightarrow \beta$. Pro sledování zpětné transformace cínu byla použita α modifikace cínu z předchozích experimentů, která byla rozdělena do tří vzorků. Jednotlivé vzorky pak byly exponovány při teplotě $20 \text{ }^\circ\text{C}$, $40 \text{ }^\circ\text{C}$ a $60 \text{ }^\circ\text{C}$. Rychlost zpětné transformace cínu z $\beta \rightarrow \alpha$ modifikaci byla sledována metodou rentgenové difrakce přístrojem PANalytical X'Pert PRO. Vyhodnocením interferogramů byl na základě rozdílných parametrů krystalografických mřížek zjištěn poměr mezi modifikacemi cínu α a β a stanovena rychlost probíhající zpětné transformace cínu $\alpha \rightarrow \beta$ při zvýšených teplotách v čase (obr. 14).

Rychlost zpětné transformace cínu z $\alpha \rightarrow \beta$ s rostoucí teplotou vzrůstá. Při teplotě 60 °C byla zpětná transformace dokončena během jednoho dne, při 40 °C trvala zpětná přeměna cínu 50 dní, při pokojové teplotě 20 °C pak 73 dnů. Z tohoto zjištění plyne, že i kdyby byl v depozitáři uložen předmět z čistého cínu s přítomnou α modifikací cínu ve struktuře, přibližně do tří měsíců od jeho uložení by došlo k úplné zpětné transformaci struktury cínu z $\alpha \rightarrow \beta$ a jeho původní přítomnost by byla metodou rentgenové difrakce zcela nezjistitelná.

Závěr

V současné době jsou podmínky pro uložení historických předmětů v depozitářích muzeí regulovány a teploty se pohybují přibližně v rozmezí 15 °C až 25 °C, což vylučuje možnost nálezu a analýzy α modifikace cínu (u předmětů z velmi čistého cínu) už po několika měsících od jejich uložení. U předmětů, které jsou vyrobeny ze slitin cínu např. s olovem nebo antimonem, je vznik α modifikace cínu v jejich struktuře, vlivem přítomnosti legujících prvků a regulované teploty v depozitářích, zcela vyloučena.

Literatura

- (1) V. FABIAN, *Křtitelnice ve sbírkách musea království Českého*, in: Památky archeologické a místopisné, 1908, (22), s. 240–246
- (2) F. PÍŠEK – L. JENÍČEK – P. RYŠ, *Nauka o materiálu, I: nauka o kovech, 3. svazek neželezné kovy*, 2. vyd., Praha 1973, s. 39–44
- (3) L. SELWYN, *Metals and corrosion: A handbook for the conservation professional*, 2004, s. 141–148
- (4) M. ČERNÝ, *Korozní vlastnosti kovových konstrukčních materiálů*, Praha 1984, s. 241–245
- (5) W. PLUMBRIDGE, *Tin pest issues in lead-free electronicsolders*, in: J. Mater. Sci.: Mater. Electron., 2007, 18, s. 307–318
- (6) C. CHIAVARI – C. MARTINI – G. POLI – D. PRANDSTRALLER, *Deterioration of tin-rich organ pipes*, in: J. Mater. Sci. 2006, 41, s. 1819–1826
- (7) N. N. GREENWOOD – A. EARNSHAW, *Chemie prvků, díl 1*, 1993, 1. vydání, s. 450–482
- (8) Y. JOO – T. TAKEMOTO, *T. Transformation of Sn-Cu alloy from white tin to gray tin*, in: Mater. Lett. 2002, 56, s. 793–796
- (9) K. OJIMA – A. TAKASAKI, *High-resolution elektron microscopy of the grey-white-tin interface*, in: Philos. Mag. Lett., 1993, 68 (4), s. 237–244

SUMMARY:

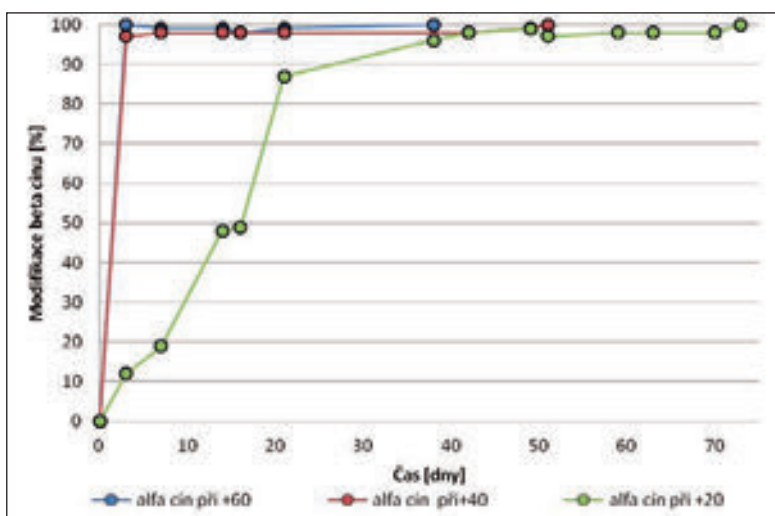
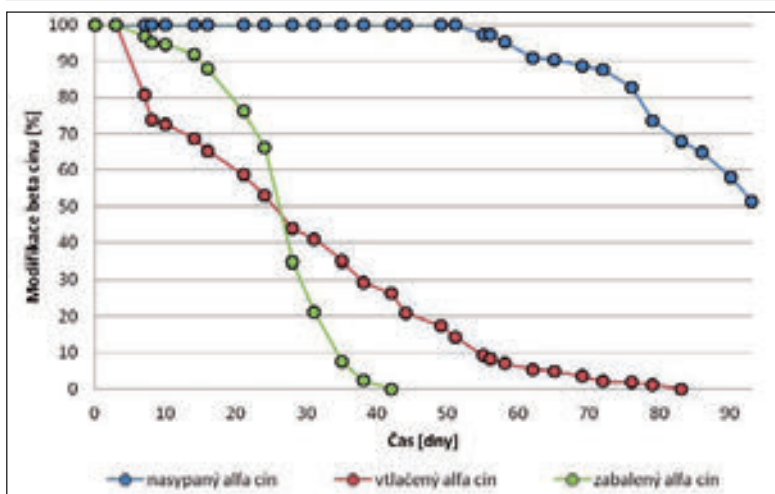
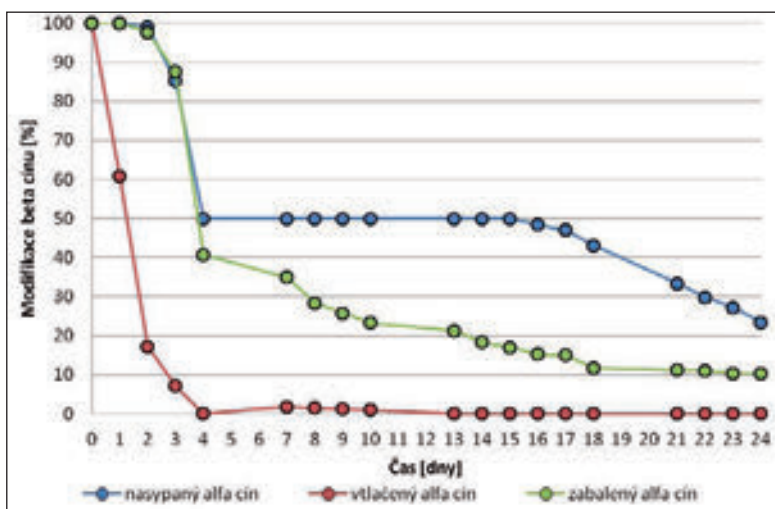
Tin plague – myths and facts

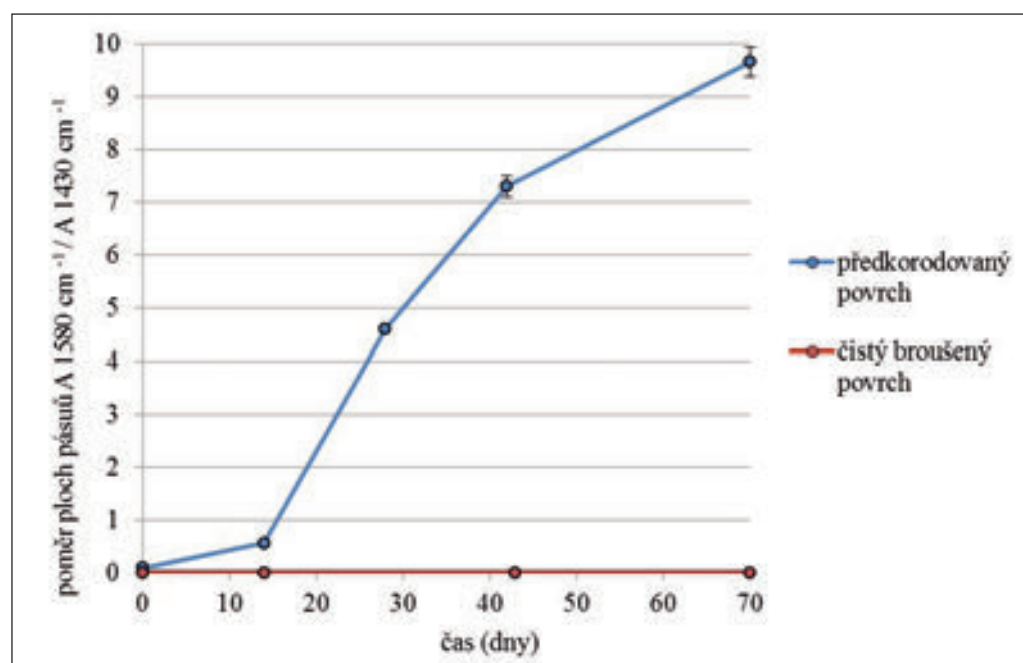
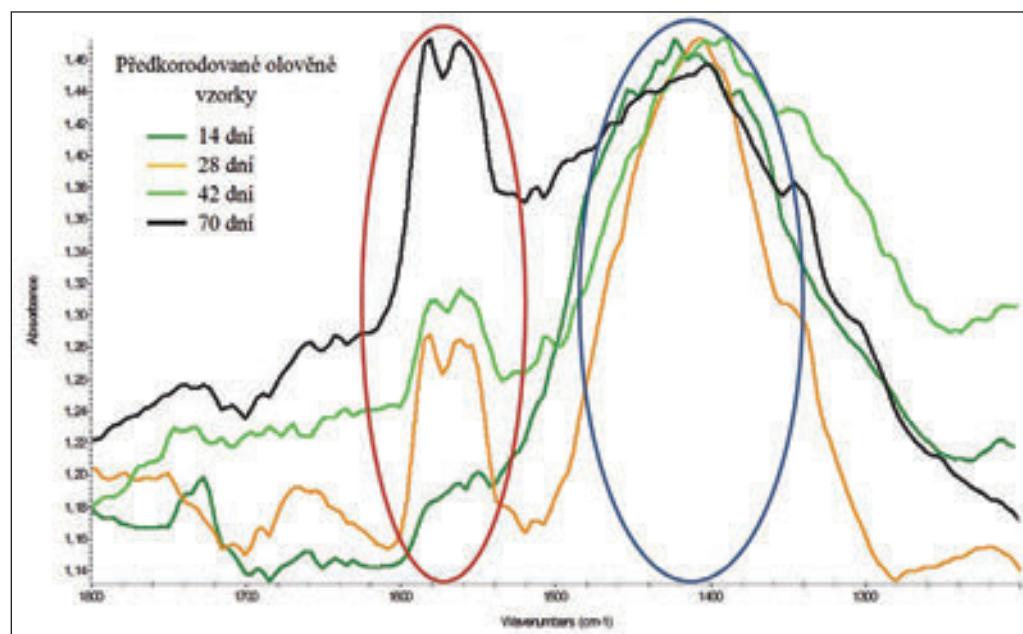
In the museum's collections, there can be found a considerable number of historical items made from tin. The present study demonstrates that the spread prejudices of the so-called tin plague, i.e. transformation from $\beta \rightarrow \alpha$ is only possible for pure metal. The process of transformation of tin from β to α modification is complex and lengthy due to the time when the first nucleation centers occur in the structure of β modification of tin. The transformation is accompanied by a 27% volume transformation, resulting in a change of density of filling the grid from 7.29 to 5.77 g.cm⁻³ and the lattice parameters, which leads to a loss of consistency and the formation of incoherent tin metal powder. Most of the historical objects is formed by alloy with other metals (lead, antimony, copper, silver, etc.) which prevent from possible transition in normal climatic conditions of museum exhibitions and depositories. Experiments show that the above-mentioned transformation occurs only in extreme temperature conditions. Contact of α -modifications with β -modification at very low temperatures will speed up the conversion process, multiplied by mechanically pressing a single modification to the other. Safe conversion takes place in the areas around minus 60 degrees Celsius. On the contrary, increasing temperature leads to a reverse transformation.

Obr. 12. Rychlost transformace cínu $\beta \rightarrow \alpha$ v závislosti na čase při teplotě $-40\text{ }^{\circ}\text{C}$.

Obr. 13. Rychlost transformace cínu $\beta \rightarrow \alpha$ v závislosti na čase při teplotě $-20\text{ }^{\circ}\text{C}$.

Obr. 14. Rychlost zpětné transformace cínu $\alpha \rightarrow \beta$ v závislosti na čase za zvýšených teplot.

VLIV TĚKAVÝCH ORGANICKÝCH KYSELIN NA POŠKOZENÍ HISTORICKÝCH OLOVĚNÝCH PŘEDMĚTŮ

Šárka Msallamová – Eliška Jindrová

Úvod

Olovo je lidstvu jedním z nejdéle známých kovů a nejstarší nálezy olovených předmětů, objevené na území dnešního Egypta, pocházejí z doby 3000 let př. n. l. V té době bylo známo také Féniciánům a Izraelitům. Obyvatelé antického Řecka jej používali k výrobě užitkových předmětů, drobných mincí či psacích tabulek. Olovenou rudu získávali především z nalezišť na Kypru, Rhodosu či v Laurionu. Římané využili dobré korozní odolnosti olova ve vodném prostředí k budování vodovodních zásobníků a rozvodů, ale také při stavbě budov, kde se olovo osvědčilo jako vhodný spojovací materiál jednotlivých kamenných bloků (lit. 1). Pro svou dobrou tvarovatelnost bylo olovo přibližně od 9. století používáno (především v jižních zemích) k pečeti slavnostních listin papežů, byzantských císařů a také rytířských řádů (lit. 2). Vzhledem ke svým mechanickým vlastnostem bylo ve středověku nejčastěji přidáváno do slitiny s cínem, která byla dále zpracována pro výrobu jak užitkových, tak i liturgických předmětů. V 18. století byla prokázána toxicita olovnatých iontů a roku 1773 bylo zakázáno jeho používání pro výrobu konvářských předmětů a kuchyňského náčiní. Postupně bylo olovo ve slitině s cínem nahrazeno antimonem. Téměř až do počátku 20. století nebyla známa technologie výroby tabulového skla a z olova byly vyráběny tzv. nuty – spojovací profily ve tvaru písmene H, které sloužily ke spojení malých průhledových tvarů v jeden celek tvořící vitráž. Ta byla poté vsazena do okenního rámu (lit. 3). Ještě v nedávné době byl oxid olovnato-olovičitý (suřík), vzhledem ke svým protikorozním vlastnostem, používán jako nátěrový systém železných slitin. V současné době jsou sloučeniny olova nedílnou součástí výroby pigmentů, glazur a emailových nátěrů. Široké uplatnění nachází olovo také při výrobě munice, pájecích drátů, ale také v chemickém průmyslu (při výrobě a dopravě H_2SO_4) nebo jako účinná ochranná bariéra proti RTG záření aj. (lit. 4).

Ryzí olovo se v přírodě vyskytuje pouze zřídka. Získává se redukcí z rud nejčastěji z galenitu (PbS) při procesu shánění olova, doprovázející výrobu stříbra, nebo z anglesitu (PbSO_4), popř. cerusitu (PbCO_3). V Čechách se nejdůležitější středověká naleziště olovených rud nacházela především v Krušných horách u obce Oloví, ale také v okolí dnešní Příbrami a Stříbra. Nepřehlédnutelný význam měl ve své době i kutnohorský těžební revír. Dnes je těžba olovených rud na území České republiky zcela zastavena a nejdůležitější světová ložiska se nacházejí na území USA a Číny (lit. 1).

Obr. 1. Způsob vyhodnocení spekter olovených vzorků na základě poměru ploch pásů s maximy při 1580 cm^{-1} pro funkční skupinu COO^- a 1410 cm^{-1} pro CO_3^{2-} .

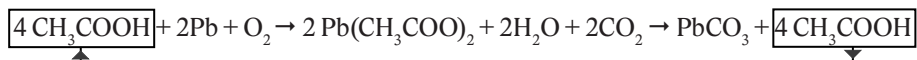
Obr. 2. Srovnání rychlosti tvorby olovnatých solí organických kyselin na povrchu předkorodovaných a čistých broušených vzorků olova.

Vlastnosti olova

Olovo je šedomodrý, na lomové ploše kovově lesklý kov. K jeho vlastnostem patří nízká teplota tání (327,5 °C), vysoká hustota (11,34 g/cm³) a dobrá slévateľnost. Je to nemagnetický, velmi měkký a tvárný kov s rekrytalizační teplotou blízkou 0 °C. Olovo je amfoterní kov s oblastí stability ve vodných elektrolytech zhruba v rozmezí hodnot pH 5–10. Velmi dobrá korozní odolnost a stálost olova v atmosférických podmínkách je dána jeho schopností tvořit na povrchu tenkou, nerozpustnou vrstvu oxidu olovnatého (lit. 5). Při expozici olověných předmětů ve vnější atmosféře dochází na povrchu, vlivem interakce vzdušných polutantů (především SO₃, CO₂) a vlhkosti, k vytvoření kompaktní nerozpustné korozní vrstvy olova, která má ochranný charakter. Jejimi hlavními složkami jsou (kromě již zmíněného oxidu olovnatého) především bazické sírany a uhličitany olova (lit. 6, 7). Pokud jsou ve vnější vlhké atmosféře přítomny také oxidy dusíku (jejich přítomnost je významná především v místech s automobilovou dopravou), dochází také ke vzniku dusičnanu olovnatého. Vzhledem k tomu, že tato sloučenina je velmi dobře rozpustná ve vodě, je její detekce v korozních produktech olova téměř vyloučena. V přímořských atmosférách se v korozních produktech nachází také bazický chlorid olovnatý. V korozních vrstvách olověných předmětů uložených v interiérových podmínkách se velmi často nachází také sulfid olovnatý. Jeho vznik je dán interakcí vzdušné vlhkosti a sulfanu. Zdrojem sulfanu v uzavřených prostorech je nejčastěji přítomnost lidí či zvířat nebo anaerobní rozklad organických zbytků v kombinaci se sníženou cirkulací uzavřené vnitřní atmosféry (lit. 6, 7).

Olovo a těkavé organické látky

Historické olověné předměty anebo předměty z olověných slitin jsou v dnešní době většinou uloženy v depozitářích muzeí, kde je regulována teplota a relativní vlhkost vnitřní atmosféry. Olovo je mimo jiné také velmi citlivé na přítomnost těkavých organických látek v atmosféře. Zdrojem těchto látek v uzavřených prostorech mohou být olejové nebo emulzní barvy, některá lepidla, degradovatelné plastické hmoty, dřevo (především dubové, bukové či cedrové), kyselé papírové a lepenkové obaly, mobiliáře vyrobené z nevhodných materiálů aj. (lit. 5). Poměrně nevyhovující je společné uložení olověných artefaktů s předměty, které při své degradaci mohou tyto těkavé organické látky produkovat. Příkladem takových látek, vyskytujících se v uzavřených prostorech, mohou být kyselina octová nebo mravenčí, ale také kyseliny s dlouhým alifatickým řetězcem, např. palmitová, stearová, linolová či olejová a jiné. Při vzájemné interakci s olověným povrchem dojde ke vzniku rozpustných korozních produktů s kratším alifatickým řetězcem typu octanu, popř. mravenčanu olovnatého. Může také dojít ke vzniku olovnatých solí organických kyselin s dlouhým uhlíkovým řetězcem, jejichž rozpustnost ve vodě je řádově nižší než rozpustnost octanu či mravenčanu olovnatého. Mechanismus korozního napadení olova organickou kyselinou je naznačen v následující chemické reakci na příkladu interakce olova a kyseliny octové. Z ní je patrné, že organická kyselina se po nějaké době vrací zpět do reakce a funguje jako její katalyzátor:

Aktivní korozní napadení povrchu olova těkavými organickými látkami se projevuje vznikem bílých nesoudržných drolivých korozních produktů, pokrývajících buď celý povrch předmětu nebo se vyskytujících v okrouhle ohraničených lokalizovaných místech (lit. 1). Odolnost slitiny olova s cínem proti koroznímu napadení způsobenému těkavými organickými látkami roste se zvyšujícím se obsahem cínu ve slitině (lit. 6). Poměrně zásadní otázkou je, jestli regulované podmínky vnitřní atmosféry depozitářů zaručují dostatečnou ochranu před tímto typem korozního napadení olova, a to i při uložení olověných předmětů v mobiliářích popř. společně s jinými předměty, uvolňujícími těkavé organické látky.

Jsou regulované podmínky vnitřní atmosféry depozitářů dostatečnou ochranou před korozním napadením olova těkavými organickými látkami?

K odpovědi na tuto otázku byly připraveny modelové vzorky olověného plechu s rozměry 15×15 mm a tloušťkou 0,5 mm. Vzorky byly uměle předkorodovány ve dvou krocích. V první fázi byly po dobu dvou měsíců exponovány nad parami 0,5% roztoku sulfidu sodného. Poté byly uzavřeny na čtyři týdny v komoře s vysokým obsahem oxidu uhličitého a relativní vlhkostí $< 95\%$. Výsledná vrstva korozních produktů na povrchu olova byla tvořena z bazických uhličitánů olova, sulfidu olovnatého a oxidu olovnatého (stanoveno metodou rentgenové difrakční analýzy). Svým chemickým složením přibližně odpovídala korozním vrstvám olověných předmětů, které jsou uloženy v uzavřených interiérových podmínkách. Současně byly připraveny vzorky olova stejných rozměrů, ovšem s kovově čistým přebroušeným povrchem. Jako zdroj těkavých organických látek byla vybrána uzavíratelná archivační krabice, vyrobená z kyselého lepenky (hodnota $\text{pH} = 5,9$). Obě sady olověných vzorků v ní byly exponovány 70 dní v regulovaných atmosférických podmínkách. Teplota byla udržována na stabilní hodnotě 14 ± 1 °C a relativní vlhkost se pohybovala v rozmezí $53 \pm 2\%$. Po 70 dnech expozice bylo ve vnitřním prostoru archivační krabice identifikováno velké množství těkavých organických látek (stanoveno hmotnostním spektrometrem ve spojení s plynovým chromatografem). Byly to především kyselina octová, hexanal, furfural, ethylbenzen, 1-butanol a množství jiných. Tyto látky pravděpodobně pocházejí z postupné degradace makromolekul ligninu a celulózy (popř. hemicelulózy), obsažených v buněčných stěnách směsi dřevoviny a jehličnanové buničiny, ze které byla archivační krabice vyrobena. Mezi dalšími identifikovanými látkami vnitřní atmosféry lepenkové krabice byly také alkany s dlouhými uhlíkovými řetězci. Nově vznikající korozní produkty na povrchu předkorodovaných olověných vzorků a vzorků s čistým broušeným povrchem byly identifikovány metodou infračervené spektroskopie. Časový interval mezi jednotlivými analýzami byl 14 dní. Výjimku tvořilo poslední stanovení složení korozních vrstev, kdy byl časový úsek mezi nimi jeden měsíc. Přítomnost nových korozních vrstev tvořených olovnatými solemi organických látek byla vyhodnocena na základě poměrů ploch pásů odpovídajících funkční skupině COO^- (karboxylová skupina organické kyseliny) s maximem při 1580 cm^{-1} a pásů odpovídajících funkční skupině CO_3^{2-} (uhličitánový aniont) s maximem při 1410 cm^{-1} (obr. 1).

Z výsledků analýz je patrné, že na předkorodovaných olověných vzorcích došlo v poměrně krátkém časovém intervalu k nárůstu nových korozních vrstev složených především z olovnatých solí karboxylových kyselin. Naopak obsah bazického uhličitanu olovnatého

v korozních produktech se výrazněji nezměnil. Na vzorcích s čistým přebroušeným olověným povrchem nebyl pozorován vznik organických olovnatých solí ani po 70 dnech expozice v archivační krabici (obr. 2).

Závěr

Na olověných vzorcích s čistým přebroušeným povrchem, které byly vystaveny vlivu těkavých organických látek v regulovaných podmínkách vnitřní atmosféry depozitáře, nedošlo ke vzniku nových korozních produktů tvořených olovnatými solemi organických kyselin ani po téměř třech měsících. Z tohoto pohledu by se mohlo zdát, že regulované podmínky vnitřní atmosféry v depozitářích by mohly být jistou zárukou stability olověných předmětů. Většina uchovávaných olověných artefaktů je však více či méně pokryta směsí korozních produktů olova. Vzhledem k jejich vysoké smáčivosti dochází, i v regulovaných podmínkách depozitáře, k rychlé interakci korozních vrstev s přítomnými těkavými látkami. Vznikají tak nové (velmi hydrofobní) korozní produkty, tvořené olovnatými solemi organických kyselin. Hydrofobní vlastnosti nově vzniklé korozní vrstvy naznačují možnost, že je tvořena především olovnatými solemi organických kyselin s dlouhými uhlíkovými řetězci, jejichž rozpustnost ve vodném prostředí je poměrně nízká. Je zřejmé, že v tomto případě ani regulované podmínky vnitřní atmosféry depozitářů nezaručí možnost dalšího korozního napadení olověných předmětů. Způsob uložení historických olověných památek v depozitářích by tak měl být navržen především s ohledem na jejich citlivost k možné přítomnosti těkavých organických látek v interierových podmínkách. Vhodné je jejich uložení odděleně od materiálů, které by mohly být zdrojem těkavých organických látek, popř. filtrace vnitřní atmosféry depozitářů pomocí vzduchotechniky.

Literatura

- (1) Kolektiv autorů, *Konzervování a restaurování kovů. Ochrana předmětů kulturního dědictví z kovů a jejich slitin*, 1. vyd., Brno 2011
- (2) Z. KUKÁNKOVÁ, *Složení olověných bul ve Státním ústředním archivu*, in: Zpravodaj pobočky České informační společnosti, IX. Seminář restaurátorů a historiků, Praha 1994
- (3) L. LOSOS, *Vitráž*, 1. vyd., Praha 2006
- (4) D. VOJTĚCH, *Kovové materiály*, 1st ed., Praha 2006
- (5) M. ČERNÝ et al., *Korozní vlastnosti kovových konstrukčních materiálů*, 1. vyd., Praha 1984
- (6) L. SELWYN, *Metal and corrosion: A handbook for the conservation professional*, 1st ed., 2004
- (7) Ch. LEYGRAF, *Atmospheric corrosion*, 1st ed., New York 2000
- (8) R. EDWARDS – W. BORDASS – D. FARRELL, *Determination of Acetic Acid and Formic Acid in Lead Corrosion Product by Ion-exchange Chromatography*, in: The Analyst 1997, 122 (12), s. 1517–1520

SUMMARY:**Influence of volatile organic acids on the damage of historical objects made of lead**

The study deals with the negative impact of volatile organic compounds on lead. The use of lead in combination and placement of these substances causes a threat to his consistency. Historical lead objects or objects made of lead alloys are nowadays mostly stored in depositories of museums where there is a controlled temperature and relative humidity of indoor atmosphere. In these conditions, lead is, inter alia, also very sensitive to the presence of volatile organic compounds in the atmosphere. The source of these substances in closed areas may be oil or emulsion paint, some glue, degradable plastic, wood (especially oak, beech or cedar), acidic paper and cardboard packaging, furniture made from inappropriate materials, etc. A common lead-acid storage of artifacts with objects that can produce these volatile organic compounds in their degradation is relatively inconvenient. The way of depositing historical monuments made of lead in the depositories should be designed primarily with regard to their sensitivity to the possible presence of volatile organic compounds in interior conditions. It is desirable to store them separately from materials that could be a source of volatile organic compounds. It is also advisable to use filtration of internal atmosphere of depositories with air-conditioning.

ZPRÁVY

HISTORIA 17

VÝZKUM LIKVIDACE ŽIDOVSKÝCH OBCÍ A SPOLKŮ V POHRANIČÍ (1938–1944)**Markéta Lhotová**

V roce 2009 uspělo Severočeské muzeum ve veřejné soutěži vyhlášené Grantovou agenturou České republiky a získalo finanční podporu na řešení výzkumného úkolu *Likvidace židovských organizací na českém pohraničním území připojeném v říjnu 1938 k nacistickému Německu* (GAP410/10/2399). Hlavní řešitelkou projektu je PhDr. Markéta Lhotová. Na výzkumu spolupracujeme s Židovským muzeem v Praze, kde je spoluřešitelkou Mgr. Vlastimila Hamáčková. Schválený projekt je naplánován na čtyři roky, tj. od roku 2010 do konce roku 2013. Výsledkem by měl být rozbor postupu nacistických institucí při zabavování majetku a rušení židovských obcí a spolků v Říšské župě Sudety i na územích připojených k Bavorsku, Slezsku a rakouským župám a zpracování základních informací o likvidaci jednotlivých organizací.

Nejdůležitější úlohu v tomto procesu hrál úřad komisaře pro pozastavení činnosti organizací (*Stillhaltekommissar für Organisationen*, zkráceně STIKO),¹ který vznikl na jaře 1938 ve Vídni. Druhou oblastí, kde začal tento komisař působit, bylo právě pohraničí českých zemí anektované v říjnu 1938. Sídlem úřadu pro toto území se stal Liberec. Úkolem komisaře bylo řešení dalšího osudu spolků a organizací na územích nově připojených k Říši. V rámci tohoto procesu probíhala likvidace organizací „nepřátelských“ Říši, na území českého pohraničí se jednalo především o marxistická, česká a židovská sdružení. Obě badatelky se této problematice věnují již několik let. Základní poznatky o podílu úřadu STIKO při likvidaci židovských organizací – náboženských obcí i spolků – v pohraničních oblastech českých zemí zazněly již v roce 2006 na prvním semináři k moderním dějinám Židů v Čechách, uspořádaném v Liberci.² Podkladem tehdejšího textu však byl pouze zlomek materiálů pocházejících z činnosti STIKO, který je uložen v Státním oblastním archivu v Litoměřicích, a dokumenty týkající se pověření pro organizace (*Beauftragter für Organisationen*) na území protektorátu, které se nacházejí ve fondu Úřad říšského protektora v Národním archivu. Z rozboru byt jen omezeného počtu případů jsme tehdy vyvodily, že likvidace židovských organizací v pohraničí

1 Název úřadu bývá překládán také jako *Komisař pro usměrnění organizací* či *Komisař pro prolongaci a likvidaci organizací*, většinou však bývá využívána zkratka úřadu *STIKO*, v originálních dokumentech se v němčině často objevuje i v podobě *Stiko*, a to i jako součást složených slov (např. *Stikokaufvertrag*).

2 Markéta LHOTOVÁ – Vlastimila HAMÁČKOVÁ, *STIKO Liberec a osud majetku židovských obcí a spolků*, in: *Židé v Čechách. Sborník příspěvků ze semináře konaného 24. až 25. října 2006 v Liberci*, Praha 2007, s. 207–225, ISBN 978-80-86889-58-0.

prostřednictvím STIKO nebyla nahodilou záležitostí, jak se do té doby domnívala většina autorů, kteří činnost STIKO zmínili, ale systematickým procesem.³

Hlavní část archivu STIKO se však nachází v Archivu republiky v Rakouském státním archivu (*Archiv der Republik, Österreichisches Staatsarchiv*) ve Vídni. Jedná se zejména o vlastní fond *Stiko Reichenberg*, který zahrnuje dokumenty nejen z činnosti samotného úřadu STIKO, ale týká se i jeho nástupnické organizace, v podstatě tzv. Treuhandstelle, tedy organizace pro správu svěřeného majetku, nazývané „*Aufbaufonds*“ *Vermögensverwaltungs-Gesellschaft m. b. H., Wien*, respektive její liberecké pobočky (*Zweigstelle Reichenberg*). Mateřské organizace, tj. *Stillhaltekommissar für Organisationen Wien* a zmíněný *Aufbaufonds Wien*, mají vlastní samostatný fond, který je rovněž součástí Archivu republiky.⁴ Nacházejí se v něm kromě dokladů k reorganizaci rakouských spolků také dokumenty k personálním otázkám a materiály z jednání jednotlivých oddělení STIKO i úřadu *Aufbaufonds*. Ty obsahují různá nařízení, výkazy a korespondenci s pobočkami v Liberci i jinde a umožňují tak obecnější pohled na činnost libereckých úřadů. Až na personální akta jsou tyto fondy volně přístupné.

Rozšíření výzkumu o studium ve vídeňských fondech umožnila právě finanční podpora projektu Grantovou agenturou České republiky. Vídeňský fond „*Stiko Reichenberg*“ zatím stručně využil pouze Jörg Osterloh v práci *Národněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety 1938–1945* (*Nationalsozialistische Judenverfolgung im Reichsgau Sudetenland 1938–1945*), jejíž první vydání v originále vydalo Collegium Carolinum právě v roce 2006.⁵ Těžiště Osterloha výzkumu spočívalo v arizaci hospodářství a zabavování soukromého majetku, likvidaci židovských organizací se věnuje jen v menší míře a vzhledem k šíři záběru celého díla ne zcela bez chyb.⁶ Pro náš výzkum však tato práce byla přínosná tím, že nám

3 Chybný názor na úlohu STIKO při řešení otázky židovských náboženských obcí vycházel již z prvního příkazu z 15. 10. 1938, kde židovské náboženské obce byly uvedeny mezi organizacemi, na které se nařízení nevztahuje. Obdobně jako některé z dalších uvedených organizací byly i ŽNO postupně do činnosti STIKO zahrnuty se zpětnou platností od 22. 10. 1938, tj. od vydání Nařízení o rozpuštění, převedení a začlenění organizací (*Verordnung über die Auflösung, Überleitung und Eingliederung von Organisationen in den sudetendeutschen Gebieten*, in: *Verordnungsblatt für die sudetendeutschen Gebiete*, Berlin, 1938, Nr. 7, s. 35–36). Formulace v příkazu z 15. 10. 1938 byla později vzata za základ vymezení činnosti STIKO v prvním poválečném inventáři české části fondu (SOKa Liberec, zrušený inventář: STIKO – rozpuštěné organizace, zpracovali Jiří Kořalka – Miloš Krajný, Jablonec n. N. 1953) a odtud potom opakována.

4 Blíže o fondech viz: Manfred FINK (Hrsg.), *Das Archiv der Republik und seine Bestände*, Teil 1: Das Archivgut der 1. Republik und aus der Zeit von 1938 bis 1945, Inventare 2, Wien 1996, s. 152–153 a 156–157. Dostupné rovněž na informačním webu ÖStA, *Stillhaltekommissar Wien, 1938–1944*, viz: WWW: [http://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=5588], [cit. 8. 9. 2010]; *Stillhaltekommissar Reichenberg, 1939–1942*, viz: WWW: [http://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=5600], [cit. 8. 9. 2010].

5 Jörg OSTERLOH, *Nationalsozialistische Judenverfolgung im Reichsgau Sudetenland 1938–1945*, München 2006. Český překlad vyšel v roce 2010 v nakladatelství Argo v edici Historické myšlení – řada Totalitarismus a šoa: Jörg OSTERLOH, *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938–1945*, přeložila Blanka Pscheidtová, Praha 2010, ISBN 978-80-257-0213-0. Otázce řešení osudu majetku židovských obcí prostřednictvím STIKO se věnuje v kapitole Komisař pro zastavení činnosti organizací: Likvidace židovských náboženských obcí a zpeněžení jejich majetku, s. 207–234 (v německém originálu kapitola: *Stillhaltekommissar für Organisationen: Die Liquidierung der israelitischen Kultusgemeinden und die Verwertung ihres Vermögens*, s. 263–300).

6 Např. ve sledované kapitole uvádí, že byla zbořena synagoga v Děčíně-Podmoklech (s. 284 v německém vydání, s. 222 v českém vydání), jako starostu Liberce uvádí jméno karlovarského starosty Richarda Rusyho (s. 291 v německém vydání, s. 237 v českém vydání).

zprostředkovala některé údaje získané z fondu libereckého úřadu STIKO uloženého ve Vídni a zpřístupnila první poznatky o charakteru zachovaných materiálů.

Výzkum sleduje dva okruhy otázek zaměřených jak na obecnou problematiku STIKO, tak na vlastní likvidaci židovských organizací. První skupina se týká úlohy STIKO a zejména jeho libereckého úřadu. Patří sem jeho vznik a vymezení činnosti vůči obdobně zaměřeným organizacím, zejména těm, které se zabývaly arizací židovského majetku (gestapo apod.). Důležité jsou také změny územního rozsahu působení STIKO. U libereckého úřadu nás zajímá zejména jeho postavení vůči Vídni. V neposlední řadě jsme si kladly otázku, jak a kdy se dostaly materiály z Liberce do Vídně. Druhá část zahrnuje různé pohledy na sledované archivní fondy z hlediska zániku židovských komunit a spolků na území připojeném k Říši v říjnu 1938. Nejdříve nás zajímala otázka, kolik materiálů se k této problematice ve Vídni zachovalo a jaká je jejich struktura, dále co o likvidovaných organizacích vypovídají a jak likvidace probíhala. A pochopitelně stranou nezůstala otázka, která nás k celé problematice STIKO přivedla: kam se dostaly původní archivní materiály a předměty – zejména liturgické – ze zaniklých sudetských židovských obcí.

Jedním z prvních úkolů bylo seznámení s rakouskou, případně německou literaturou týkající se uvedené problematiky. Již během přípravy projektu se podařilo pořídit pro knihovnu Židovského muzea v Praze kopii dizertační práce Gertrudy Rothkappl, která jako první podrobněji zpracovala archivní fondy úřadu STIKO a Aufbaufonds a zmiňuje i jejich liberecké pobočky.⁷ Dále je přínosná publikační řada Rakouské historické komise (*Historikerkommission der Republik Österreich*). Činnosti STIKO se týká zejména práce kolektivu vedeného Verenou Pawlowsky.⁸ Likvidaci židovských obcí a spolků na rakouském území se věnuje Shoshana Duizend-Jensen.⁹ Další práce se v různé míře dotýkají sledované problematiky – arizace, pronásledovaných skupin obyvatel, ekonomických otázek spojených s těmito procesy atd. Z grantových prostředků se podařilo zakoupit potřebné publikace do knihoven obou muzeí, některé z nich se doposud ve veřejných institucích České republiky nenacházely. Zejména knihovna Severočeského muzea potřebovala větší doplnění literaturou k sledovanému období.¹⁰ Na základě spolupráce s Krajskou vědeckou knihovnou v Liberci doplnilo do svých fondů vybrané obecněji využitelné publikace i její Rakouské oddělení.

Na úvod bylo nutné seznámit se s rozsahem materiálů nacházejících se v rakouských fondech k uvedené tématice a s jejich strukturou. Dále se výzkum zaměřil na základní procesy likvidace židovských organizací prostřednictvím STIKO. Výsledky byly předneseny na

7 Gertrude ROTHKAPPL, *Die Zerschlagung österreichischer Vereine, Organisationen, Verbände, Stiftungen und Fonds. Die Tätigkeit des Stillhaltekommissars in den Jahren 1938–1939*, Wien, 1996, Disertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien.

8 Verena PAWLOWSKY – Edith LEISCH-PROST – Christian KLÖSCH, *Vereine im Nationalsozialismus. Vermögensentzug durch den Stillhaltekommissar für Vereine, Organisationen und Verbände und Aspekte der Restitution in Österreich nach 1945*, Oldenbourg 2004, Wien. Veröffentlichungen der Österreichischen Historikerkommission. Vermögensentzug während der NS-Zeit sowie Rückstellungen und Entschädigungen seit 1945 in Österreich. Band 21/1, ISBN 3-7029-0498-0.

9 Shoshana DUIZEND-JENSEN, *Jüdische Gemeinden, Vereine, Stiftungen und Fonds*, Oldenbourg 2004, Wien. Veröffentlichungen der Österreichischen Historikerkommission. Vermögensentzug während der NS-Zeit sowie Rückstellungen und Entschädigungen seit 1945 in Österreich. Band 21/2.

10 Publikace jsou uvedené v katalogu knihovny Severočeského muzea a jsou prezenčně přístupné na základě předchozí žádosti v hodinách pro veřejnost.

3. semináři k dějinám Židů v Čechách, který se tentokrát uskutečnil v říjnu 2010 v Tachově.¹¹ V druhém roce řešení grantu se M. Lhotová soustředila na dvě témata. Tím prvním bylo sledování činnosti libereckých organizací STIKO a Aufbaufonds. Výsledky tohoto výzkumu představila v přednášce: *STIKO Reichenberg a Aufbaufonds Wien – rakouský vzor pro reorganizaci spolkového života v sudetské župě*,¹² která se konala 15. 11. 2011 v Krajské vědecké knihovně v Liberci. Text věnovaný této problematice byl publikován v časopisu *Fontes Nissae* v roce 2012.¹³ Druhým úkolem bylo zpracování židovských organizací a spolků z oblasti nynějšího Libereckého kraje. Spoluřešitelka V. Hamáčková se věnovala židovským organizacím z oblasti vládního prezidenta Karlovy Vary. Po oba roky probíhal také doprovodný výzkum v okresních a oblastních archivech působících v pohraničních oblastech České republiky formou rešerší zpracovaných archiváři či vlastním výzkumem prováděným badatelkami. Zaměřen byl na vyhledání dokumentů k působení úřadu STIKO v jednotlivých regionech.

Na základě doposud získaných poznatků vznikala databáze, která se v současné době dokončuje a připravuje se její definitivní verze pro zpracování výzkumu. Budou do ní zapisovány údaje roztroušené v různých archivních složkách tak, aby vytvořily obraz likvidace jednotlivých organizací. Databáze bude podkladem pro závěrečnou publikaci a poté bude sloužit badatelům v obou zúčastněných institucích.

11 Markéta LHOTOVÁ – Vlastimila HAMÁČKOVÁ, *Charakteristika fondu Stiko Reichenberg v Rakouském státním archivu ve Vídni*, in: *Židé v Čechách 3. Sborník příspěvků ze semináře konaného 6. a 7. října 2010 v Tachově*, Praha 2011, s. 207–225, ISBN 978-80-87366-10-3.

12 Přednáška se uskutečnila v rámci přednáškového cyklu Rakousko a české země v minulosti, připravovaného ve spolupráci katedry historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci a Rakouského oddělení Krajské vědecké knihovny.

13 Markéta LHOTOVÁ, *Stillhaltekommissar Reichenberg a Aufbaufonds Gesellschaft Wien-Reichenberg – reorganizace spolkového života v sudetské župě podle rakouského vzoru*, in: *Fontes Nissae*, roč. XIII, 2012-2, s. 2–13.

PROJEKT OTTO BARTNING IN EUROPA

Jan Mohr

Uměleckohistorické oddělení se v uvedeném období podílelo na řešení dvou výzkumných úkolů. V rámci evropského programu Grundtvig garantovaného MŠTM ČR prostřednictvím NAEP ČR se Severočeské muzeum podílí na dvouletém výzkumném úkolu Otto Bartning in Europa, kde hlavním řešitelem za muzeum je PhDr. Jan Mohr a hlavním koordinátorem Otto Bartning Arbeitsgemeinschaft – Kirchenbau (OBAK) se sídlem v Berlíně. Výzkumný úkol, rozložený do období srpen 2010 až červenec 2012, se zabývá tvorbou německého architekta Otto Bartninga (1883–1959), který se věnoval především sakrální architektuře a v řadě evropských zemí vyprojektoval značné množství církevních staveb pro evangelickou církev. Ze šesti zemí (Spolková republika Německo, Nizozemí, Lucembursko, Rakousko, Litva, Česká republika), jejichž organizace se na výzkumném úkolu podílejí, hraje Česká republika se dvěma účastníky nezanedbatelnou úlohu. Bartningovo dílo na území Čech je téměř neznámé, a tak jeho popularizace pomáhá odkrýt a doplnit bílá místa v historii novější architektury na našem území. Dosavadní pracovní setkání (mobility) se uskutečnily od listopadu 2010 v řadě evropských měst, kde jsou dochovány Bartningovy stavby, ať již v původním nebo v rekonstruovaném stavu. První jednání proběhlo v listopadu 2010 v německém Essenu, městě, kde stojí dvě z původně tří Bartningových staveb, vývojově důležitá centrální architektura kostela Nanebevstoupení Krista (Auferstehungskirche) a typově nejrozšířenější architektova stavba tzv. Notkirche typu B, stavebnicové provedení sakrální budovy, která po druhé světové válce měla nahradit četné zničené kostely na území Německa. V návaznosti na Bartningovu tvorbu byl pobyt doplněn prohlídkou dalších církevních staveb z období konce 19. a první poloviny 20. století, které účastníkům setkání ukázaly šíři této oblasti architektury v Německu. Druhé jednání se uskutečnilo v dalším německém městě Darmstadtu, které je spojeno se závěrečnou fází Bartningova života i tvorby, když sem přišel jako architekt mající za úkol obnovit toto za války zcela zničené město. V Darmstadtu se Otto Bartning projevil jako projektant veřejných i obytných budov i jako urbanista. Na zdejší technické univerzitě je také uložen jeho archiv z pozůstalosti, kde mohli účastníci jednání vyhledat potřebné materiály pro zkoumání Bartningovy tvorby. Z hlediska jeho vztahu k českým zemím bylo možno zdokumentovat materiál ke všem lokalitám, kde se jako architekt projevil, ať již realizovaným nebo nerealizovaným projektem. První mimoněmeckou mobilitou se stala cesta do nizozemského Haagu, kde je evangelický kostel Maranathakerk, odvozený z Bartningova poválečného Notkirche a postavený v pásmu města, které za druhé světové války bylo zbořením zástavby v rámci opevněného Atlantického valu přeměněno na území s vybudovanou vojenskou obranou. Pro srovnání s Bartningovou tvorbou byla navštívena řada církevních i světských staveb architektoových vrstevníků, kteří v Nizozemí představovali domácí prezentaci architektonické moderny a funkcionalismu. Čtvrté setkání vedlo opět do Německa, tentokrát do Görlitz. Zde se nalézá jedna z církevních staveb druhé poloviny 30. let, která dokumentuje Bartningovo vyrovnávání se s tehdy oficiální architekturou, střídmy evangelický kostel Ježíše Krista. Z Görlitz také vedla exkurze do Slezska. Bartningova vodárenská věž v keramickém závodu ve Szczepanówě z první poloviny 20. let tvoří zajímavý doklad německého architektonického expresionismu, mladšího protějšku českého kubismu. Fara ve Szklarske Porębě pak doplňuje architekturu v oblasti Krkonoš, která spadá do rané Bartningovy tvorby a má své po-

kračování na české straně. Lucemburští partneři z Literárního archivu v Mersch přichystali červencovou mobilitu, jejímž hlavním cílem byla porodnice v hlavním městě Luxemburgu, kterou projektoval Otto Bartning v polovině 30. let. V září vedla mobilita účastníky projektu poprvé do Čech. V Liberci se uskutečnila schůzka, seznamující s tímto severočeským městem a jeho církevní i profánní architekturou, která v řadě případů navazuje na Bartningovu činnost před první světovou válkou právě v Čechách. Exkurze tak byly směřovány k Bartningovým stavbám v Novém Městě pod Smrkem a Tesařově a na závěr byla ještě podniknuta cesta do Hradce Králové, kam spadají jedny z prvních architektonických návrhů na evangelický kostel, které sice nebyly realizovány, ale pro jeho další tvorbu představují významné podněty. Na závěr výjezdů v roce 2011 byla organizována mobilita v rakouském Dornbirnu v říjnu uvedeného roku. Vedle řady církevních staveb tohoto regionu z období 20. století byla hlavním cílem tohoto výjezdu stavba evangelického kostela v Dornbirnu, Heilandkirche, která s odstupem dvaceti let opakovala na konci dvacátých let 20. století tesařovskou stavbu z roku 1908–1909.

V roce 2012 se uskutečnila tři setkání, na přelomu dubna a května v Aši, kde účastníci vedle dvou Bartningových staveb v Mokřínách a Kraslicích měli možnost se seznámit se samotnou Aší a řadou barokních církevních staveb v okolí. Setkání v litevském Sudargasu se uskutečnilo v květnu bez účasti libereckého muzea a závěrečné červencové jednání v Berlíně opět poskytlo vedle poznání Bartningovy stavby Gustav-Adolf-Kirche možnost seznámení s církevní architekturou 20. století v tomto městě.

Dosavadní průběh výzkumného úkolu vedle své hlavní úlohy, dlouhodobého vzdělávání dospělých, pomohl přispět i k zodpovězení otázek ve vztahu k vývoji církevní architektury 20. století na našem území. Výsledkem tohoto poznání se stala vedle řady přednášek na bartningovské téma i publikace *Otto Bartning v Čechách*.

LIBEREC – ROČENKA LIBERECKÉ ARCHITEKTURY 06/2010**Recenze****Jan Mohr**

Šesté číslo Ročenky liberecké architektury, vydané k roku 2010, je oproti dřívějším bohatší na množství materiálů jak ohledně jednotlivých libereckých staveb, tak portrétů architektů. Mottem tohoto čísla je povodeň z roku 2010, ke které se vztahuje část publikace. Ročenka obsahuje i solitérní příspěvky, navazující na obdobná témata z předešlých ročníků.

Dva závažné články se věnují známým osobnostem z řad libereckých architektů. Rozsáhlý příspěvek Jana Dostalíka je jen stručným souhrnem jeho kvalitní diplomové práce, která by si zasloužila kompletní publikaci. I když je Max Kühn v literatuře snad nejznámějším architektem počátku 20. století, je Dostalíkova studie prvním obsáhlejším portrétem v české literatuře. Druhý příspěvek je ohlédnutí za zemřelým architektem Svatoplukem Technikem, napsaný jeho synem Jiřím. Podává stručný přehled o tvorbě tohoto v Liberci známého a oblíbeného architekta, i když ve veřejnosti více povědomého svými publikacemi o historické architektuře, než samotnými vlastními stavbami. Jakýmsi minipotrětem je autorská prezentace dvou staveb Petra Stolína – Malá administrativní budova EMREG v Liberci a multifunkční centrum ve Vratislavicích nad Nisou.

Celou řadu článků tvoří pojednání o jednotlivých historických stavbách. Na dílo Maxe Kühna, prezentované v článku J. Dostalíka, se váží hned tři další články, týkající se kostelů sv. Antonína Paduánského a sv. Maří Magdaleny do Aleny Říčánkové (druhý ve spolupráci s Jaroslavem Zemanem) a pojednání o vlastní Kühnově vile od Petry Šternové. Domu společenstva libereckých soukeníků jsou věnovány dvě stati. Opět Petra Šternová je autorkou příspěvku *Historie mistrovského domu* a od Jiřího Boka pochází *Mistrovský dům soukeníků v Liberci*. Zatímco první příspěvek představuje památkářskou prezentaci, druhý je archivním zpracováním s důrazem na návštěvu korunního prince Rudolfa v roce dostavění domu (1871).

Libereckému nádraží se věnuje Pavel Vursta a s dopravou je spojena i architektura City Grand-Garage Strass, popsána Petrem Vorlíkem. Popularizujícím materiálem je seznámení s užitím architektonického dekorativního prvku maskaronu v Liberci od Jiřího Křížka.

Články věnované povodním v roce 2010 uvozují příspěvky Ivana Rouse o továrnách na Černé Nise a Karla Čtveráčka o přehradě na Harcovském potoce, který je doplněn snímkem i dalších přehrad v Jizerských horách z doby okolo r. 1900. Od téhož autora je článek *Od ničivých povodní k výstavbě soustavy přehrad*. Jednou z obětí povodní se stal dům č.p. 36 ve Víscce na Frýdlantsku, jehož historií a zánikem se zabývá příspěvek Petry Šternové. Tři stati jsou věnovány moderní architektuře, mající nahradit povodní zničené domy a stavby. *Postav si svůj... (po)povodňový dům* od Zuzany Ferencové je semestrální prací na Fakultě architektury TUL, stejně jako *Rychlý dům nad vodou* od Barbory Jandové. Realizovanou stavbu pak prezentuje Transbordér (osobní lanovka – klec přes Nisu) v Andělské Hoře architektů Studia E-MRAK – Martina Rajniše, Davida Pavlišty, Jitky Pucandlové a Davida Kubíka.

K tématickým solitérům patří dva články o libereckých tramvajích, od Tomáše Krebse *Liberecké tramvaje (1960–1976)* a od Petra Dvorského *Tramvajová trať v prostoru bývalé Textilany*. Portrét libereckého fotografa Rudolfa Ginzela, autora četných záběrů na libereckou architekturu, pochází od Markéty Lhotové.

Na závěr nutno zmínit příspěvky, které se v širokém záběru zabývají historií, urbanismem a památkovou ochranou města. Bezesporu nejhodnotnějším materiálem je od Jiřího Boka *Liberec na plánech a mapách uložených ve Státním okresním archivu v Liberci*. Úvodní článek *Severočeský Manchester* pochází od Jaroslava Zemana a je jakousi zkouškou k jeho mezitím vyšlé knize *Liberec*. Vztahem památkové zóny města a moderní architektury se dotýká pojednání *Novostavby v historickém prostředí* od Jiřího Křížka a Petra Freiwilliga. Zde snad je možná výtka k údaji, že územní plán od C. Sittého našel své uplatnění v zahradním městě v okolí Masarykovy třídy, když tato čtvrť vznikala v osmdesátých a devadesátých letech 19. století, tedy ještě před napsáním Sittého studie, vydané r. 1901.

Vyváženost příspěvků tvoří velmi zajímavou paletu v širokém spektru liberecké architektury a stává se důkladnou kronikou nejen v rámci sledování stavebního vývoje města za poslední rok, ale i přehledem řady významných staveb a událostí ve staletích předchozích. Již tradičně vysoká grafická úroveň je v tomto ročníku poprvé doplněna, v jinak tradičně černobílém pojetí fotografické dokumentace, barevnými ilustracemi v rovině staré dokumentace plánů města a staveb.

PŘEHLED VÝSTAV SEVEROČESKÉHO MUZEA V LETECH 2011–2012**Jiří Sloup – Lubor Lacina****Kouzlo hraček (16. 12. 2010 – 23. 1. 2011)**

Vánoční svátky a hračky k sobě neodmyslitelně patří. Předvánoční a novoroční výstava v Severočeském muzeu návštěvníkům připomněla, s jakými hračkami si děti hrály v dávné, ale i nedávné minulosti. Ukázala nejen jejich „užitou hodnotu“, ale i estetické kvality.

Neslýcháno, nevidáno: Hudební automaty, stroje a strojky (21. 1. – 8. 5. 2011)

Na výstavě mohli návštěvníci všemi smysly obdivovat rozsahem dosud nevidanou (a neslychanou) kolekci hudebních automatů, strojů a strojků, která byla původně umístěna v konírně Martinického paláce na Hradčanském náměstí v Praze jako součást expozice Muzea historických hudebních strojů, mechanických gramofonů a fonografů.

Neznámý svět drobných savců (3. 2. – 13. 3. 2011)

Cílem výstavy bylo přiblížit návštěvníkům rozmanitost světa drobných savců. Autoři využili velkoplošné fotografie, na nichž detaily drobných živočichů vyniknou mnohem lépe, nežli na malých vycpaných muzejních exponátech. Snímky pořídil náš přední odborník na drobné savce Dr. Miloš Anděra.

Letem světem piva (24. 3. – 22. 5. 2011)

Výstava, která nebyla určena jen milovníkům pěnivého moku, nýbrž i těm, kteří rádi zavzpomínají na „staré dobré časy“, kdy pivo mělo říz, reklamy pivovarů byly plechové a půllitry a lahve se neřídily závaznými doporučeními Evropské komise.

Bakalareáty 2011 (20. 5. – 5. 6. 2011)

V roce 1995 proběhla v muzeu první veřejná prezentace závěrečných bakalářských prací z nové katedry návrhářství na liberecké textilní fakultě. Tehdejší výstava, uvedená při vernisáži módní přehlídkou, se stala základem tradice, která žije pod netradičním názvem „Bakalareáty“ dodnes, i když charakter i zaměření studia se od té doby v mnohém proměnily. Kromě textilu a oděvního návrhářství prezentují studentské výstavy od roku 2005 také sklo, šperk, bižuterii a bytové doplňky. Ročník zahrnoval bezmála čtyřicet závěrečných prací.

Loutky z Naivního divadla (3. 6. – 4. 9. 2011)

Výstava, kterou společně uspořádalo Severočeské muzeum a liberecké Naivní divadlo ku příležitosti 21. ročníku mezinárodního festivalu „Mateřinka 11“, představila po delší době veřejnosti část z bohatého a pečlivě uchovávaného archivu tohoto předního českého loutkového divadla. Výstavu doplnilo i originální loutkové představení.

Bydlení & Design (10. 6. – 19. 6. 2011)

Každoroční výstava žákovských projektů a klauzurních prací Střední školy tvorby a designu nábytku a SOU nábytkářského i tentokrát představila návrhy interiérů a nábytku, intarzie, repliky, řezby, práce aranžérů a restaurovaný starožitný nábytek.

Historické kolébky a kočárky (28. 6. – 28. 8. 2011)

Výstava sběratelky paní Šormové představila jak klasické dětské kočárky z nejrůznějších materiálů, tak i tzv. kočárky loutkové, určené pro panenky. Výběr z rozsáhlé kolekce, čítající desítky exponátů, obsahoval skvosty z osmdesátých let 19. století i novodobé přírůstky z posledních let 20. století v dokonalém „dobovém“ vzhledu. Expozici doplnily oděvy, doplňky a rozsáhlá fotodokumentace s obsažnými texty a doprovodné akce, z nichž bezesporu návštěvnicky nejúspěšnější byl sraz „Kočárkový veterán“.

(Ne)praktický kabinet Jiřího Wintera (9. 9. – 23. 10. 2011)

Výstavu muzeum připravilo jako hold Jiřímu Winteru Nepraktovi k jeho 87. narozeninám. Vedle volné tvorby z různých oblastí, kde mohl uplatnit svůj výrazný rukopis, reflektovala výstava i další ze zájmů Jiřího Wintera – vášnivě sběratelství především orientálních artefaktů.

Hold sklu: Josef Kaplický a práce jeho žáků z padesátých a z počátku šedesátých let 20. století ve sbírkách Severočeského muzea (14. 9. – 20. 11. 2011)

Výstava představila nejen unikátní díla Josefa Kaplického, ale i práce jeho žáků – sklářů R. Roubíčka, V. Ciglera, S. Libenského a umělecké sklo dalších autorů. V rámci výstavy byla na hlavním schodišti Severočeského muzea slavnostně odhalena zrestaurovaná obří mozaika od Josefa Kaplického, která na světové výstavě EXPO '58 v Bruselu získala zlatou medaili.

Alfons Mucha: Fotografie z ateliéru (11. 11. 2011 – 12. 2. 2012)

Jak z názvu patrně, výstava představila Alfonse Muchu – ve světě pravděpodobně nejznámějšího českého umělce – nejen tak, jak je všeobecně vnímán a uznáván, tedy jako mistra dekorativního ornamentu a brilantního malíře, ale nezvykle i jako významného fotografa.

Dřevošrot Zdeňka Viléma (29. 11. 2011 – 15. 1. 2012)

V roce 2011 jubilující liberecký výtvarník Zdeněk Vilém téhož roku uzavřel úspěšné turné devíti domácích a zahraničních výstav instalací v Severočeském muzeu. Jeho hravé objekty plné humoru a rafinovaných detailů jistě přinesly potěšení návštěvníkům všech věkových kategorií. Část exponátů zůstala v muzeu rozmístěna i po skončení výstavy.

Za ostnatým drátem: Nacistické koncentrační tábory na území dnešní České republiky (26. 1. – 8. 4. 2012)

V období druhé světové války se v oblasti Čech a Moravy nacházelo zhruba 40 poboček koncentračních táborů Auschwitz (Osvětim), Flossenbürg, Groß-Rosen a Ravensbrück. Výstava Severočeského muzea sledovala vznik, existenci, dopad a dnešní pozůstatky těchto zařízení.

Loukamosaic (23. 2. – 6. 5. 2012)

Ve velkém výstavním sále muzea se od 23. února do 6. května 2012 mohli děti i dospělí podílet na tvorbě největší společné mozaikové louky.

Studio výtvarné fotografie v Liberci 1962–1969 (19. 4. – 10. 6. 2012)

Výstava u příležitosti 50. výročí vzniku legendárního „Studia výtvarné fotografie v Liberci“ – volného sdružení 25 libereckých fotografů. Představeny byly ve výběru práce všech jeho čle-

Obr. 1. Záběr z výstavy Bakalaureáty 2012, Severočeské muzeum v Liberci, 17. 5. – 3. 6. 2012.

nů (Jana Kabíčka, Jiřího Plátka, Jana Pikouse, Ladislava Postupy a dalších) i tvorba Viléma Boháče, myšlenkového zakladatele Studia.

Bakalaureáty 2012 (17. 5. – 3. 6. 2012)

Další ročník pravidelné výstavy absolventských prací studentů Katedry designu textilní fakulty TUL představil pestré spektrum originálních exponátů mladých autorů – kolekce inspirované uměním, sportem či ročním obdobím, úpletové šaty, pánské oděvy, pyžama, sukně, kalhoty, trička, tapiserie, závěsy, ložní prádlo aj.

Industriál války (14. 6. – 2. 9. 2012)

Výstava, která volně navázala na publikaci *Tábory a válečná výroba* vydanou v zimě roku 2012, seznámila veřejnost s válečnou výrobou v regionu, specializovanou především na letecký a raketový průmysl. Nechyběly zde ani doposud nikde nezveřejněné informace, fotografie i unikátní trojrozměrné objekty.

Zrození libereckého mrakodrapu (22. 6. – 12. 8. 2012)

Dnešní sídlo Krajského úřadu Libereckého kraje je unikátní stavbou hned z několika důvodů. O nich i o mnoha dalších zajímavých skutečnostech, týkajících se budovy „SVÚT“, se návštěvníci mohli dozvědět na této výstavě doplněné velkoplošnými fotografiemi z „konstrukce i rekonstrukce“ jedinečného objektu.

Prapory a vlajky ve sbírkách Severočeského muzea (22. 6. – 16. 9. 2012)

Jednou ze sbírek Severočeského muzea, které lze v rámci České republiky považovat za ojedinělé, je fond Prapory. Výstava připravená ve spolupráci s libereckou firmou LIBEA, s.r.o. a Českou vexilologickou společností prezentovala prapory a vlajky ze sbírek muzea samostatně vůbec poprvé. Zahájena byla společně s 5. národním vexilologickým kongresem.

Genocida Romů v době II. světové války (22. 6. – 30. 9. 2012)

Panelová výstava, kterou Severočeskému muzeu zapůjčilo Muzeum romské kultury v Brně, sledovala jedno z nejtragičtějších období evropské civilizace, vraždění nevinných lidí na základě tzv. rasových zákonů, byla v Severočeském muzeu instalována na neobvyklém místě – na terase při Masarykově ulici – a otevřela tak tento prostor pro další výstavní akce.

Kramářské písně a obrazy (15. 8. – 30. 9. 2012)

Při příležitosti mezinárodního festivalu „Liberecký flašinetář“ byla ve sloupové síni Severočeského muzea připravena komorní výstava kramářských písní a obrazů – dobových „komiksů bez bublin“.

Zachráněné poklady (3. 9. – 28. 9. 2012)

V září 2012 probíhala ve vestibulu budovy Krajského úřadu Libereckého kraje výstava Severočeského muzea, která široké veřejnosti představila nejnovější a nejvýznamnější přírůstky předmětů do muzejních sbírek a zákulisí péče o sbírkové předměty a jejich restaurování.

Pavel Werner / Sklo / Kresba (13. 9. – 21. 10. 2012)

Sklářský umělec a pedagog Pavel Werner oslavil v roce 2012 své 70. narozeniny. Nepochybně šlo o příležitost k připomenutí jeho originální tvorby prostřednictvím autorské výstavy přinášející letmé ohlédnutí za bohatou tvorbou. Objekty z rytého, broušeného, litého, foukaného a hutně tvarovaného skla doplnily kresby symbolicky připomínající široký záběr autorových aktivit.

Lebky, skryté umění přírody (28. 9. – 2. 12. 2012)

Unikátní výstava, na níž si návštěvníci mohli prohlédnout lebky nejroztodivnějších živočichů z celého světa. K vidění zde byla jedinečná kolekce více než 180 lebek ze soukromé sbírky Pavla Zubera z Plzně.

Dva názvy = jedna krajina (2. 10. – 7. 11. 2012)

Dvojazyčná putovní výstava poutavou formou prostřednictvím velkoformátových fotografií přiblížila nejatraktivnější místa v krajině Lužických a Žitavských hor (jak na české, tak i německé straně). Zabývala se též historickým vývojem jejího osídlení a dopady lidské činnosti.

Školáci staví železnici (18. 10. – 25. 11. 2012)

V roce 2012 návštěvnícky bezesporu nejúspěšnější, ač na muzejní poměry poněkud netradiční výstava představila obří funkční model železničního kolejiště v měřítku 1 : 87 – společný projekt mladých německých modelářů z Oderwitz a dalších školních kolektivů jak

z Německa, tak z České republiky. Školáci se v rámci projektu učí nejen modelářským dovednostem, ale také aktivní spolupráci se zahraničními kamarády.

Čechoslováci v gulagu (31. 10. – 9. 12. 2012)

Panelová výstava autorů Adama Hradilka a Jana Dvořáka z Ústavu pro studium totalitních režimů sledovala téma tzv. gulagů = systému sovětských trestných táborů, pověstných drastickými životními podmínkami, týráním vězňů a velmi vysokým počtem zemřelých. Autoři zaznamenali desítky rozhovorů s bývalými vězni a shromáždili množství materiálů z archivů NKVD i autentických předmětů z lágrového života.

Nám, nám narodil se! (9. 11. 2012 – 1. 1. 2013)

Úspěšná vánoční výstava nabídla možnost zhlédnout nevídané množství rozmanitých betlémů na jednom místě a představila vývoj betlémářství v severních Čechách. Prezentovány vedle sebe byly miniaturní, skříňkové i obrovské betlémy zabírající plochu několika metrů čtverečních. Expozici doplnila divadelní opona s výjevem Narození Páně z dílny Matyáše Bernarda Brauna, vytesaný ve skále v Kuksu.

Týden s Tulipanem v SM (14. 11. 2012 – 30. 11. 2012)

Výstava fotografií a maleb mladé umělkyně Leony Nesvadbové, zachycující prostředí a atmosféru liberecké chráněné dílny.

Mouchy a surrealismus (11. 12. 2012 – 28. 2. 2013)

Výstava kreseb našeho předního znalce dvoukřídlého hmyzu, Jindřicha Roháčka, objevil více než 200 druhů skupiny dvoukřídlých. Jeho práce jsou pro vědeckou přesnost a vynikající kvalitu provedení kreseb určovacích znaků vysoce ceněny. Od roku 1978 začal pro potěšení (přátel, kolegů i sebe) každoročně kreslit jeden obrázek s muchařským tématem, který pak rozesílal ve zmenšené reprodukované kopii jako novoročenku do celého světa. Všechny obrázky na těchto novoročenkách jsou ovlivněny jeho oblíbeným výtvarným stylem – surrealismem.

Pokojíčky pro panenky v proměnách času (14. 12. 2012 – 10. 2. 2013)

Výstava pokojíčků pro panenky – „malých domácností“ – které měly jejich dětské majitele formou hry připravit na budoucí praktický život. Vystavené obývací pokojíčky, ložnice a kuchyně z let 1880 až 1980 věrně kopírují dobové módní trendy v bytové kultuře nábytkem počínaje, přes stolní soupravy až po technické novinky. Exponáty stylově doplnily dětské papírové vystřihovánky nabízející zajímavý pohled na svět oděvní módy.

AUTOŘI PŘÍSPĚVKŮ

Jiří Hofman, někdejší designér n. p. Plastimat

BcA. Jana Hunterová, e-mail: jhunterova@hotmail.com

Bc. Eliška Jindrová, Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, Ústav kovových materiálů a korozního inženýrství, e-mail: jindrova@vscht.cz

Mgr. Bohunka Krámská, Severočeské muzeum v Liberci, historické a etnografické oddělení, tel.: 482 246 142, e-mail: bohunka.kramska@muzeumlb.cz

PhDr. Lubor Lacina, Severočeské muzeum v Liberci, historické a etnografické oddělení, tel.: 485 246 145, e-mail: lubor.lacina@muzeumlb.cz

PhDr. Markéta Lhotová, Severočeské muzeum v Liberci, historické a etnografické oddělení, tel.: 485 246 144, e-mail: marketa.lhotova@muzeumlb.cz

Mgr. Pavla Machalíková, Ph.D., Ústav dějin umění Akademie věd České republiky, tel.: 221 183 514, e-mail: machalikova@udu.cas.cz

PhDr. Jan Mohr, Severočeské muzeum v Liberci, oddělení užitého umění a výtvarné fotografie, tel.: 485 246 138, e-mail: jan.mohr@muzeumlb.cz

Ing. Šárka Msallamová, Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, Ústav kovových materiálů a korozního inženýrství, tel.: 220 443 750, e-mail: sarka.msallamova@vscht.cz

PhDr. Kateřina Nora Nováková, Ph.D., Severočeské muzeum v Liberci, oddělení užitého umění a výtvarné fotografie, tel.: 485 246 133, e-mail: katerina.nora.novakova@muzeumlb.cz

Jiří Sloup, Severočeské muzeum v Liberci, výstavní a prezentační oddělení, tel.: 485 246 163, e-mail: jiri.sloup@muzeumlb.cz

Mgr. Marcela Stará, Severočeské muzeum v Liberci, historické a etnografické oddělení, tel.: 485 246 141, e-mail: marcela.stara@muzeumlb.cz

Mgr. Oldřich Palata, Severočeské muzeum v Liberci, oddělení užitého umění a výtvarné fotografie, tel.: 485 246 130, e-mail: oldrich.palata@muzeumlb.cz

Mgr. Petra Štoviczková, Severočeské muzeum v Liberci, oddělení užitého umění a výtvarné fotografie, tel.: 485 246 130, e-mail: petra.stovickova@muzeumlb.cz

PhDr. Jiří Waldhauser, CSc., Regionální muzeum v Teplicích, archeologické oddělení, tel.: 417 553 137, e-mail: waldhauser@muzeum-teplice.cz

SEVEROČESKÉ MUZEUM V LIBERCI

PŘÍSPĚVKOVÁ ORGANIZACE, MASARYKOVA 11, LIBEREC

WWW.MUZEUMLB.CZ

Severočeské muzeum v Liberci, založené v roce 1873 jako Severočeské průmyslové muzeum, patří k nejstarším institucím svého druhu v České republice. Sídlí v budově postavené pro potřeby muzea v letech 1897–1898 v romanticko-historizujícím stylu podle návrhu prof. Friedricha Ohmanna. Významnou součástí sbírek je kolekce historického a současného skla, gobelínů a keramiky. Po celý rok jsou zde pořádány krátkodobé výstavy z různých oborů užitého umění, historie a přírodovědy.

Stálé expozice: Evropské užité umění | Příroda a historie regionu | Kabinet fotografie | Český umělecký plakát | Mechanické hudební automaty

Otevírací doba: úterý – neděle 9:00 – 17:00 | středa 9:00 – 18:00

